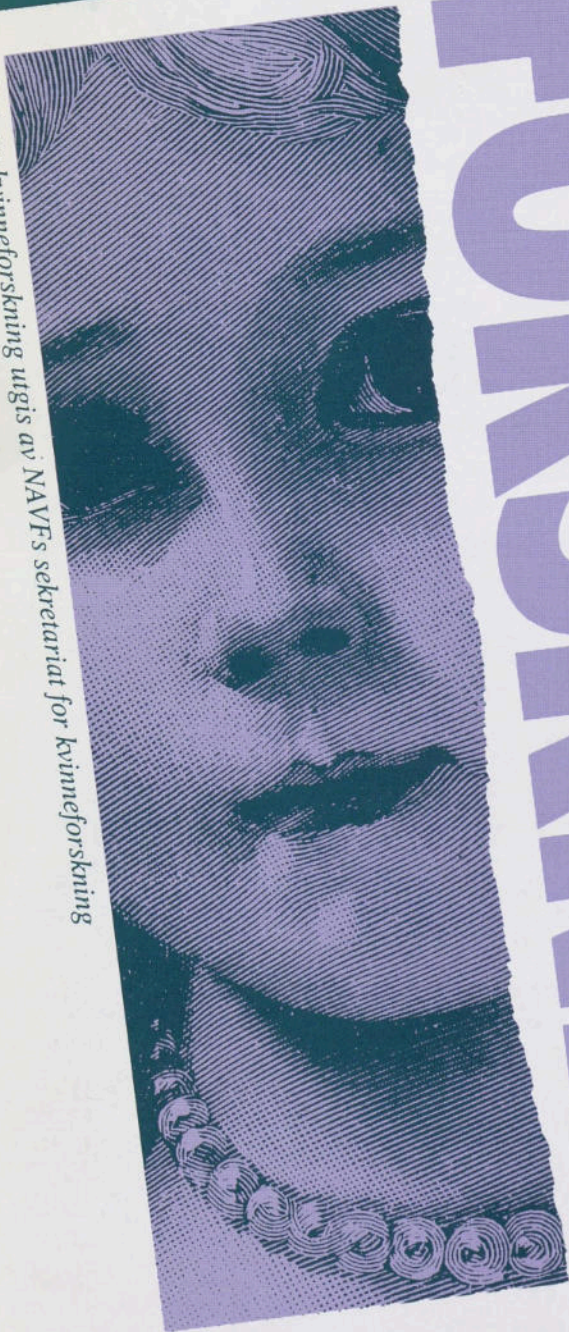

Nytt om

Kvinnor
3/91
Kvinner, miljø og
utvikling

FORSKNING

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråd
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 15, 1991

Redaksjonen:

Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet-Z
Trykk: Falch Hurtigtrykk
ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr 40,-
Abonnement: kr 160,-
Postgiro: 0809 5147160

Redaksjonens adresse:
NYTT OM KVINNEFORSKNING
Sandakerveien 99, 0483 Oslo
Tlf. (02) 15 70 12

SEKRETARIATETS STYRE:
Adm.dirktør Liv Hatland, leder
Professor Gerd Bjørhovde, nestleder
(repr. for humaniora)
Professor Hildur Ve
(repr. for samfunnsvitenskap)
Professor Vidar Hansson
(repr. for medisin)
Førsteamanuensis Leif Erik Eriksen
(repr. for naturvitenskap)

Likestillingsombud Ingse Stabel

I SEKRETARIATET:

Daglig leder Aina Schiøtz (permisjon)
Daglig leder Tove Beate Pedersen (vikar)
Fagkonsulent Inga Stener Olsen (permisjon)
Kordinator Marit Lembach-Beylegaard (NTH)
Sekretær Evy Haneborg
Sekretær Toril Finsen Enger (1/2 stilling)

VARAMEDLEMMER:

Kommunalråd Gro Balas
Førsteamanuensis Tore Pryser

Professor Georges Midre

Førsteamanuensis Kirsti Ytrehus

Førsteamanuensis Finn Ingebretsen

Rådgiver Annemor Kalleberg

Daglig leder Anne-Lise Arnesen
(repr. for Kirke-, utdannings- og
og forskningsdepartementet)

Kjære leser

Miljø- og utviklingsforskning er et felt det satses på, et felt i vekst. Som et ledd i den forskningsmessige oppfølgingen av Brundtlandkommisjonens rapport er det etablert sentere for miljø og utvikling ved universitetene. Det har kommet forskningsmidler på feltet bl.a. gjennom Nasjonalkomiteen for miljøvernforskning og gjennom NAVFs nasjonale komité for utviklingsforskning og NAVFs styringsgruppe for miljø og utvikling. Bakgrunnen er rett og slett at også forskersamfunnet har et spesielt ansvar for å stoppe rovdriften på natur og miljø.

Det er viktig at kvinnelige forskere og kvinneforskere engasjerer seg i dette. Vi mener å kunne reise nye spørsmål og produsere kunnskap som den etablerte forskningen ofte ikke greier å få fram. I kvinneperspektivet ligger en evne til å problematisere og se helheter, og trekke inn betydningen av kjønn i alle ledd i forskningsprosessen og på alle livets områder. Dette innebærer også at forskningen blir bedre, i denne sammenheng også at den gir større muligheter for å identifisere problemer og foreslå løsninger innen miljø- og utviklingsfeltet.

Sekretariatet tok tidlig et initiativ på feltet gjennom å invitere fire kvinnelige forskere til å analysere Brundtlandkommisjonens rapport med «kvinnebriller» (*Nytt om kvinneforskning* 2/88). NAVFs styringsgruppe for miljø og utvikling tok deretter initiativ til at Sekretariatet skulle arrangere en forskerkonferanse innen feltet *Kvinner, miljø og utvikling*. Bakgrunnen var et ønske om å stimulere nettopp til at det utvikles kvinneperspektiver innen alle områder av

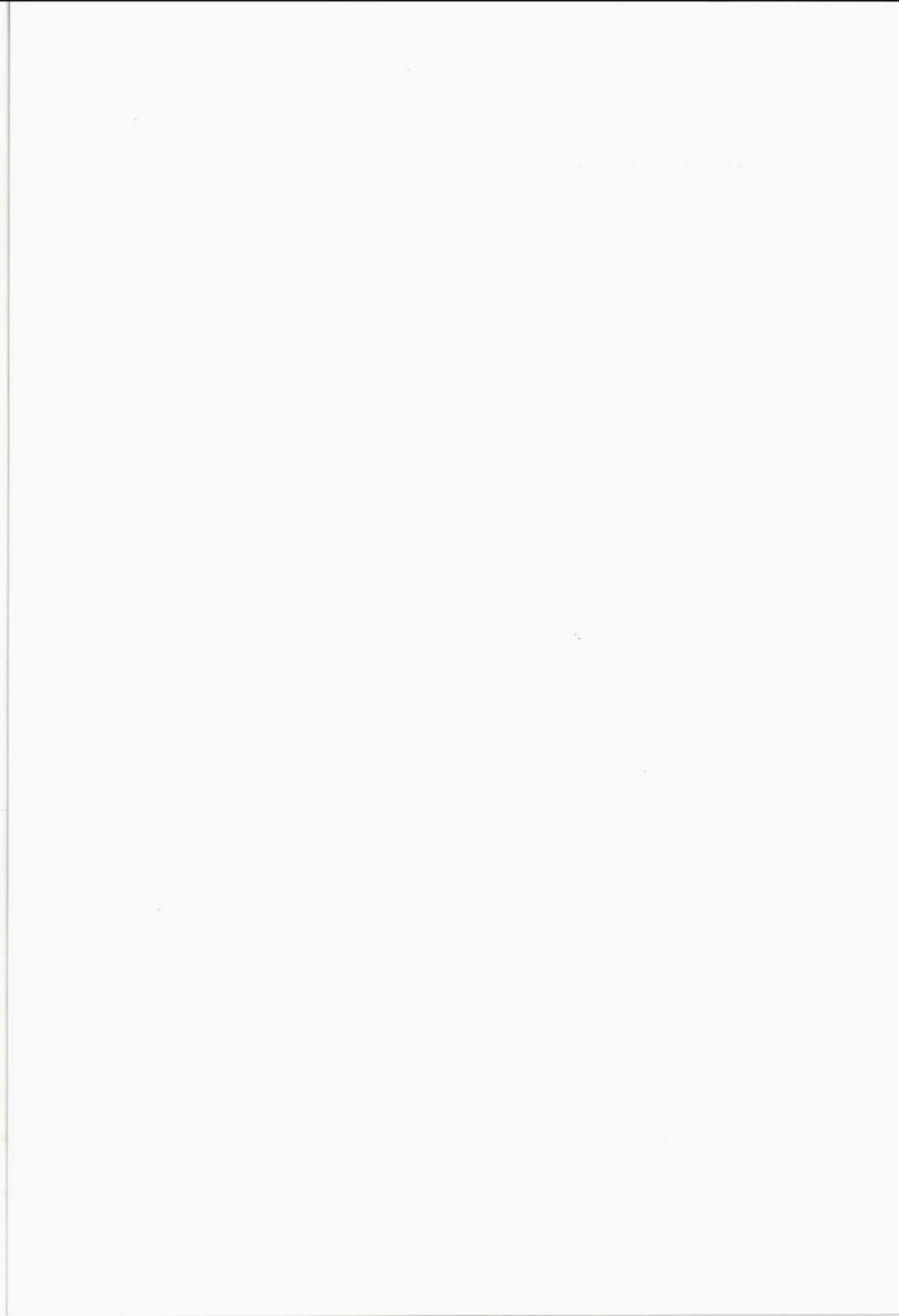
forskning for miljø og utvikling. Resultatet ble en nordisk forskerkonferanse, arrangert av Sekretariatet og Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo.

Dette nummeret av *Nytt om kvinneforskning* er laget i samarbeid med Senter for kvinneforskning. De tre hovedforedragene fra de utenlandske innlederne under konferansen er oversatt til norsk. Vi tror det er stor og bred interesse for de mange temaer og problemstillinger de virvler opp. Vi ønsket også å få inn artikler og bokomtaler fra felt som ikke var så godt dekket på konferansen, og av norske forskere. At dette bare delvis har lyktes, er vel nettopp et tegn på at det trengs løft til for å få til en kompetanseoppbygging på dette området.

At interessen og entusiasmen er til stede, er det ingen tvil om. Både Sekretariatet og sentrene registrerer en stor og økende interesse for forskningsfeltet «Kvinner, miljø og utvikling». Det er imidlertid et faktum at få her i landet ennå arbeider direkte med temaet. Inspirasjon må hentes fra utlandet, og feltet må bygges møysommelig opp gjennom f.eks. å få litteratur med kvinneperspektiv inn på pensumlister i de ulike miljø- og utviklingsfaglige tilbud på universiteter og høyskoler. Ideen om et forskningsprogram har også vært lansert. Slike og andre ideer til å videreføre arbeidet med konferansen fra i fjor høst, vil bli diskutert og vurdert av Sekretariatet gjennom en mindre utredning som skal påbegynnes i høst.

God sommer!

Red.

Innhold

<i>Marilyn Waring</i> : Hvis kvinner fikk telle. Et kvinneperspektiv på samspillet mellom økonomisk vekst og bærekraftig utvikling	s. 3
<i>H. Patricia Hynes</i> : Gjenreisning av Babylon: Kvinner og hensiktsmessig teknologi	s. 12
<i>Vandana Shiva</i> : Reduksjonisme, gjenskapning og «rå»-materiale: En leting etter vitenskap for bærekraftighet	s. 27
<i>Elisabeth Gulbrandsen, Anne K. Haugestad og Gro Hanne Aas</i> : Forskning i forandring?	s. 38
<i>Anne K. Haugestad</i> : Kvinneperspektiver på CICEROs faglige profil	s. 45
<i>Anna J. Avdem og Borghild Sundan</i> : Landbruk: Pengane eller livet?	s. 51
<i>Britt Hveem og Gunvor Berge</i> : Nord-Mali: Der latskap er en verdi	s. 62
<i>Randi Hjorthol</i> : Kjønnsløs trafikkplanlegging disfavoriserer kvinner	s. 71
<i>Inger Nordal</i> : Biologisk reproduksjonsterminologi speiler arkaiske myter	s. 77
BOKOMTALER	
<i>H. Patricia Hynes</i> (red.): <i>Reconstructing Babylon. Women and Technology</i>	s. 80
<i>Rosalie Bertell</i> : <i>No Immediate Danger. Prognosis for a Radioactive Earth</i>	s. 83
<i>Kirsten Danielsen</i> : <i>De gammeldagse piker. Eldre kvinner forteller om sitt liv</i>	s. 86
<i>Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg</i> : <i>Historien om jenter og gutter</i>	s. 90
<i>Clare Ungerson</i> (ed.): <i>Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia</i>	s. 94
LITTERATURKOMMENTARER	s. 97
MØTER SOM KOMMER	s. 107
LITT AV HVERT	s. 112
<i>Ann Therese Lotherington og Anne Gerd Ekeland</i> : Kvinner, utvikling og miljø – rapport fra et utredningsarbeid	s. 112
<i>Margrete Wiig</i> : Kvinneforskning på swahili	s. 116
STIPEND	s. 121
PUBLIKASJONER	s. 122
EGNE PUBLIKASJONER	s. 125

Hvis kvinner fikk telle

Et kvinneperspektiv på samspillet mellom økonomisk vekst og en bærekraftig utvikling

Av Marilyn Waring

For det enkelte land har nasjonalregnskapet og statistikken som det bygger på, en svært vidtrekkende betydning. Det brukes til å danne rammer og modeller for all annen økonomisk statistikk. Resultatet er et system som tilskriver fred liten eller ingen verdi, som ikke legger noen vekt på bevaringen av et lands ressurser eller på det ubetalte arbeidet for å reprodusere selve livet.

La meg først fortelle tre historier. I 1976 – da var jeg en av de yngste representantene i New Zealands parlament – søkte et sørafrikansk selskap om konsesjon til gruvedrift i Mount Pirongia, et naturreservat i mitt gamle valgdistrikt. Vi ser nå bort fra hvor selskapet kom fra. Søknaden tydet på at gruvedrift ville gi økonomisk vekst. Det ville bli skapt nye arbeidsplasser. Lokal-samfunnet ville dra fordel av ringvirkningene av de nye arbeidsplassene, det ville bli bygd nye veier, skatteinntektene ville strømme inn til staten og nasjonens eksportinntekter ville øke. Alle disse fremtidsutsiktene ble gitt i pengestørrelser.

På det lokale nivå var det helt åpenbart for oss at Mount Pirongia allerede var en viktig faktor i våre liv. Det satte sitt preg på et klima som dannet grunnlaget for landets rikeste melkeproduksjon. Skogen pustet – den ga oksygen. Trærne bidro til å opprettholde grunnvannsnivået. Skogen var hjem for fugler og insekter, som er så viktig for

landbruket, og den var hjem for en lang rekke truede arter. Og vi var mange som elsket å vandre langs de kuperte, duftende stiene. Joda, det var nok økonomiske modeller som kunne ha satt det om i pengeverdier. Men vi spurte hvorfor vi skulle måtte ty til et så primitivt redskap for å forsvare en «verdi». Det var imidlertid hva vi ville ha sittet igjen med hvis ikke Mount Pirongia hadde vist seg å levere drikkevann til byen Te Awamutu, og det avgjorde spørsmålet.

Min neste historie er veldig kort. På en koralløy i Stillehavet – i et område der franskmennene fremdeles påstår at atomprøvesprengninger ikke har noen virkning på matvarekjeden – gjennomgår kvinner noe som ved første øyekast ser ut som et merkelig rituale når de lager mat av fersk fisk. De henger dem på en snor en liten stund, omtrent som klesvask. Så blir de stående og følger nøye med, og i det øyeblikk en flue lander på en fisk tar de fisken ned.

Etter kort tid henger bare de fiskene igjen som er så forurensede at ikke engang fluene vil røre dem. De blir kassert. Bare fisk som fluer vil vite av, er egnet som menneskeføde.

La oss så dvele litt ved Exxon Valdez' berømte reise. Hvis dette tankskipet bare hadde lastet opp og gjort en aldeles begivenhetsløs overfart, ville en forholdsvis beskjeden pengebevegelse ha funnet sted, og det ville øke Alaskas og USAs vekst tilsvarende. Dette beskjedne beløp blekner til ubetydelighet i forhold til hva som skjer når en kaptein greier å forlise last og skip. Da er det behov for et nytt tankskip, forsikringen trer i kraft med utbetalinger, strafferettslige og sivilrettslige og miljøvernrettslige saker igangsettes, fiskere og andre som har fått levebrødet ødelagt skal ha sin kompensasjon, de som deltar i den ineffektive renseaksjonen skal ha sin lønn, og så har vi mediedekningen, dokumentarfilmer og spillefilmer, bøker, videoer og skuespill, og vi har tilstrømningen av nye medlemmer til miljøorganisasjoner og en lang rekke andre økonomiske konsekvenser. Dette var en av de aller mest verdifulle tankskipsekspedisjoner i historien. I nasjonalregnskapet er det ingen minuspost for kvaliteter som går tapt. Alle utgifter registreres som økonomisk vekst.

Det som stadig er usynlig i Exxon Valdez-saken er den ødeleggelsen av økosystemet og miljøet som fortsatt pågår. Har skjebnen til havfugler og sjøløver, for ikke å snakke om den totale ødeleggelse av en økologisk kjede, økonomiske konsekvenser? Hva nasjonalproduktet angår er flertallet av mennesker både i Norge og i resten av verden i samme situasjon som sjøløver og havfugler. Veksttall måler ikke omfanget av fattigdom, fordelingen av fattigdom, befolkningens velferd eller livskvalitet, og det til tross for at nesten alle politikere og alle økonomer du støter borti påstår at de er opptatt av det.

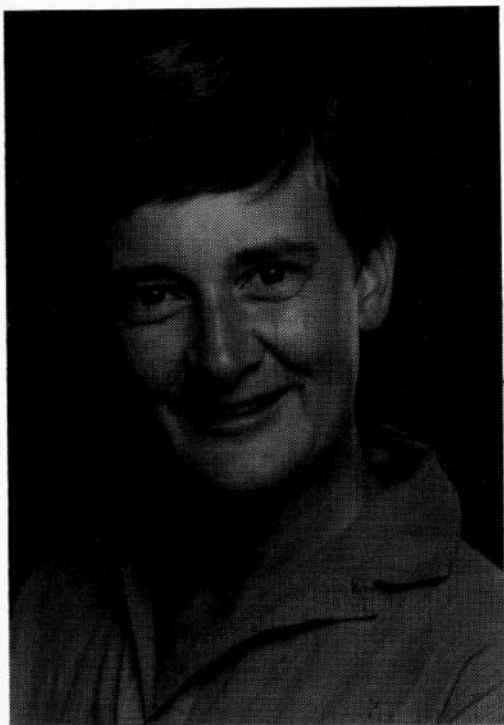
Min utforskning av makroøkonomien startet da jeg ble valgt som medlem og senere som formann i det newzealandske parlamentets finanskomité; jeg satt i denne komiteen fra 1975 til 1984. Mens jeg var komitéleder, ble systemet for New Zealands nasjonalregnskap revidert i samsvar med endringer foreslått av FN. Finansdepartementet ville sette fart i sakene og sa at vi vil ha denne loven ferdig neste uke, kan du kjøre den raskt igjennom i komiteen? Jeg hadde vært komitéleder i tre år, og hadde aldri hørt om noe system for nasjonalregnskap. Men jeg ble brått klar over hva det var. Jeg fikk vite at i det som het FNs system for nasjonalregnskap («FN-systemet»), var alt det jeg verdsatte mest i livet og i mitt land – et miljø uten forurensninger, fjellbekker med rent drikkevann, strender, sjøer og skog helt ned mot havet, og fraværet av alt som heter atomvåpen og kjernekraft – alt dette var null verdt. Disse kvalitene ble ikke regnet med i privat forbruk, ikke i offentlig forbruk, heller ikke i privat eller offentlig investering. Atomvåpen regnes forresten med, ikke i New Zealand men andre steder.

Det var altså disse regnskapssystemene som bestemte all samfunnspolitikk. Når miljøet faktisk ikke telte med der, hadde det ingen «verdi» som kunne forsvare det overfor politiske beslutninger. Samtidig med at miljøet altså ble avvist ved nasjonalregnskapets dør, ble kvinnene og kvinnes ubetalte arbeid gjort helt usynlige. For eksempel fant jeg det som politiker ganske umulig å føre bevis for at daginstitusjoner for barn var nødvendig. Ikke-produsenter, mødre og husmødre som ikke er aktive og ikke sysselsatt, kan vel ikke ha behov for slikt. De er jo ikke engang i den økonomiske sfære, så de kan da ikke vente at noen skal tenke på dem når overskuddet i økonomien skal fordeles.

Denne urett stammer fra Systemet for nasjonalregnskap. Vi er mer fortrolige med

ord som brutto nasjonalprodukt, brutto nasjonalinntekt og vekst, og alle disse tallene blir utledet fra systemet. Det er et internasjonalt system for økonomisk måling. Alle land forplikter seg til å bruke det, alle land skal benytte nøyaktig samme regler, og i alle årsrapporter fra Verdensbanken, Det internasjonale pengefondet og FN-organer såvel som de enkelte medlemsstater finner du nasjonalregnskapsstatistikk. FN bruker regnskapene til å vurdere resultatene av utviklingsprogrammer. Giverland benytter systemet for nasjonalregnskap for å finne verdige mottakere. Det ser ut til at behovet bestemmes etter brutto nasjonalprodukt i forhold til folketallet. Verdensbanken bruker tallene til å finne ut hvilke land som har størst behov for økonomisk bistand. Multinasjonale konserner bruker de samme tallene når de leter etter nye steder å investere i, og selskaper vurderer sine markeder på basis av nasjonalregnskapene og bruker tallene til å planlegge investeringer, personalbehov og andre strategier.

For det enkelte land har nasjonalregnskapet og statistikken som det bygger på, en svært vidtrekkende betydning. Det brukes til å danne rammer og modeller for all annen økonomisk statistikk. Det brukes til å analysere utvikling og trender i nasjonaløkonomien før og nå, og det danner grunnlag for å vurdere mulige virkninger av politiske og økonomiske tiltak. Det brukes til å fastsette verdier på alle områder som anses å høre inn under nasjonaløkonomien, for deretter å sette inn ressurser i henhold til disse opplysningene. Myndighetene vurderer hvor mye de skal bruke på offentlige tjenester og hvor store inntekter staten trenger – og legger planer for nybygging, opplæring og andre tilleggsinvesteringer. Alt sammen gjør de med utgangspunkt i nasjonalregnskapet. Det brukes til å stille prognoser på kort og lengre sikt. Det brukes også internasjonalt til å sammenligne de

Marilyn Waring

ulike nasjoners økonomier med hverandre.

Ifølge økonomihistorikerne kan idéen om nasjonalregnskap antakelig spores helt tilbake til Dommedagsbøkene. Selv før FNs system ble etablert i 1953, har det i alle land vært politiske motiv eller behov for å måle nasjonalinntekten. Sosialøkonomer bruker eufemismer som merkantil ekspansjonisme for å tåkelegge det faktum at nasjonalregnskapet har oppstått ut fra behovet for å betale for kriger. Men etter at nasjonalregnskapet ble institusjonalisert av FN, har motivet blitt utvidet. Selve hovedpunktet i FN-systemet stammer direkte fra en pamflett som kom ut i Storbritannia i 1939, skrevet av Sir Richard Stone – mannen som fikk Nobelprisen for å ha funnet opp dette systemet – sammen med John Maynard Keynes og James Mead. Tittelen

på pamfletten er «Den britiske nasjonalinntekt og hvordan betale for krigen». Det den handler om er bl.a. at det er langt mer produktivt å bruke silke til fallskjermmer enn til strømper, å omdanne stål til geværer enn til gryter. Begrunnelsene for nasjonalregnskapene har utvidet seg siden dengang. En hovedårsak til at bare aktiviteter som gir penger i kassen tas med i regnskapet, er at dermed kan landene ut fra regnskapet bestemme betalingsbalansen og lånebehovet, ikke for å sammenligne men for å kontrollere. De som har noe utestående (dvs. industrilandenes myndigheter, multinasjonale banker og internasjonale organisasjoner) tvinger nå dette systemet på dem som skylder dem penger. De er bare interessert i den *pengegenererende* kapasitet hos sine skyldnerland, ikke i deres *produksjons*kapasitet. Men selv om motivene endrer seg er to forhold konstante. Det er at de som tar beslutningene, er menn. Og at de verdier som utelukkes helt fra beslutningsprosessen er verdier forbundet med miljøet, med kvinner og med barn.

Ta en titt på Tendai. Hun er en ung pike og bor i Zimbabwes sletteland. Dagen hennes starter klokken fire om morgenen med at hun henter vann: Hun går barbeint med sin tredve liters kanne til brønnen omtrent elleve kilometer hjemmefra. Tendai er tilbake ved nitiden. Hun spiser litt før hun begynner å sanke ved; det holder hun på med til sånn ved tolvtiden. Da vasker hun kjøkkenredskapene og lager en lunsj bestående av *sadza* til familien. Etter lunsj vasker hun opp og tilbringer resten av dagen ute i den hete solen på leting etter ville grønnsaker til kveldsmåltidet. Før kvelds rekker hun også til brønnen en gang til etter vann. Dagen hennes er slutt klokken ni om kvelden etter at hun har laget kveldsmat og lagt sine yngre søsken. Tendai blir ansett som uproduktiv, ikke-syssel-satt og økonomisk inaktiv. I henhold til det internasjonale økonomiske system arbei-

der ikke Tendai, hun er ikke en del av arbeidsstyrken.

Reidun er en ung norsk kvinne og tilhører middelklassen. Hennes dag består i å lage mat, dekke på bordet, servere måltider, rydde bort mat og utstyr fra bordet, vaske opp, kle på og skifte bleier på barna, irettesette barna, skyss barna til barnehage og/eller skole, fjerne husholdningsavfallet, tørke støv, samle sammen skitne klær, sortere dem og putte dem i vaskemaskinen, dra av gårde med bilen og fylle bensin og kjøre til supermarkedet for å handle, betale regninger, utføre småreparasjoner på utstyr i hjemmet, stryke tøy, holde et øye med barna der de leker, re opp senger, vanne planter og mate kjæledyr, rydde bort leker, bøker og klær, sy eller stoppe eller strikke, snakke med dørselgere, ta telefonen, støvsuge, feie og vaske gulv, klippe plen og måke snø, rengjøre badet og kjøkkenet, og legge barna. Reidun må bare se i øynene at hun fyller tiden sin på en *fullstendig* uproduktiv måte. Også hun er økonomisk inaktiv, og økonomene ser på henne som ubeskjeftiget.

Ben tilhører USAs velutdannede militære personell. Hans daglige plikter består i å ta heisen ned til et underjordisk lokale der han sammen med en kollega venter – i vakter på noen timers varighet – på ordre om å avfyre en kjernefysisk rakett. Så velutdannet og dyktig er Ben at hvis hans kollega ble fristet til å sabotere en slik ordre, ville Bens plikt være å drepe ham og sørge for at raketten ble avfyrt som planlagt. Ben er i lønnet arbeid; han er økonomisk aktiv. Hans arbeid har verdi og bidrar – som en del av atomvåpenmaskineriet – til nasjonens vekst, velstand og produktivitet. Det sier det internasjonale økonomiske system.

Mario er hallik og heroinmisbruker i Roma. Han betaler beskyttelsespenger med jevne mellomrom. Selv om Marios levebrød såvel som hans forbruk er av det

forbudte slag, har de like fullt markedsverdi. Penger skifter eier. Marios aktiviteter er en del av Italias skjulte økonomi. Men i den nasjonale bokføring redegjøres det ikke for alle transaksjoner. Da kan et finansdepartement eller en nasjonalbank måle de legitime pengebevegelser i markedet, i forhold til pengene i omløp, og registrere en forskjell. Denne forskjellen forteller så hvilken prosentandel av markedet de illegitime transaksjoner har. Dermed kan Marios ulovlige virksomhet og produksjon og forbruk la seg oppfange og registrere. Mario er en verdifull arbeider, ifølge det internasjonale økonomiske system. Ben og Mario arbeider, Reidun og Tendai arbeider ikke. Slik er reglene. Jeg tror at alle kvinner over hele verden, med like forskjellige liv som Reidun og Tendais, er økonomisk produktive. Og jeg tror at de fleste av dere også mener at disse kvinnene jobber hele dagen. Men skal man tro økonomien, med dens teori, dens vitenskap, dens profesjoner, dens praksis og dens institusjonalisering, så tar vi feil.

Verdenssituasjonen er altså resultat av et system som tilskriver fred liten eller ingen verdi, som ikke legger noen vekt på bevaringen av et lands ressurser eller på det ubetalte arbeidet for å reproducere selve livet, for ikke å snakke om livets opprettholdelse og omsorg. Dette systemet kan ikke respondere overfor verdier som det nekter å anerkjenne.

I sin bok *Economics in Perspective* fordømmer John Kenneth Galbraith økonomenes kunstige skille mellom økonomi og politikk. Det «skjuler en virkelighet av økonomisk makt og maktmisbruk, en hovedkilde til feilbedømmelse og feiltakelse i økonomisk politikk». Hans grunnleggende tese er at økonomiske ideer alltid er et produkt av, og er intimt knyttet til, sin egen tid og sted. Etter Galbraiths syn forblir den økonomiske hovedretning et ideologisk forsvar for det kapitalistiske system,

«noe å beskjefte seg med for de mest besluttomme hjerner,» som han sier det. «Ikke minst oppmuntres dette,» skriver han, «av bifallet og belønningen fra dem som drar fordel av at systemet stadig forsvares». Det han ikke nevner er at alle økonomiske skoler (til høyre og venstre) også er en ideologisk forsvarsbastion for patriarkatet.

De fleste økonomiske læresetninger kan forklares og illustreres ved hjelp av ord, aritmetikk, geometri og algebra – alle er fullstendige uttrykksmidler som kan oversettes innbyrdes. Matematiske formler styrker illusjonen av at økonomi er en vitenskap uten verdier; det er mye vanskeligere å gjenkjenne propaganda i tallform enn i form av ord. Teoretiseringen finner sted når økonomer resonnerer omkring forenklete modeller av en bestemt økonomi eller deler av den. Ut fra denne modellen lages det så prognoser. Det er klart at hvis det er deler av samfunnet du ikke anser som økonomisk aktive, så er de ikke med i modellen din, og dine «korrekte konklusjoner» ut fra modellen innbefatter dem rett og slett ikke.

Troen på at verdi bare oppstår når (hovedsakelig) menn handler i forhold til markedet, betyr at det ikke blir gjort noen særlige forsøk på å skjule en slik nærsynt tilnærming. Den makt som beskrives som operativ i systemet for nasjonalregnskap er en patriarkalsk makt. Den forestilling om makt som ligger i letingen etter alternativer til nasjonalregnskapet er uomtvistelig feministisk.

La oss et øyeblikk se på vekstens karakter. Bortsett fra noen få erkjente problemer anses systemet for nasjonalregnskap som en grunnleggende beskrivelse og analyse av de økonomiske forhold over hele verden. Nasjonalinntekten registreres rent aritmetisk etter grunnleggende regnskapsprinsipper. Mesteparten av opplysningene blir primært samlet inn for regnskapsbruk.

Kjøp og salg, utbetaling og innbetaling, fordringer og gjeld, synlig og registrert i markedet, er hovedkilder. Man samler inn alle disse tallene med et helt annet formål og kverner det inn i rammene for nasjonalregnskapet. Vekst i henhold til nasjonalregnskapet målt i brutto nasjonalinntekt eller brutto nasjonalprodukt omfatter ikke bare alle markedstransaksjoner inklusive dem som gjelder våpen, farlige kjemikalier og miljøgifter, men også det svarte markedet og ulovlige aktiviteter som narkotikahandel, prostitusjon, kjøp og salg av barn, pornografi og korrupsjon.

I den første FN-publikasjonen om systemet for nasjonalregnskap sto det at «den største drivkraft bak utviklingen, var det praktiske behov for informasjon om det økonomiske system i sin helhet og måtene de ulike delene av det relaterer seg til hverandre på». Systemets mål var altså å tilby økonomiske forklaringer på hvordan verden fungerer.

Uttrykket «i sin helhet» betyr for meg, men åpenbart ikke for opphavsmennene, alle mennesker såvel som alle naturressurser og til og med såkalte gudgitte fenomener. I rapporten sto det at «mens nasjonalregnskapets informasjoner er nyttige for alle økonomiske beslutningsområder på grunn av den faktuelle bakgrunn de gir, er dets mest fremtredende bruk i forbindelse med offentlig politikk». Dette er et sentralt utsagn både hva angår motivasjonen til systemets opphavsmenn og systemets egne feilslutninger. Dersom nasjonalregnskapet gir «faktuell informasjon», og det kan diskuteres, da er det i høy grad utvalgte fakta. Og de er utvalgt på en måte som forhåndsbestemmer offentlig politikk. Informasjonen er ikke blitt samlet inn for å lære oss noe, men for å oppfylle de mål som metodologien ble uttenkt for.

Nå er ikke hensiktene akkurat blitt skjult, og i sitt essay «Hva man kan lære av den britiske krigsøkonomi» diskuterer Richard

Stone, som er hovedmannen bak FN-systemet for nasjonalregnskap, hvordan økonomien kan tilpasses «mer i samsvar med tidens sosiale ånd». Mektige menn bestemmer hva denne deltakerobserverte tidens ånd er. Med små strukturelle endringer har systemet for nasjonalregnskap vært det samme siden 1953, og når internasjonale rapporter refererer til kvinner som statistisk eller økonomisk usynlige, så er det fordi FN-systemet gjør dem usynlige. Når det demrer for deg at militarismen og miljøødeleggelsen blir registrert som vekst, er det FN-systemet som har gjort det. Når du er ute etter å finne kolonialismens mest ødeleggende våpen, våpen som kan tilintetgjøre hele kulturer og nasjoner, urbefolkninger og menneskelige verdissystemer, da kan du trygt regne systemet for nasjonalregnskap blant disse våpen. Når du higer etter å trekke pusten i naturens rene luft eller drikke vann som er fritt for radioaktivitet, husk at disse dine lengsles mål er totalt verdiløse ifølge systemet.

Til tross for påstanden om helhet og samsvar har systemet for nasjonalregnskap bestemt at visse områder for menneskelig aktivitet befinner seg utenfor en «produksjonsgrense». Reglene sier at «de produserende og konsumerende enhetene i økonomien kan klassifiseres uttømmende og gjensidig utelukkende som enten bedrifter eller husholdninger» og at «produsenter kan identifiseres innen førstnevnte kategori». Unntaket fra hovedregelen om at produksjon ikke finner sted i husholdninger er gjort for landbrukshusholdninger under forutsetning av at husholdningens overhode hovedsakelig er sysselsatt i primærnæringene. Hvis han har arbeid utenfor gården og f.eks. er regnskapsfører, da er det ikke en landbrukshusholdning. En husmor kan pr. definisjon ikke være en primærprodusent, faktisk kan hun ikke være produsent i det hele tatt. Denne utelukkelsen er forbløffende. Alle disse mennene

kan altså være produsenter, men husarbeid er eksplisitt utelukket. Husarbeid er heller ikke definert noe sted. Det gjør det mulig at husarbeid blir en felleskategori for absolutt alt det kvinner kan gjøre uten å få betaling for det.

En husmor kan altså ikke være primærprodusent, og hun kan ikke være noen annen slags produsent. Hun kan være landbruksmessig produktiv, men hennes primære rolle, å yte tjenester i husholdningen, er utelukket fra nasjonalregnskapssystemet. Men heller ikke når og dersom produksjonsgrensen blir utvidet til å innbefatte ikke-økonomiske aktiviteter, blir arbeid som utføres av kvinner innen områdene husbygging, foredling av råvarer, lagring og transport, vannbæring, vedbæring, dyrking av mat til eget bruk osv., tatt med – det utelukkes fordi kvinner er husmødre.

FN-systemet for nasjonalregnskap er utvetydig i sin omtale av kvinner. Uten rom for usikkerhet sier det at «produksjon i primærnæringene og forbruk av egenproduksjon ved andre enn ikke-primære produsenter er av liten eller ingen betydning». De gir jo bare verden mat. De holder jo bare folk levende. De bare opprettholder husholdningene. De gjør det bare mulig for alle andre å dra på jobben. De bare viderefører arten. Når verken FN, ILO eller norske eller noen andre lands myndigheter innser urimeligheten i dette, er det uttrykk for en generell vilje til å tilsløre alt frivillig arbeid, samfunnsnyttig og annet idealistisk arbeid, og alt ubetalt arbeid på landsbygda, og all lagring og fremstilling av mat og primært helsearbeid osv. som husmorarbeid.

Denne viljen til å tilsløre er også et uttrykk for den politiske makt og ikke minst den nærsynthet som preger maktens menn. De mennene som lager reglene gjør ikke husarbeid. De mennene som lager reglene kunne ikke ramset opp alle kategoriene for husarbeid om de så brukte flere år på det. Det er enklere – og det skaper en slavekaste

– å kalle all denne produksjon og alt dette forbruk for økonomisk inaktivitet. Tross det forhold at husholdningen er både sentrum for forbruket og leverandør av alle produksjonsfaktorene, skal det altså ikke kalles et familiebruk. Og det selv om all realistisk observasjon tilsier at store deler av husholdningens forbruk også kan sees som produksjon som øker investeringene i de menneskelige ressurser både når det gjelder helse, utdanning og ernæring.

I virkeligheten dekker økonomisk produksjon hele det spekter av menneskelig aktivitet som går ut på å skape med begrensede ressurser de varer og tjenester som kan tilfredsstille menneskelige behov. Systemet hevder å levere påkrevet bakgrunnsmateriale for offentlig politikk. Men når det ikke greier å tilskrive en markedsverdi til ubetalt arbeid betyr det ikke at dette arbeidet ikke lar seg plassere i området for offentlig politikk. Men når man finner en plass, blir den som regel plassert i båsen for sosialt arbeid. På samme måte blir det ikke tatt noe hensyn til hvor kostbar nedbrytningen av økosystemet er for den menneskelige helse og for allmenne behov; dette registreres derimot som økonomisk vekst. Heller ikke tas det med i regnestykket hvilket arbeid som faktisk blir utført av luft, sjø, elver, vinder, fugler, dyr og planteliv i form av rensing, oksygenproduksjon og utallige andre aktiviteter. Alt dette blir tatt for gitt, og det kommer til syne bare som såkalte gaver fra naturen.

Det er åpenbart at noen naturressurser, som skoger f.eks., er fornybare over tid mens andre, som mineraler, uttømmes gjennom bruk. Enkelte ressurser – f.eks. naturens stillhet – er fullstendig ukjent for milliarder av mennesker gjennom hele livet. Men bråk er blant de mest stedbundne og mest uoverstigelige av alle miljøproblemer – det skaper stress, forstyrrer søvnen, reduserer arbeidsevnen, gir

Vandana Shiva, Marilyn Waring og Patricia Hynes. (Foto: Mari Toft)

store plager og er i enkelte yrker en hovedårsak til døvheter. Noen ressurser ødelegges langsomt gjennom ulike former for forurensning eller vanskjøtsel – jord, vann, luft. Andre kan gjenopprettes så snart bruken av dem opphører. Fordi vi ikke kan se dem så tydelig, tenker vi ikke på dem som naturressurser. Denne gruppen omfatter elektromagnetiske felt, som er deler av jordas og verdensrommets miljø. De muliggjør radio- og TV-kommunikasjon med kjøretøyer i bevegelse på land og sjø, i luften og ute i rommet. Denne ressurs blir ikke ødelagt, men den blir knapp. Den er alltid tilgjengelig i en uendelig mengde minus den delen som er i bruk, og når en del ikke er i bruk, gjenvinnes den umiddelbart.

Selv om det er få av våre ressurser som faller inn under denne brukskategori, er det et generelt trekk ved naturressurser som de elektromagnetiske felt er et tydelig eksem-

pel på: De anerkjenner ikke landegrenser.

Når den kanadiske statsministeren og USAs president møter hverandre, er virkningene av den sure nedbør over kanadiske skoger på grunn av forurensning i USA alltid et hovedtema for samtalen. Sissel Rønbeck, tidligere miljøvernminister i Norge, har påpekt at britisk industri er en kilde til norsk luftforurensning. Storbritannia har verdens fjerde største svovelutslipp. Mesteparten av det faller ned over Norge i form av regn. Franske radioaktive utslipp fra Mururoa vet ikke at de egentlig hører hjemme i Paris. Når det multinasjonale farmasøytiskapet Sandoz slipper enorme mengder forurensende fargestoff og kvikksølv ut i Rhinen i Sveits, vet ikke giftstoffene at de må stoppe ved grensen. Den forutsetning at miljøet lar seg måle innenfor et lands grenser (en forutsetning som Brundtland og ideen om en bærekraftig utvikling

støtter seg på), er like fattigslig som forestillingen om at penger er den eneste indikasjon på rikdom.

At man unnlater å tilskrive en markedsverdi til en del av økosystemet betyr ikke at politikerne ikke er opptatt av det. Men måten miljøet blir behandlet på i nasjonalregnskapet, og i den offentlige politikk, reproducerer den arrogante ideologi at det bare er penger som har verdi, at markedet er eneste kilde til kunnskap. Det forutsettes at alt liv kan reduseres til en tørr og sjelløs eksistens, og i et stadig økende tempo styrtes vi dermed mot ødeleggelsen av alt liv på planeten.

Fra dette feministiske perspektiv er det ingen av forkjemperne for en «bærekraftig utvikling» som tar disse signalene særlig alvorlig. Heller ikke antyder de at «utvikling» avhenger mindre av «økonomisk vekst» enn dagens utbytende markedsøkonomi gjør det. For meg ser det ut som en ordlek, der problemets kjerne unngås omhyggelig idet man gjør et dypt bukk for patriarkatet med dets makt og målestav.

Det meste av arbeidet som de fleste gjør mesteparten av tiden regnes ikke med i nasjonalregnskapet. Uten dette arbeidet ville det ikke være mulig med noen produksjon. Det usynlige arbeidet er økonomiens hovedarena. Denne aktivitet er – sammen med kvalitative mål for miljøet – en viktigere pekepinn for hvordan det står til med oss mennesker enn noen annen mulig målestokk. En fortsatt bruk av nasjonalregnskapssystemet som hovedkomponent i offentlig politikk og planlegging er det samme som å henvende seg bare til et mindretall av menneskeheten og deres makt og privilegier, og det betyr en stemoderlig behandling av alle andre.

Hvis ikke – og ikke før – kvinners arbeid og betydningen av miljøet får en fremtre-

dende plass i utarbeidelsen av den offentlige politikk, vil det skje noen forbedringer i livskvaliteten til det overveldende flertall mennesker på denne kloden. Det vil fortsatt finne sted en sykkelig vekst, og det kan godt være det de nå for tiden kaller «en bærekraftig utvikling».

Marilyn Waring
Sosialøkonom
University of Waikato
New Zealand

Foredraget er oversatt av Mari Toft. Den engelske tittelen er «If Women Counted: A Women's Perspective on the Interrelationship Between Economic Growth and Sustainable Development».

Litteratur

- Brown, Lester. *State of the World 1984*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1984
- Brown, Lester. *State of the World 1985*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1985.
- Brown, Lester. *State of the World 1986*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1986.
- Brown, Lester. *State of the World 1987*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1987
- Brown, Lester. *State of the World 1988*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1988.
- Brown, Lester. *State of the World 1989*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1989.
- Brown, Lester. *State of the World 1990*. Washington, DC: Worldwatch Institute, 1990.
- Galbraith, John Kenneth. *Economics in Perspective: A critical history*. Boston: Houghton Mifflin, 1987.
- Hueting, Roefie. *Use of environmental data in the economic decision-making process contribution of the Netherlands Bureau of Statistics*. U.N. Environment Program (UNEP/W.G. 85/INF.11), 1983.
- United Nations. *A system of national accounts and supporting tables*. Statistical Office of the U.N. Studies in Methods. Series F, no. 2, Rev. 1, 1960, 1968.
- Waring, Marilyn. *If Women Counted: A new feminist economics*. New York: Harper Collins, 1968.

Gjenreisning av Babylon: Kvinner og hensiktsmessig teknologi

Av H. Patricia Hynes

Gjenreisning innebærer – enten det dreier seg om en bygning med ubrukbare arealer, eller en bro med rustne og gjennomhullede stålbjelker, eller en frodig konstruksjon av ideer om hvilken teknologiske retning samfunnet burde følge – både å rive ned og å bygge opp igjen. Feministisk arbeid i naturvitenskap og teknologi fokuserer hovedsakelig på nedrivningsfasen, det vil si kritikk, motstand og opposisjon i forhold til spesifikke teknologier (stort sett de «gamle» og «nye» reproduksjonsteknologier, genteknologi, kjernekraft og kjernevåpen), foreløpig med få muligheter til å skape eller samarbeide om alternativer.

Oftest forkastes denne nødvendige fase av gjenreisningen som et tilbakeskritt, som splittende og forenklet. Våre kritikere setter oss imidlertid i godt selskap. *Den tause våren* (*Silent Spring*), en bok som tjente som katalysator for miljøbevegelsen i industrialiserte land tre årtier tilbake, ble satt i gapestokken av industrifolk, mange forskere og en del politikere. De forkastet den som vitenskapelig overfladisk, fremskritt-fiendtlig, sentimental og nostalgisk i forhold til det førindustrielle liv. Forfatteren, biologen Rachel Carson, fikk beskjed om å berolige sine lesere med kontemplative naturbeskrivelser og overlate styringen av denne verden til dem som kunne det: de politisk, næringslivsmessig og vitenskapelig voksne.

Det er sant nok at i *Den tause våren* rev Carson ned den forestilling at naturen eksisterer til velbehag og utnyttelse for mennesket. Men hun tok også til orde for at naturvitenskapen skulle orientere seg i en annen, mindre anvendt retning, nemlig biologiens – basert på en forståelse av insekter som levende organismer og av hele den livssyklus de tilhører. Jeg vil også – uten at jeg har noe fullgodt kart – peke ut en lite brukt, men lovende kurs for teknologien: en kurs som frigjør snarere enn å binde kvinner, og som oppstår av en økologiorientert naturvitenskap.

Perspektivet nedenfra og fra utsiden som kvinner med en kritisk bevissthet tilbyr, har visse fordeler. Fordi vi ikke er med i de klikker som styrer verden, er vi mindre

bundet til dem med en uvirkelig lojalitet, for å sitere Virginia Woolf. Med en dobbel fordel – min utdannelse gjør at jeg er innenfor, mitt kjønn at jeg er utenfor – viderebringer jeg her noen ideer for ombygning når det gjelder kvinner, miljø og utvikling.

Teknologiens opprinnelse

Teknologi oppstår i industriland i blandingen av naturvitenskapelig utdannelse, industriutvikling og markedsføring av ny teknologi, og myndighetenes innblanding i form av økonomisk støtte og regulering. Ødeleggelse av miljøet i Vesten henger på to måter sammen med denne union av utdannelse, industri og statlig styring. For det første er de teknologiene som er utviklet med henblikk på våre grunnleggende behov for energi, transport, avfallsbehandling, mat, helse og forbruksvarer, i seg selv hovedkilder til en hasardiøs sløsing og forurensning av luft og vann lokalt, av jord, hav og den globale atmosfære. For det andre markedsføres teknologier og produkter innenfor en kultur som døper det nye som progressivt og ønskelig, en kultur som gjør ønsker om til behov og reduserer borgere til konsumenter. Denne forbrukskulturen lever i samkvem med en produksjonskultur innenfor det vestlige syn på verden som en økonomisk arena der et lands «grad av sivilisasjon (og dermed utvikling) ... måles etter dets *produksjonsnivå*» (Sachs 1990, s. 42). Konsekvensen av et slikt syn på verden er at vi produserer og forbruker på en måte og i en utstrekning som ikke opprettholder vårt miljø; videre dominerer vi verden ved hjelp av endeløs økonomisk kontroll; og dessuten eksporterer vi denne oppfatning av verden som en økonomisk arena for vårt syn på utvikling og underutvikling. (Jeg sier «vi» når jeg mener de, for kvinner har ikke oppfunnet utviklingsprosjekter og institusjoner, og

heller ikke dette syn på verden som en økonomisk arena.)

La oss et øyeblikk se på den langt største enkeltkilden for teknologisk forårsaket luftforurensning som samtidig signaliserer en bevegelse fra status som underutviklet til utviklet. To tredjedeler av *smog*'en i Los Angeles, som er USAs mest ekstremt luftforurensede by og har 1/20 av befolkningen, er forårsaket av den bensindrevne bil. Denne bil – et eminent symbol for fremgang og status – henger sammen med en utrolig mengde negative ting:

- et spaghettimønster av et motorveinett som deler opp og tilintetgjør atskillige vitale lokalsamfunn og kulturer,
- flukten fra og forfallet i amerikanske byer etter den 2. verdenskrig,
- utviklingen av forsteder som fullstendig isolerer mange kvinner fra middelklassen og forviser dem til en liksom-kultur i en lammende hjemmetilværelse i forstaden,
- ytre trekk som luftforurensning, blyforgiftning, avhengighet av olje og sannsynligheten for krig i Midt-Østen; oljeutslipp, tap av byarealer til veidekke (2/3 av byarealet i Los Angeles har gått til bilformål), trafikkork, kostnader til motorveikonstruksjoner og -reparasjoner,
- den degraderende fremstilling av kvinner i markedsføringen, drapert på bildekk og tilgjengelig for sex med menn som kjøper bilen;
- svikten i utbygging og vedlikehold av offentlig transport, en svikt som har gjort undergrunnsbanene skitne, utarmede og utrygge for dem som trenger dem mest, nemlig eldre, fattige kvinner og barn.

Etter den annen verdenskrig er mønsteret med å utforme persontransport omkring bilen, blitt eksportert til utviklingslandene via investeringer i transportnett som har favorisert veibygging fremfor utbygging av

tog og offentlig transport. Av de 1,8 milliarder US-dollar utlånt av Verdensbanken til bytransport fra 1972 til 1988, «ble 52% brukt til veier mot 9% til jernbaner; i asiatiske land tok veiene 68% av midlene mens offentlig transport bare fikk 14%», ifølge Marcia Lowe i Worldwatch Institute (Lowe 1990 s. 19).

Våre mest snikende forurensningsproblemer tror jeg befinner seg nøyaktig der hvor macho-metaforer¹ inspirerer naturvitenskap og teknologi. For eksempel bygger den landbruksmessige og den kjemiske industri opp sitt forsvar for kjemisk jordbruk på krigsmetaforen: Insektene er fienden, kjemikaliene er våpen, og industrien er de heltemodige soldater som leder bøndene i fremgangsrisk kamp mot de fiendtlige horder. En dyp tilhørighet knytter en tilsvarende maskulinistisk fantasi om kvinnekropper og atombomber tilbake til den moderne naturvitenskapens arkitekt, Francis Bacon. Bacon oppmuntret naturvitenskapen til å «vri naturens hemmeligheter ut av hennes bryster, innvoller og mage». Hjørnesteinen i hans overbygning over naturvitenskapen var bruken av en metafor for naturen i form av en sterk, listig og vanskelig kvinne i en tid med spesielt ondartet kvinnehat og kontroll av kvinner: heksebrenningens Europa. De metoder for vitenskapelig informasjonsinnsamling som Bacon foreskrev, sier vitenskapshistorikeren Carolyn Merchant, brukte hekseprossesser, med bruk av forhør, tortur og makt som modell (Merchant, 1980, s. 164-190).

Disse metaforer av aggresjon, overgrep og voldtekt som startet og fremskyndet den moderne vitenskap og teknologi, danner rammen for mitt fremste anliggende hva angår kvinner, miljø og utvikling: *Hvordan fjerner vi maskulinismen fra naturvitenskapen?* Ett utgangspunkt er naturvitenskapelig utdanning, for det er der de vordende vitenskapsfolk inhalerer, smaker på og absorberer vitenskapens kultur.

Kvinnevennlig naturvitenskap

I *Female-Friendly Science* hevder Sue Rosser, som er direktør for Women's Studies og professor i familie- og prevensjonsmedisin ved det medisinske fakultet ved Universitetet i South Carolina, Columbia, at dagens mangel på hvite mannlige rekrutter i amerikansk naturvitenskap og teknologi åpner veien for kvinner (som nå danner flertallet blant studentene) og fargede. Utsiktene til en tørkeperiode i amerikansk naturvitenskap og ingeniørfag kan nok bidra til å endre metodene, paradigmene, bruken og dermed atmosfæren innen disse fagene i retning av å være mer tiltrekkende, til og med «vennlig» overfor dem som har vært holdt utenfor. Dessuten gir pedagogikken og teoriene fra kvinneforskningen sofistikerte til nærminger for å forandre pensum slik at naturvitenskapene kan bli mer tilgjengelige, varierte og menneskelige.

Naturvitenskapenes pensum og metoder sikrer interessene til den hvite mann i middel- og overklassen. Selv er jeg ingeniør og har fulgt med i hvordan amerikanske og kanadiske ingeniørhøyskoler rekrutterte kvinnelige studenter gjennom 1970- og 80-årene uten å oppnå mer enn 15-20 prosents varig oppslutning, og jeg finner Rossers etterlysning av en endring i pensum og pedagogikk helt på sin plass. Kvinners motstand mot naturvitenskap og ingeniørfag skyldes ikke bare at de er fundamentalt uforberedte og har dårlig selvbylde, matteskrekk og fysikkfobi. Den umiskjennelige mannlige «odør» som siver ut av klasserommet, av pensum og av så mye irrelevans og inkonsekvens i anvendt vitenskap, er direkte avvisende overfor kvinnelige studenter. *Forandre naturvitenskapene og undervisningen*, sier Rosser, *ikke jentene og kvinnene*.

Gjør noe med språket. Bruk hele fornavnet og etternavnet til forskere, det vil både understreke hva kvinner kan bidra

med og provosere studenter til å tenke over hvorfor de fleste forskere er menn. Jeg vil føye et punkt til Rossers forslag om å bruke kjønnsnøytralt språk og fjerne stereotypier. Få fram den handlendes kjønn der det passer. For eksempel *mannlig* dominans over naturen er mer presist enn *menneskelig* dominans av naturen, når temaet er økonomisk, industriell og teknisk utnyttelse av naturressursene.

Gjør noe med holdninger og atferd i undervisningssituasjonen. Lærerne har ofte mer øyenkontakt med menn enn med kvinner, de nikker og gestikulerer oftere til spørsmål fra mannlige enn fra kvinnelige studenter, og de gir dem mer tid til å svare på spørsmål. Disse ikke-verbale uttrykk for preferanse forsterker de verbale samhandlingene: man får større personlig kjennskap til de mannlige studentene og henvender seg oftere til dem ved navn, avbryter de kvinnelige studentene oftere, slår vitser om kvinners fysiske eller seksuelle kjennetegn og om voldtekt og lesbianisme. (Det er lignende forskjeller i holdninger som senere bidrar til kollegers og overordnedes sosiale konstruksjon av mannlig «briljans» og mannlig «ekspertise».) Rosser anbefaler universitetslærerne å be en kollega fra kvinneforskning eller etnisk forskning om å evaluere undervisningen med henblikk på samhandlingen lærer-student.

Gjør noe med metodene og innholdet. Kunnskap er sosialt konstruert. Hva man observerer, hva slags tanker man gjør seg, hvilke konklusjoner man trekker og hvilke hypoteser man lager, får form etter de holdninger man har. Hvis det er så at «standpunktet bestemmer den realitet som observeres», da vil en utvidelse av naturvitenskapenes verden til å omfatte også kvinner og fargede, resultere i at «nye spørsmål blir stilt, (nye) tilnærmelser og objekter for eksperimenter blir benyttet, og (nye) teorier og konklusjoner blir trukket fra dataene» (Rosser 1990, s. 32-33). Rosser har

H. Patricia Hynes

undersøkt arbeidet til mange kvinnelige naturvitere fra det tyvende århundre, som bruker klassiske vitenskapelige metoder, men som er mer fleksible og åpne for undersøkelsen kontekst, for å skissere opp nøkkelkarakteristikker for en mer human naturvitenskap. Kvinnelige naturvitere fremmer hypoteser med mer kjønnsbevisste og helhetlige perspektiv. Deres observasjoner er kvalitativt såvel som kvantitativt mer tallrike enn menns, og inkluderer kvinner og dyr av hunkjønn. De samler inn data med metoder som er mer basert på samspill, og de benytter tverrfaglige tilnærminger til sin problemløsning. Med bevissthet om hvordan holdninger gjennomtrenger eksperimenter formulerer de teorier som er relasjonelle, gjensidig avhengige og mangefasetterte, snarere enn hierarkiske, reduksjonistiske og dualistiske. Kvinnelige forskere er i mindre grad

villige til å gå inn i militær forskning, og de er mer tilbøyelige til å være opptatt av hvordan forskningen kan anvendes sosialt enn sine mannlige kolleger. Ut fra et behov for å integrere forskerrollen i livet forøvrig, finner kvinner undervisning og forskningsformidling like viktig som selve forskningen. (Jeg viser her til *Female-Friendly Science* når det gjelder navn, områder og bidrag fra de kvinnene som Rosser nevner spesielt.)

Rosser konkluderer med en serie pragmatiske anbefalinger til lærere i naturvitenskap. Sørg for at kvinner får like mye praktisk erfaring med laboratorieutstyr og mekanisk utstyr. (Dette kan bety å måtte sette kvinner sammen to og to, selv om jeg personlig mener at menn må lære å dele likt med en kvinnelig laboratiemedarbeider.) Foreslå flere eksperimenter for å utforske problemer av samfunnsmessig betydning, som f.eks. helse og miljø. Bruk en kombinasjon av kvalitative og kvantitative metoder ved innsamling av data, og bibring studentene at skapende og intuitiv innsikt er avgjørende for de fleste vitenskapelige oppdagelser. Ikke drep laboratoriedyr som introduksjonsøvelse i biologi. Drøft teorier og forskningsresultater fra det nittende århundres biologi med studentene. Det tyvende århundres sosiobiologi går inn for å finne biologisk grunnlag for kjønnsforskjeller som kan berettigje den lavere sosiale status som kvinner og svarte har. Prøv å gå bort fra konkurransebaserte modeller for det vitenskapelige arbeid, prøv f.eks. gruppearbeid, men gi også de kvinnelige studentene øvelse i strategier for å utføre tester og gi dem oppmuntring i å ta sjanser. Plasser forskningen i en samfunnsmessig sammenheng, slik at den kan gjennomføres av en sosial hensiktsmessighet, og plasser den i forhold til den enkeltes liv, slik at forestillingen om at man må velge mellom karrieren og livet, kan avmystifiseres.

Til disse anbefalingene vil jeg tilføye en

ny retning som det blir gjort pionérarbeid omkring ved Tufts-universitetet i Medford, Massachusetts: *Gjør naturvitenskapen miljøsentrert ved å integrere et miljømessig innhold i pensum på alle nivåer* (Cortese 1990). Jeg har selv undervist i miljøpolitikk ved Massachusetts Institute of Technology, og det har gitt meg førstehånds bevis på at mange studenter lengter etter å kunne gjøre meningsfylt miljøarbeid. Men til og med de fagene som er direkte knyttet til miljøet – ingeniørfag, landskaps- og bygningsarkitektur, biologi – er frakoblet og tømt for ethvert miljømessig innhold. Det finnes enkelte alternative programmer under utvikling når det gjelder et bærekraftig jordbruk (ved mindre kjente universiteter som ikke har investert så mye i de vitenskapelige hovedstrømninger). Men mye universitetsforskning i alternativ energi – som vindkraft – mistet sitt økonomiske fundament under Reagan-administrasjonen og har siden syknet hen.

I desember 1989 laget U.S. National Academy of Engineering en Ti på topp-liste over de største tekniske fremskritt i løpet av de siste 25 år:

Månelanding, satellitter, mikroprosessorer, datastyrt design, CATscan, avanserte materialforbindelser, jumbojet, laser, fiberoptikk og genteknologi.

Hva kunne ikke ha vært utpekt på områdene energi, transport, forurensning, landbruk og reproduksjonsbiologi, hvis den samfunnsmessige bruk av teknologien, miljøet og kjønnsperspektivet hadde vært prioriterte områder for naturvitenskapelig forskning og utvikling?

Solceller, vindturbiner, lyntog, teknikker for å destruere atomavfall og -våpen, biologisk nedbrytning av farlig og vanskelig nedbrytbart avfall, alternativer til klorfluorkarboner, integrert skadedyrs- og insektbekjempning, organisk jordbruk og et effektivt prevensjonsmiddel for menn.

Disse teknologier er – i motsetning til de

som ingeniørakademiet utpekte – anvendelige i både den overutviklede og den underutviklede del av verden. De vil kunne føre oss i retning bort fra en industribasert utvikling som ødelegger vårt miljø; i utviklingslandene kan disse teknologiene synliggjøre Vestens feil. Noen av de nevnte alternative teknologier har fungert svært godt, men uten å få virkelig gjennombrudd, fordi de ikke har fått høy prioritet verken fra hovedstrømmene innen naturvitenskap og teknologi, fra næringslivet som delfinansierer forskningen ved universitetene, eller fra staten som bestemmer retningen for forskningen med sin finansiering og regulering.² Hvis naturvitenskapelig utdanning var kjønnsbevisst, miljørettet og gjennomsyret av spørsmål om hensikt og mening, og hvis forskningen engasjerte hele mennesket og ikke konsentrerte seg om teknikk og rasjonalistisk analyse, da ville forskningen være en venn og ikke et hinder for å generere adekvat teknologi for miljø og utvikling. (Og jeg kan forsikre dere om at ingeniørhøyskolene ville oversvømmes av kvinnelige studenter.)

Pengene og p-pillen: Grønt forbruk og befolkningskontroll

Enda en faktor i teknologiutviklingen er den industrielle produksjon og markedsføring av produkter, og det er en faktor som miljøaktivister i Vesten har bestrebet seg på å fravriste litt av kontrollen ved å etablere en grønn forbrukerbevegelse. «Forbrukerne har makt til å endre markedet» var et hett slagord på «Jorddagen» 1990. Og en viss fremgang har det vært: Etterspørselen etter organisk produserte matvarer ble fordoblet fra 1988 til 1989 i USA, og salget av resirkulert papir og giftfrie vaskemidler til husholdningen går så det suser. Men forestillingen om at kjøpekraft kan endre verden er både forenklet, overfladisk og ufullstendig, og det samme må man si om en

bevegelse som bygger på den samme forestillingen.

For det første reduserer «grønt forbruk» mennesker til forbrukere; en reduksjonisme i tråd med hovedtrenden i ressursforvaltningsøkonomien i retning å redusere naturlige systemer, naturens funksjoner og endog retten til å forurense til varer på markedet med verdier basert på menneskelig forbruk eller vilje til å betale. I denne økonomiske retning er verdien på et fjell kalkulert ut fra spørreundersøkelser om hvor mye folk er villige til å betale for å gå turer der (Pike *et al.* 1990).

For det andre forholder det «grønne forbruk» seg sjelden til den realitet at Vestens enorme forbruk i forhold til folketallet stjeler naturressurser fra land i den 3. verden, baserer seg på barnearbeidskraft derfra, og i stor skala bidrar til den globale klimaendringen. Å kjøpe miljøbevisst er først og fremst å kjøpe mindre, og deretter å kjøpe annerledes. Grønne bedrifter, konsulenter og kataloger ber oss ikke om å spørre oss selv om vi virkelig trenger en ting eller bare har lyst på den. Muligheten til å la være å forbruke noe utfordrer økonomiens dominerende rolle, mens muligheten til en ytre forandring – bare det å «kjøpe grønt» – ikke utfordrer.

For det tredje er den grønne forbrukerbevegelsen i ferd med å bli tatt igjen av næringslivets mest betydelige forurensere, som ser nye muligheter i grønne produkter. De tiltak som enkelte industriselskap har iverksatt for å minske forurensningen – tiltak som avfallsreduksjon, energiøkonomisering og emballasje som kan gjenvinnes – er nødvendige nok, men sterkt forsinket. (Og hvorfor skulle industrien få så mye ros for å gjøre sin borgerplikt når de begynner å gjøre det de skulle ha gjort hele tiden.) Svært få, om noen, forandrer *produktene* de produserer for å fjerne giften,³ og når ingrediensene i et produkt forandres til det bedre, skyldes det mer et press fra grønne

reklamekampanjer enn et initiativ fra industrien selv. Noen bedrifter seiler under falskt flagg og markedsfører plast som nedbrytbart når det i virkeligheten ikke finnes noen standard definisjon på nedbrytbarhet i plast; plast som gjenvinnbart når gjenvinningen av brukt plast ligger og vipper rundt 1%; og genmanipulerte planter og bakterier som organiske, naturlige og økologiske. Ciba-Geigy, for eksempel, markedsfører sine genmanipulerte mikroorganismer som «bærekraftig landbruk». Uten en analyse av industriens interesser og makt, vil den grønne forbrukerbevegelsen raskt bli utmanøvrert av industriens markedsføring og kommer ingen vei med å reformere industrien.

For det fjerde inneholder den grønne forbrukerbevegelsen lite av kritisk syn på utviklingen og lite, om noe, analyse av den internasjonale handel og den virkning som «den verdensomfattende økonomiske landsby» har på industri og jordbruk lokalt. David Morris i Institute for Local Self-Reliance (Institutt for lokal selvberging) bruker tannpirkeren som eksempel på den absurde utvikling i verdenshandelen:

For noen år siden spiste jeg i en restaurant i Minnesota. Etter lunsj tok jeg opp en tannpirker som var pakket inn i plast. På plastemballasjen sto det «Japan». Nå har det seg slik at Japan har svært lite trevirke og ingen olje. Likevel anses det lønnsomt å sende trelast og oljefat til Japan, pakke det ene inn i det andre og sende det tilbake til Minnesota. Denne tannpirkeren har trolig tilbakelagt omtrent 50.000 miles. (Morris 1990, s. 191.)

Han varsler at transporten av kapital, materialer, varer og mennesker kan overta helt for lokalsamfunnenes autonomi og suverenitet, og til syvende og sist deres kultur. Utfordringen er å bevege seg bort fra paradigmet om en verdensomfattende økonomisk landsby til en «verden av landsbyer» som «gir oss anledning til å produsere det

meste av det vi trenger fra våre egne menneskelige, naturlige og økonomiske ressurser på en bærekraftig basis» (Morris 1990, s. 194-195).

For det femte kan ikke det grønne forbruk bekrefte den klassiske lov som grønt forbruk baserer seg på – tilbud følger etterspørsel – og det selv ikke i effektive, markedsbaserte økonomier. Organisk landbruk i USA leverer bare 4% av den mat som kjøpes – men hvis etterspørselen skapte tilbudet ville de organiske matvarene lett selge fem til ti ganger så mye. Hva er det så som forhindrer tilbudet? I 1989 publiserte det nasjonale forskningsråd *Alternativt landbruk* (National Research Council 1989), en sammenlignende studie av økonomiske dyrkingsmetoder – innbefattet integrert kontroll av skadedyr og insekter, organisk landbruk og teknikker for jordforbedring – og kjemisk-intensivt landbruk ved mellomstore amerikanske gårder. Stikk i strid med en oppfatning som har hersket i 40 år i offentlighet og fagmiljøer, konkluderte undersøkelsen med at de alternative gårdsbrukene brukte mindre syntetiske sprøytemidler, kunstgjødsel og antibiotika, uten at det minsket avlingen. I enkelte tilfeller økte den, i forhold til arealet. Undersøkelsen nevnte en del hindringer som bønder støter på når de går over fra kjemisk-intensivt til alternativt landbruk: Mangel på privat og offentlig finansiering av den nødvendige tverrfaglige forskning, en offentlig standard for klassifisering av frukt og grønnsaker som baserer seg på utseendet, og et system for prissubsidiering og krav til drift som favoriserer kjemisk-intensivt landbruk. Statens landbrukspolitikk tvinger altså bøndene til et høyt forbruk av kunstgjødsel, sprøytemidler og antibiotika og hindrer overgangen til et bærekraftig landbruk.

For det sjette mangler den grønne forbrukerbevegelsen en analyse av kjønnspolitikk. Hvis en kosmetisk artikkel er laget

med naturlige ingredienser, men blir markedsført med bilder som gjør kvinner til objekter og fremmer det budskap at aldri hos kvinner er uønsket, er da denne varen et «grønt» produkt?

Begrensningene i den grønne forbrukerbevegelsen danner rammen for mitt andre hovedtema og min anbefaling nr. 2 til dere som forskere. Hvordan kan et samfunn gå fra den overfladiske idéen om grønt forbruk til den dypere idéen om grønne borgere?⁴ Hvordan kan et samfunn gjennom sine institusjoner, media og myndigheter fremkalle og iverksette verdier som respekt og ærefrykt for naturen som går videre enn den nyliberalistiske mani for personlig vinning, personlig forbruk, privat eiendom og forbrukerfokusering?

Hvordan kan vi definere et miljø i hele sin betydning: for mennesket såvel som naturen? Bevaring av miljøet kan ikke isoleres i forhold til kvinnefrigjøring, like lite som bevegelsen for å redde regnskogen bare dreier seg om å redde den og ikke også menneskene i skogene og deres liv og kultur.

Spørsmålet om miljø og befolkning er en populær ramme for den grunne, apolitiske og ufullstendige tankegang som preger forbruker-miljøbevegelsen. Ifølge atskillige miljøorganisasjoner og -tidsskrifter er befolkningsspørsmål nå kommet lenger opp på listen over hovedårsaker til miljøødeleggelse. I presset for å redusere befolkningstilveksten er det lansert mange kvikke løsninger som kortslutter kvinners komplekse vei til autonomi, integritet og verdighet. Ropet om befolkningskontroll med alle tilgjengelige midler – men helst med p-piller og langtidsvirkende kjemiske implanteringer – stenger for de dypere spørsmål om hvorfor kvinner får barn, hvorfor ikke menn forventes å ta ansvar for befruktningen, og hvordan kvinner kan oppnå likestilling.

Er befolkningskontroll eller forbruks-

kontroll det beste middel til å redde miljøet? De få innbyggerne i i-landene forbruker mer energi og naturressurser – i noen tilfeller 10 til 100 ganger mer – enn utviklingslandene med langt flere mennesker. I-landene genererer størstedelen av verdens avfall, innbefattet det meste av de luftbårne kjemikalier og gasser som ødelegger ozonlaget og bidrar til den globale oppheting. Med andre ord vil en familie på åtte i Rwanda eller Nicaragua aldri uttømme eller ødelegge Jorden i noe i nærheten av det omfang som en familie på fire i Storbritannia eller USA forårsaker.

Paul og Anne Erlich, som er blant de mest prominente forkjempere for befolkningskontroll, påstår feilaktig at befolkningsvekst og overbefolkning «for en stor del» forårsaker global oppvarming (P. og A. Erlich 1990, s. 25). I-land genererer mesteparten av drivhusgassene – CO₂, klorfluorkarboner og nitrogenoksid – og har også eksportert til u-land sine modeller for industriell utvikling som er så store kilder til miljøforringelse. Den gjennomsnittlige inder bruker bare 4% av den energi som forbrukes av den gjennomsnittlige amerikaner. Rike land har lånt av klodens økologiske systemer, som ren luft, og gitt tilbake «søppel» i form av sur nedbør og drivhusgasser.

Er p-pillen en god teknologi for kvinner?

Mens bølgen av oppmerksomhet om grønne produkter og grønn livsstil skyller over i-landene, og folk blir mer bevisste på ikke å bruke eller innta noen unødvendige syntetiske kjemiske stoffer, hvorfor skal kvinner samtidig anbefales å bruke syntetiske hormoner? Denne anbefaling gis stadig til tross for kjent risiko for livmorkreft som følge av østrogenesteratninger og sterk mistanke om risiko for brystkreft fra p-pillen og østrogenilskudd etter menopausen.

Barrieremidler, som kondom og pessar, trenger en renessanse. Til forskjell fra hormonpreparater (og spiralen) gir de ingen

bivirkninger. De er de sikreste av alle reversible prevensjonsmetoder når det gjelder dødsrisiko for kvinner. De forsinket eller truer ikke fruktbarheten ved opphør. I tillegg virker de beskyttende mot seksuelt overførte sykdommer, som er en hovedårsak til død og infertilitet i store deler av verden. Barrieremidlene kan også redusere risikoen for livmorhalskreft, mens hormonmetodene kan øke risikoen. Kondomet gir mennene tilbake ansvaret for deres seksualitet, mens p-pillen legger alt ansvaret og all risiko på kvinnene.

P-pillen er en teknisk løsning skåret over samme lest som kjemiske sprøytemidler, som ble introdusert i vestlig landbruk et tiår før pillen. Metoden er den samme: Kontroll (over henholdsvis insekter og befruktning) ved kjemisk bruk (i økosystemer og i kvinners kropp). Felles for dem er at de har en lang rekke virkninger som genererer flere og mer kompliserte problemer enn det opprinnelige som de ble utviklet for å løse. Syntetiske, befruktningshindrende hormoner og kjemiske sprøytemidler representerer en genre av lineær, invaderende teknisk løsning som teknologer ofte refererer til som «sølvkuler». I begge tilfeller eksisterer det mer varierte, biologisk orienterte og sikrere alternativer. Akkurat som tidligere tiders kulturer hadde drevet landbruk med stor suksess i tusener av år før de kjemiske sprøytemidlene ble introdusert i etterkrigstiden, har kvinner og menn alltid brukt metoder for fødselskontroll: Tilbaketrekning, amming, avholdenhet, sen ekteskapsinngåelse, ikke-vaginalt samleie, urter, barrieremetoder osv.

I mange tilfeller er det ikke mangelen på prevensjonsmetoder eller fattigdom, men mannsdominert kulturelt, juridisk og religiøst press som tvinger kvinner inn i svangerskap. P-pillen fjerner ikke ønsket om sønner som får en kvinne til å fortsette å få barn til det blir en gutt. P-pillen frigjør ikke en kvinne fra den kulturelle og internali-

serte forestilling at hun ikke er et helt menneske hvis hun ikke har barn. P-pillen frigjør ikke en kvinne fra en ektemann som krever fri seksuell tilgang til henne og tvinger henne til underkastelse.

I boken *Reproductive Rights and Wrongs* sammenligner Betsy Hartmann tanken om befolkningskontroll med tanken om selvbestemt reproduksjon. Befolkningskontroll hviler på disse forutsetningene:

1. En rask befolkningsvekst er hovedårsak til problemene i den tredje verden, og truer hele verdenssamfunnet.
2. Fattige mennesker må overtale og om nødvendig tvinges til å få færre barn, uavhengig av om deres materielle kår endrer seg.
3. Prevensjonsteknologien kan overføres til kvinner i den tredje verden – på samme måte som andre u-hjelpsprosjekter – ovenfra og ned, med den passende blanding av økonomiske, personlige, teknologiske og kulturelle hersketeknikker. Målet er å hindre svangerskap, ikke å bedre velferden.

Denne tankegangen danner, ifølge Hartmann, grunnlaget for de fleste hjelpeorganisasjoner som arbeider med befolkningskontroll i Asia, Afrika og Latin-Amerika såvel som blant etniske minoriteter og fattige samfunn i store deler av den industrialiserte verden (Hartmann 1987).

I motsetning til dette er tanken bak selvbestemt reproduksjon å forbedre kvinners posisjon i samfunnet og deres levestandard gjennom økonomisk og sosial endring. Denne form for kvinneverdsetting sentrerer seg om helse og trygghet, der sikre og effektive prevensjonsmetoder er et naturlig tilbud. Dette er en tilnærming med et helhetsperspektiv som bygger på en mer kompleks utforskning av de mange årsakene til at kvinner i 3. verden-samfunn får så store barneflokker. Som for eksempel at barn

utgjør en nødvendig arbeidskraft i hjemmet og en aldersforsikring for foreldrene. Høy barnedødelighet og tendensen til å foretrekke guttebarn fører til at kvinner føder nok barn til at det kan bli et tilstrekkelig antall overlevende gutter.

Hver eneste revolusjon som kvinner har tatt del i har fått oss til å utsette vår egen, med det argument at som mennesker omfattes vi av programmet for den «primære» revolusjon, eller at kvinnes revolusjon ikke haster så mye og kan komme senere. Helt nylig har vi sett hva de østeuropeiske kvinnene har måttet lide i revolusjonen der: Mindre tilgang til abort, mindre representasjon i offentlig styre og stell, større arbeidsløshet og dårligere tilbud om barnepass, og offentlig visning av pornografi og vestlige skjønnhetskonkurranser. Kvinnes rettigheter sto ikke på listen over menneskerettigheter. (Ms, 1990.)

Miljørevolusjonen er en gjentakelse av denne fornedrelse av kvinner, når miljøaktivistene insisterer på befolkningskontroll for enhver pris. De setter miljøet over kvinnene når de velger å prøve å redde fremtiden ved å kontrollere og forurense nåtiden: Med sprøyter og implantering av Depo-Provera, Norplant, p-pillen, spiralen og en ny generasjon av svangerskaphindrende vaksiner til kvinner som stort sett ikke blir informert om konsekvensene ved bruk av midlene. De fornedrer kvinner også når de går inn for sosiale, økonomiske og utdannelsesmessige fordeler for kvinner bare i den hensikt å uskadeliggjøre befolkningsbomben. Prevensjon skulle tjene den reproduktive selvbestemmelse, ikke overstyre den. Hva bør styre? Den indre frihet for kvinner til å velge hvorvidt og når de skal føde barn, en frihet som statsmakter og bistandsorganisasjoner burde respektere, en frihet som kvinnes partner og familie burde hedre.

Under strebingen etter en bedre og mer effektiv prevensjonsteknologi ligger det

grunnleggende i kjønnspolitikk. Hva er sammenhengen mellom kvinneundertrykking og svangerskap? Hva er sammenhengen mellom fattigdom og høye befolkningstall? Hvordan kan selvbestemt reproduksjon utformes omkring likestilling og overvinnelsen av fattigdom? Hvorfor er de prevensjonsteknikker som har høy risikofaktor, laget til bruk for kvinner og ikke for menn? Hvorfor forventes kvinnene å ta ansvaret for prevensjon? Hvorfor nekter menn å ta ansvar for å hindre befruktning, ved at de ikke vil bruke kondom eller sterilisere seg?

Miljøvern: Lidenskap kontra profesjon

Den tredje deltaker i teknologiutviklingen er offentlige myndigheter på alle nivåer, lokalt, statlig, regionalt og internasjonalt. Min hovedbekymring her er hvorvidt de offentlige myndigheter virkelig kan innlemme og opprettholde miljøverninteressenes dypeste verdier, eller om de i virkeligheten er underlagt sterke politiske og økonomiske interesser. Jeg vil nå trekke inn mine erfaringer fra arbeidet jeg hadde i noen år ved det amerikanske Environment Protection Agency, EPA (en amerikansk parallell til Miljøverndepartementet, o.a.). Denne delen av foredraget er spesielt rettet mot dem som deltar i offentlig miljøvernarbeid.

EPA er en etat som på en helt unik måte har tiltrukket seg idealister. Den ble etablert i 1970 og hensikten var å se på miljøet som en helhet og behandle «luftforurensning, vannforurensning og avfall som ulike uttrykk for ett og samme problem». Fem dager etter at EPAs hovedkontor åpnet i et lite kontorkompleks i Washington, kunnegjorde William Ruckelshaus at han og EPA satte i gang «uten noen forpliktelser overfor næringsliv eller jordbruk». Han anså snarere EPAs oppgave å være «utvikling av en

miljøetikk» (Lewis 1985, s. 9). I nominasjonshøringene hadde Ruckelshaus fått spørsmål fra senator Edmund Muskie, som hadde lansert et lovforslag om å opprette et statlig kontor for miljøvern, om EPAs uavhengighet av næringsinteresser. Den fremtidige sjef for EPA svarte at i situasjoner der miljøspørsmål kolliderte med økonomisk utvikling ville han handle i samsvar med miljøinteressene.

EPA sprang ut av 70-tallets sosiale og politiske aktivisme og dens etikk, og kontoret har alltid trukket til seg miljøaktivister, som ellers neppe ville ha valgt noen jobb i statsapparatet. I de to siste tiårene har det sterke behovet for å skape en verden fri for forurensninger generert store grupper miljøbevisste jurister, naturvitenskapsfolk, ingeniører, analytikere, planleggere og markedsføringsfolk. Et kjempemessig apparat – noen kaller det byråkrati – har vokst ut av EPAs opprinnelige mål, å utvikle en miljøetikk. Man må spørre om denne arven i dag bare er et hyggelig minne om alt man oppnådde i gamle dager, eller om det fortsatt er en levende realitet i det daglige arbeidet.

Gjennom store deler av 70-årene var EPA en instans som den gryende miljøbevegelsen kunne regne med når det gjaldt å holde storindustriens forurensere i sjakk, mens miljøbevegelsen selv tok seg av grasrotnivået, organiserte kooperativer for matdyrking og resirkulering av papir, utarbeidet alternative energiprojekter og satte i gang alternativt landbruk. Fra 1980 til 1988 mistet EPA imidlertid en mengde folk – det skyldtes ren slitasje, minskede ressurser, nedbrytning av moralen og – tror jeg – en forvirring når det gjaldt å identifisere målet. Ironisk nok hadde de anti-statlige og privatiserings-pregede tiltak for å få til nedskjæringer i EPA, gjort etaten mer byråkratisk enn noensinne. Ribbet for mot og livsvilje gikk EPA ut av Reagan-tiden med små muligheter for iverksetting og stor admi-

nistrasjon. I løpet av den samme perioden som EPA mistet både folk, mål og midler, kom ideelle miljøorganisasjoner, nærmiljøaktivister og til og med initiativ fra de lokale myndighetene på by-, fylkes- og delstatsnivå til å vokse kraftig, som et svar på svekkelsen av EPA og de statlige myndighetenes uvilje mot å ta opp nye problemer som ødeleggelsen av ozonlaget og den globale oppvarming, men også gamle problemer som avfallshåndtering og nyregistrering av sprøytemidler.

I løpet av 80-årene ble nytenkning og oppfinnsomhet i økende grad begravet under vekten av administrasjon og brødpolitikk. Mennesker som hengir seg til rutinearbeid og administrasjon – kjente, trygge oppgaver som gir en sikker fremtid i byråkratiet – går sjelden tilbake til mer oppfinnsomt eller kontroversielt arbeid. For at et menneske skal være oppfinnsomt kreves det en velutviklet individualitet, et mot og en innovatorisk vilje som driver dem gjennom rutinens og papirarbeidets hindringer såvel som kravet om å vise «lag-ånd» (for å bruke det mannlige idrettsspråket som preger så mye av institusjonslivet). Disse egenskapene verken dyrkes eller premieres i byråkratiet, og EPA er intet unntak. Nytenkning og oppfinnsomhet er essensielt for at en institusjons forutsetninger og dypere mål (og i EPAs tilfelle en miljøetikk) skal kunne gjennomtenkes og reformuleres – men ikke så nødvendig for institusjonens opprettholdelse fra dag til dag.

De fleste i EPAs administrasjon bruker mesteparten av tiden på oppgaver som har å gjøre med institusjonsbygging og profilering av byrået: Å balansere troverdigheten overfor industrien, som vil ha minst mulig regulering, og overfor miljøaktivistene som vil ha bedre regulering og bedre håndheving av de reglene som fins; det vanskelige forholdet mellom det statlige og det regionale, og mellom EPA og kongressen; rivalisering og budsjettkrig med andre

institusjoner; reorganisering; kommandokjeder; gjetninger om hva dine overordnede vil ha av informasjon, strategier og resultater; og så videre. Alt dette kjedelige og byråkratiske arbeidet kan piskes opp til det dramatiske og få folk til å føle at de virkelig jobber i begivenhetenes sentrum. Men uansett hvor mye adrenalin som flyter, er dette selvsagt bare surrogater for nytenking og oppfinnsomhet. Arbeid med administrative og institusjonelle spørsmål har svært lite å gjøre med å gå i dybden om miljøproblemer, og det trekker ingen vekslar på folks dypere potensialer eller virkelige talenter. Det holder folk på mentalt trygt og grunt farvann. Det krever mindre og mindre analyse og mer og mer effektivitet i rutinearbeidet: datainnsamling, informasjonssortering, datastyring, rapportering, programansvarlighet, og selve det institusjonelle rutineliv. Det holder mennesker og institusjoner endeløst beskjeftiget.

I institusjoner som byråkratiseres utvikler menneskene seg vanligvis til å bli små og sløve. De ofrer sin personlige styrke og sitt ansvar for seg selv, til autoriteten over dem. De skiller arbeidet fra resten av livet og skjuler seg bak mentale parametere om å gjøre det de får beskjed om å gjøre og følge vanlig praksis.

Av de mange midler mot krypende byråkratiekst som jeg har foreslått i de årene jeg har skrevet og talt om EPA, skal jeg her presentere tre:

Søk et senter, ikke en middelvei

I 1970 sa William Ruckelshaus at han og EPA satte i gang «uten noen forpliktelser overfor næringsliv eller jordbruk». EPAs kjerneoppgave var å utvikle en miljøetikk. Tyve år senere har etaten drevet bort fra sin

sentrering om miljøet og blitt en megler mellom industrien og miljøet. «Vi er verken pro-industri eller anti-kjemisk ... Vi er ofte i ... kampens midte», sa en av lederne for sprøytemiddelprosjektet. I mangel av et eget vitalt senter på spørsmålet om sprøytemidler valgte EPA å søke «midelveien».

I tidsskriftet *EPA Journal* for juni 1984 presenteres et positivt perspektiv på sprøytemidler, skrevet av Monsanto Chemichals assisterende direktør, side om side med en artikkel av to bønder som drev organisk jordbruk og som hadde sluttet å bruke organiske kjemikalier, med gode resultater. EPA kunne ha konkludert at bøndene har motbevist påstandene fra sprøytemiddel-ekspertene. Produksjonen deres har ikke sunket med de 30 prosent eller mer som pro-sprøytemiddel-ekspertene og fabrikantene hevder. I stedet gir tidsskriftet altså en oppvisning i balansekunst, gir litt til begge sider, og fokuserer på spørsmål om transportsikkerhet, brukssikkerhet og avfallshåndtering i forhold til sprøytemidlene, ikke på spørsmål om restriksjoner eller forbud mot bruk. I siste instans er EPAs holdning til forveksling lik den medlemmer av National Agricultural Chemical Association har. Deres «høyeste prioritet er ... sikkerhet i produksjon, transport, bruk og avfallshåndtering av jordbrukskjemikalier» (Reading 1984).

Mange kjemiske fabrikker har forberedt seg på «Biologiens tidsalder» og går i brejsen for en genetisk revolusjon i landbruket som konkurrerer med den sprøytemiddel-revolusjonen som fant sted etter den 2. verdenskrig. Hvem skal påse at bare sikre og forutsigbare jordbruksteknologier og teknologiprodukter blir anbefalt tatt i bruk?

I midten av 80-årene utviklet David Kingsbury fra National Science Foundation en strategi for Det Hvite Hus. Bioteknologi, sa han, vil påvirke USAs økonomi i en størrelsesorden av 40 milliarder dollar innen år 2000. Selv om USA for tiden leder

an på området, vil Japan og mange europeiske land ifølge Kingsbury få økonomisk støtte og favoriseres av reguleringer. De kan gå forbi USA dersom «et irrasjonelt eller tyngende reguleringsklima ... på en fatal måte blir til hinder for en senere introduksjon av nye produkter under utvikling og fører til fremtidig manglende interesse på området» (Kingsbury 1986, s. 193). Slik han ser det er reguleringsmyndighetenes mål å oppdra folket slik at «irrasjonell» frykt for genteknologi unngås.

Den bioteknologiske industri tvinger også sitt syn på reguleringer over på de offentlige instanser som ble etablert for å beskytte helse og miljø. Winston Brill, som er visepresident i avdelingen for forskning og utvikling i bioteknologiselskapet Agracetus, skriver at «frigjøringen av genetisk bearbeidede organismer ... trekker EPA inn i bildet. EPAs oppgave, og også landbruksdepartementets oppgave, er å regulere frigitte organismer uten å hemme fremgangen innen bioteknologi» (Brill 1986, s. 194). Og EPA rygger tilbake overfor den aggressive industrien og roper i kor med Kingsbury når han taler industriens sak i Det Hvite Hus. Da en EPA-representant på området sprøytemidler og giftige substanser i 1986 ble spurt om hva som var den største risiko i bioteknologiens nye utvikling, sa han at det var folk som ikke stolte på teknologien og reguleringsprosessen: «Den største risiko vi står overfor i dette øyeblikk, er en mangelfull utvikling av allmennhetens tillit til prosessen som fører fra laboratoriene til markedet» («Developing confidence in biotechnology», s. 194). Den virkelige risiko EPA står overfor er at den til slutt vil sitte og håndheve lover som hovedsakelig dreier seg om å beskytte USAs bioteknologiske industri. EPAs rolle blir å styre og kommunisere risiko – og å foreta så begrensede analyser av bioteknologiens risikofaktorer at teknologien blir akseptabel til tross for

alle usikkerhetene og kan fortsette. Og å overbevise folk om at risikoen ved å sende mutasjoner av organismer ut i naturen kan styres og at det er noe man må leve med.

La myndighetene sette eksempel

I *Making Peace with the Planet* beskriver Barry Commoner hvordan veksten i data-industrien ble forsterket av den markedsfaktor som myndighetenes oppkjøp dannet. I 1950 brukte Pentagon et enkelt økonomisk middel til å overtale private entreprenører til å starte produksjonen av datachips. De tilbød store og lukrative kontrakter til halvlederindustrien. I løpet av noen få år sank prisen på brikker fra 50 dollar til 2,50 dollar stykket. Resten er teknologihistorie: lommekalkulatorer til noen få dollar, tekstbehandlere og datamaskiner på alle områder.

Denne makt som myndighetene har til å styre markedet kan også brukes til å fremme resirkulering og skape markeder for resirkulerte og gjenvinnbare produkter. Hvis de offentlige myndigheter forlangte resirkulerte produkter til eget bruk – som papir, veidekke, plast der det passer, metall, kompost til landskapsformål – da ville etterspørselen etter resirkulering øke, og resirkulering ville bli en vekstnæring.

Miljøaktivister og samfunnskritikere gjør sitt til å øke folks bevissthet, og legger grunnlaget for en ny miljøpolitikk. Men til syvende og sist er det myndighetene som må gjennomføre en offentlig politikk som f.eks. flytter energiforbruket over fra fossile drivstoffer og kjernekraft til solenergi og vindkraft, og som får landbruket til å slutte med intensivdrift basert på kjemiske stoffer og genteknologi, og heller gå i retning av bærekraftige og biologisk baserte metoder.

Verdien av deltakelse fra grasrota

Vi kan ikke undervurdere betydningen av grasrotas miljøbevissthet. Mennesker som utgjør grasrota har ikke den lojalitet overfor plastindustrien som bringer offentlige representanter til taushet i debatten. Menneskene på grasrota lever der hvor problemene er, og det gjør perspektivet og analysen deres sterkere og klarere.

Jeg ber dere overveie de offentlige myndigheters oppgaver på området miljø og utvikling langs følgende problemstillinger: Hvis en institusjon uvegerlig driver i retning av økende byråkrati – der et tett kratt av rigide prosedyrer setter en stopper for enhver handling – er det da så at de som arbeider der, like uvegerlig drives til å bli byråkrater? Hvis en offentlig instans anser seg å være «i kampens midte» mellom industrien og miljøbevegelsen, blir de som jobber der da nødt til å unngå ytterliggående standpunkter? Kan byråkratiet bekjempes innenfra? Hvordan? Er det mulig å arbeide i det offentlige og opprettholde følelser, overbevisning, tenkning og oppfinnsomhet slik at man kan gjøre en god jobb for miljøet?

Konklusjon

I Louvre henger et massivt oljemaleri av en majestetisk kvinne som leder hundrevis av arbeidere i bygging av en by. Degas kalte bildet *Semiramis bygger Babylon*. Gamle greske og romerske kilder forteller at den assyriske dronningen oppfant kanaler, demninger og broer. Den sicilianske historiker Diodorus skrev at hun bygde en fotgjengertunnel under elven Eufrat i Babylon. Og først og fremst huskes hun for å ha prydet sin by med legendariske hengende hager (Mozans 1974, s. 341).

En moderne historiker som fant alt dette

lite sannsynlig, har plukket fra hverandre Semiramis' hager og citadeller. Det «spinkle grunnlag» for overleveringene om byggingen av byen og den eventyrlige tunnelen under Eufrat, skriver han, må være den perioden da den assyriske enkedronningen «opptrådte som regent på vegne av sin sønn». Hva hun enn måtte ha utrettet, «er det sikkert at hun ikke kan ha utført alt det som er blitt tilskrevet Semiramis.» Baby-lons hengende hager – det eneste element i overleveringene med «et grunnlag i virkeligheten» – ble snarere, tror han, anlagt av en assyriske konge for å blidgjøre «favoritt-hustruen», som var ensom og lengtet hjem til Media (de Camp 1963, s. 69).

Jeg er selv ingeniør, har vært med å bygge mitt eget soloppvarmede hus, og nærer en dyp interesse for menneskelig og økologisk byutforming. Derfor ble jeg bergtatt av bildet av Semiramis som bygde Babylon, da jeg besøkte Louvre for noen år siden. Som feminist var jeg rasende over – men temmelig vant til – en revisjonistisk historikers tilintetgjørelse av våre bedrifter. Jeg bekymrer meg dypt over at det samme blir gjort mot kvinner i miljøbevegelsen.

En gjennomgående politisk alkymi i vår tid er at kvinner overalt er katalysatorer og igangsettere av miljøaktivisme, -aksjon og -tenkning: I Asia, i Afrika, i de grønne partier rundt om i verden, i grasrotbevegelser og ideelle bevegelser i USA med enorme medlemstall. Men selv her, i en bevegelse der vi antagelig er langt flere enn mennene, hvorfor er det overveiende mannlige ledere? Hvorfor er de eksperter som blir sitert, de navn som huskes og blir stående i historien, hovedsakelig mannlige? Hvorfor må vi slåss for å få 50 prosent representasjon i FN-konferansen om miljø og utvikling i 1992? Hvorfor blir vi ikke, selv i politisk mer progressive fora, ønsket velkommen som likeverdige med mennene i idéer og aktivisme? Hvorfor leser ikke og omtaler ikke menn det som skrives av kvinner?

Hvorfor overser de vår analyse av sexisme, maskulinitet og patriarkat, hvis de virkelige søker utviklingsmodeller som er frigjørende og fyldestgjørende for alle? Vi kan først dele en felles fremtid når rettferdighet for kvinner er uatskillelig fra rettferdighet for miljøet.

H. Patricia Hynes
director

*Institute on Women and Technology
North Amherst, Massachusetts, USA*

Foredraget er oversatt av Mari Toft. Den engelske tittelen er «Reconstructing Babylon: Women and Appropriate Technology».

Noter

1. Med macho mener jeg holdningene og handlingene til menn som forholder seg til kvinner – og til andre menn og til naturen som om de var kvinner – med kontroll, dominans og vold.
2. Det finnes en uformell og mindre dokumentert sektor som står for nyskaping og tilpasning av teknologi som normalt er mindre og mer samfunnsnyttig. F.eks. har en amerikansk bonde nylig oppfunnet en «billespiser», en støvsugerlignende maskin som fjerner skadelige potetbiller ved at luft blåses oppover potetplanten mens billene suges inn ovenfra. Billespiseren blir solgt for 30 000 dollar, og det er ikke mer enn én sesongs forbruk av sprøytemidler på en gård med 1200 mål potetåker.
3. Klorfluorkarboner (KFK-gasser) er et unntak. Industrien og staten i USA har påtatt seg å utvikle alternativer til KFK i kjølvannet av 80-årenes oppdagelse av at det stratosfæriske ozonlaget er alvorlig redusert over Sydpolen hver vår og også omkring kloden som helhet.
4. Er det ikke typisk at i det øyeblikk opinonen begynner å gå innfor grønt forbruk, begynner multinasjonale konserner – med den historie de har som forurenser – å ta til orde for et miljøbevisst samfunn?

Litteratur

- Carson, Rachel. *Silent Spring*. Greenwich, Connecticut: Fawcett Publications, 1962.
- Commoner, Barry. *Making Peace with the Planet*. New York: Pantheon Books, 1990.

- Corea, Gena. The Reproductive Manhattan Project. Paper presented at High-Tech Baby-Making Conference, Women's Research Institute, Hartford College for Women, Connecticut, March, 1986.
- Cortese, Anthony. Session on Environmental Education. International Conference on Pollution Prevention, EPA and International Association for Clean Technology, Washington, DC. June, 1990.
- de Camp, L. Sprague. *The Ancient Engineers*. New York: Ballantine, 1963.
- Developing confidence in biotechnology: an interview with John Moore. *EPA Journal*, 1986, 12 (8), 2.
- Drakulic, Slavenka. Women of Eastern Europe. *Ms. Premier Issue* 1990, 36-47.
- Elkington, John and Hailes, Julia. *The Green Consumer*. London: Penguin, 1987.
- Erlich, Paul and Anne. The population explosion. *The Amicus Journal*, Winter, 22-29, 1990.
- Hartmann, Betsy. *Reproductive Rights and Wrongs*. New York: Harper and Row, 1987.
- Kingsbury, David. Regulating biotechnology: the White House policy. *EPA Journal*, 1986, 12 (8), 5.
- Lewis, Jack. The birth of EPA. *EPA Journal*, 1985, 11(9), 6-9.
- Lowe, Marcia. 1990. *Alternatives to the Automobile: Transport for Livable Cities*. Worldwatch Paper 98. Washington DC: Worldwatch Institute, 1990.
- Merchant, Carolyn. *Death of Nature*. New York: Harper and Row, 1980.
- Morris, David. Free trade: the great destroyer. *The Ecologist*, September/October 1990, 190-195.
- Mozans, H.J. *Woman in Science*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1974.
- National Research Council. *Alternative Agriculture*. Washington, DC: National Academy Press, 1989.
- Pearce, David; Markandya, Anil; and Barbies, Edward. *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan, 1989.
- The pill's birthday. *The Guardian*. 13 June 1990, Editorial page.
- Pill's health benefits 'outweigh risks.' *The Guardian* 13 June 1990, News section.
- Reding, N.L. Seeking a balanced perspective. *EPA Journal*, 1984 10(5), 28.
- Rosser, Sue V. *Female-Friendly Science*. Oxford and New York: Pergamon, 1990.
- Sachs, Wolfgang. On the archaeology of the development idea. *The Ecologist*, March/April 1990, 42-43.
- Sagoff, Mark. *The Economy of the Earth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- The Seattle Times/Seattle Post Intelligence*. 22 April 1990, D2.

Reduksjonisme, gjenskaping og «rå»-materiale:

En leting etter vitenskap for bærekraftighet

Av Vandana Shiva

«Teknologisk utvikling beveger seg jevnt og trutt fra det som allerede er omdannet og forbrukt, mot det som fortsatt er urørt. Det er i denne betydning at såkornet og kvinners kropp – som åsteder for gjenskapende krefter – i det kapitalistiske patriarkatets øyne er blant de siste kolonier. Disse åstedene for skapende fornyelse blir forvandlet til 'passive' åsteder hvor eksperten 'produserer' og tilfører verdi. Naturen, kvinner og ikke-europeiske folk skaffer utelukkende til veie 'rå'-materiale.» Dette er ett av de alternative bildene av vitenskapelig «utvikling» som Vandana Shiva tegner i dette foredraget fra konferansen «Kvinner, miljø og utvikling».

Moderne naturvitenskap hevdet i utgangspunktet å skulle være et universelt, verdifritt kunnskapssystem. På grunnlag av denne universaliteten og verdinøytraliteten, og gjennom sine metoder for å komme fram til objektive påstander om virkeligheten, har moderne vitenskap fortrent alle andre tros- og kunnskapssystemer. Ikke desto mindre er den dominerende retning innenfor moderne vitenskap – det reduksjonistiske eller mekanistiske paradigmet – en spesiell respons fra en spesiell gruppe mennesker. Det er et spesifikt vestlig, mas-

kulint prosjekt som oppsto i det 16. og 17. århundre som den tiljubede Vitenskapelige Revolusjon. I løpet av de siste få årene har en erkjennelse bredt seg både i den tredje verden og innenfor feministiske forskningsmiljøer, en erkjennelse av at det dominerende vitenskapssystem oppsto som en frigjørende kraft som ikke var for hele menneskeheten (selv om den legitimerte seg selv som det), men som var et vestlig maskulint og patriarkalsk prosjekt som nødvendigvis medførte undertrykking av både naturen og kvinner.

Kunnskap og uvitenhet

Et sentralt punkt i denne dominans og undertrykking er det vilkårlige skillet mellom kunnskap og uvitenhet, et skille som hindrer at visse spørsmål i det hele tatt blir reist, enten ved å innskrenke vitenskapens gjenstandsområde eller ved å ekskludere visse kunnskapsformer fra naturvitenskapens sfærer.

I mitt eget liv utpeker to opplevelser seg som eksempler på den dominerende kunnskapens iboende mekanismer for å stenge ute uønskede kunnskaper eller kunnskapsformer. Nesten to tiår tilbake, da jeg studerte for å bli kjernefysiker, kom jeg hjem og berømmet et sommerkurs som jeg hadde tilbrakt ved en atomreaktor. Jeg følte meg «høyt oppe» ved å være en del av en privilegert minoritet – atomenergiekspertene – men ble brakt ned på jorden av søsteren min, som er lege, og som gjorde meg oppmerksom på min egen uvitenhet om risikoen som er forbundet med radioaktivitet. Som eksperter på kjernefysikk visste vi hvordan atomreaksjoner skjer, men vi hadde ikke tilegnet oss ekspertise på hvordan radioaktiv stråling virker inn på levende systemer. Beskyttelsesdraktene og utstyret for registrering av strålingsmengde var utelukkende rituelle drakter som viste at man tilhørte en eksklusiv klubb. Den plutselige avsløringen av min egen uvitenhet om farene ved radioaktivitet – som en kjernefysiker in spe – fikk meg til å føle meg sjokkert og bedratt, og førte til at jeg skiftet over til teoretisk fysikk for mine videre studier.

Et tiår senere, da jeg var gravid og fødselen allerede var i gang, støtte jeg nok engang på den grensen mellom ekspertise og uvitenhet som spontant trekkes opp i mange situasjoner. Legen mente at det ville bli en vanskelig fødsel, og hun insisterte på å foreta et keisersnitt. Jeg merket ikke noen problemer, og hadde gjennom måneder

forberedt meg på en naturlig fødsel. Men som mor ble jeg nektet statusen som «ekspert» på det å få barn. Den statusen var forbeholdt legen som administrerte fødselen. Jeg var den uvitende kroppen. Legen representerte vitenskapen – den vitende ånd. Jeg foretrakk å lytte til min egen kropp fremfor til spesialisten, forlot fødestuen under fødselen, og fikk min far til å kjøre meg til et annet sykehus hvor de var villige til å gi mitt barn og meg selv en sjanse til å være naturlige.

Det ser ut til å være en forblindelse innebygget i oppsplittet og fragmentert kunnskap, en forblindelse som innebærer at ikke-spesialisters kunnskap oppfattes som uvitenhet, samtidig som det kunstige skillet mellom kunnskap og uvitenhet bidrar til å skjule spesialistenes egen uvitenhet. Jeg karakteriserer det moderne vestlige patriarkatets spesielle epistemologiske tradisjon fra «den vitenskapelige revolusjon» som «reduksjonistisk». Den reduserte menneskenes kapasitet til å kjenne naturen – gjennom ekskluderingen av andre kjennere og andre kunnskapsformer. Og den reduserte naturens kapasitet til gjenskaping og fornyelse – gjennom å manipulere den som død og fragmentert materie.

Reduksjonisme har visse særtrekk som skiller den fra alle andre ikke-reduksjonistiske kunnskapssystemer som den har underlagt seg og fortrenget. Reduksjonismens grunnleggende ontologiske og epistemologiske antagelser er basert på homogenitet. Den betrakter alle systemer som oppbygd av de samme byggestenene – adskilte, ubeslektede og atomistiske – og den går ut ifra at alle grunnleggende prosesser er mekaniske. De mekanistiske metaforene fra reduksjonismen har i sin tur preget den sosiale rekonstitueringen av natur og samfunn. I motsetning til det som var tilfellet med de organiske metaforene, der begreper om orden og makt var knyttet til sammenkobling og gjensidighet, var bildet av natu-

ren som en maskin knyttet til antagelsen om separerbarhet og manipulerbarhet. Som Carolyn Merchant har bemerket: «Når vi undersøker røttene til dagens miljøkrise og dens tilknytning til naturvitenskap, teknologi og økonomi, må vi analysere på nytt dannelsen av en naturvitenskap og et verdensbilde som – gjennom å begrepsfeste virkeligheten som en maskin, heller enn en levende organisme – sanksjonerte undertrykkelsen av både naturen og kvinner.» Denne undertrykkelsen er iboende voldelig, forstått som vold mot integritet. Reduksjonistisk vitenskap er en kilde til vold mot naturen og kvinner fordi den undertvinger seg dem og fratar dem deres fulle produktivitet, makt og potensiale. Reduksjonismens epistemologi er knyttet til dens ontologiske antagelser: Antagelsen om ensartethet åpner for at kunnskap om deler av et system oppfattes som kunnskap om helheten. Antagelsen om separerbarhet tillater kontekstuavhengig abstraksjon av kunnskap og skaper dermed sannhetskriterier som er basert på fremmedgjøring og ikke-deltagelse, og som siden fremstilles som «objektivitet». «Eksperter» og «spesialister» blir dermed de eneste legitime kunnskapssøkere og sannhetsgarantister.

Verdifullt og verdiløst

Reduksjonismen beskyttes ikke bare av sin egen mytologi. Den beskyttes også av de interessene den tjener. Langt fra å være et epistemologisk ulykkestilfelle, er reduksjonismen et svar på behovene til en viss type økonomisk og politisk organisasjon. Det reduksjonistiske verdensbildet, den industrielle revolusjon og den kapitalistiske økonomien var henholdsvis den filosofiske, den teknologiske og den økonomiske komponenten i en og samme prosess. Individuelle firmaer og den oppsplittede økonomiske sektor, enten den er privat eller statlig, tenker kun på egen effektivitet og

Vandana Shiva. (Foto: Elisabeth Eide)

profitt; og hvert firma og hver sektor måler effektivitet etter i hvilken grad de greier å maksimisere utbyttet, uten tanke for om også sosiale og økologiske kostnader maksimiseres. Denne interne effektivitetslogikken er det reduksjonismen som har frembragt og muliggjort. I et ressursystem regner man bare med de elementene som skaper profitt gjennom utbytting og utarming; elementer som stabiliserer økologiske prosesser, men som ikke kan utnyttes kommersielt, overses og – etter hvert – ødelegges.

Kommersiell kapitalisme er basert på spesialisert vareproduksjon. Ensrettet produksjon, og bruk av naturressurser ut fra

enkeltfunksjoner, er derfor påkrevd. Reduksjonisme reduserer dermed komplekse økosystemer til en enkeltkomponent, og en enkeltkomponent til en eneste funksjon. Den åpner videre for en manipulering av økosystemet på en måte som maksimerer enkeltfunksjon- og enkeltkomponentutbyggingen. Innenfor det reduksjonistiske paradigmet reduseres en skog til kommersielt trevirke, og trevirke reduseres til cellulosefiber for papirindustrien. Skoger, landområder og genetiske ressurser manipuleres deretter for å øke produksjonen av tremasse, og denne fordreining legitimeres vitenskapelig som generell produktivitetssøkning, selv om den kanskje reduserer overskuddet av vann fra skogen, eller reduserer det mangfoldet av livsformer som utgjør et skogssamfunn. Det levende og mangfoldige økosystemet blir dermed krenket og ødelagt av «vitenskapelig» skogbruk og skogbruks«utvikling». På denne måten danner reduksjonistisk vitenskap en del av roten til de voksende økologiske krisene, fordi den medfører en omdanning av naturen slik at dens organiske prosesser og rytmer og muligheter for gjenskaping blir ødelagt.

De vilkårlige grensene mellom kunnskap og uvitenhet har sine paralleller i de vilkårlige grensene mellom det verdifulle og det verdiløse. Samtidig som den reduksjonistiske mekanistiske metaforen skaper en verdimålestokk, skaper den redskapene for å ødelegge det som den ikke verdsetter. Den skaper muligheten for å kolonisere og kontrollere det som er fritt og selvfremskaffende. Gjennom reduksjonistisk naturvitenskap får kapitalen mulighet til å gå inn på områder hvor den aldri har vært før. Teknologisk utvikling beveger seg jevnt og trutt fra det som allerede er omdannet og forbrukt, mot det som fortsatt er urørt. Det er i denne betydningen at såkornet og kvinners kropp – som åsteder for gjenskapende krefter – i det kapitalistiske patriar-

katets øyne er blant de siste kolonier. Disse åstedene for skapende fornyelse blir forvandlet til «passive» åsteder hvor eksperten «produserer» og tilfører verdi. Naturen, kvinner og ikke-europeiske folk skaffer utelukkende til veie «rå»-materiale.

Devalueringen av bidragene som kommer fra kvinner og naturen går hånd i hånd med at koloniseringen betraktes som verdifull utvikling og forbedring. Atskillelse, som burde være et tegn på fremmedgjøring, forvandles til et middel for eiendomsrett og kontroll. Lockes andre «Treatise on Government» fastslår at «hva han enn bringer ut av den tilstanden som naturen har etterlatt det i, vil derfor være blandet med hans arbeid, og med dette gjort til hans eiendom». Å fjerne noe fra sin opprinnelige tilstand vil dermed si å gjøre noe til sin eiendom, og det er på grunn av den reduksjonistiske naturvitenskapens evne til å fjerne, separere og splitte opp at kapitalen er avhengig av naturvitenskap og vitenskapsbasert teknologi. Ideen om eiendomsrett gjennom uthenting av ressurser og «blanding med arbeid» innebærer imidlertid en fornektning av at det ligger arbeid bak ressursene også før de hentes ut. Det er ikke noe klart skille mellom naturen og menneskenes arbeid når det gjelder det kultiverte såkornet og det menneskelige avkommet.

Det den industrialiserende visjonen betrakter som natur er i virkeligheten andre menneskers sosiale arbeid, et arbeid som nedvurderes og svertes. Dette arbeidet omdefineres til ikke-arbeid, til biologi og natur, og både naturen og kvinners arbeid omdefineres til passivitet.

Som Claudia von Werlhof har påpekt, innebærer den herskende synsmåten at «'natur' er alt som burde være fritt tilgjengelig, eller i alle fall så billig som mulig. Dette inkluderer produkter av sosialt arbeid.» Disse menneskenes arbeid blir altså erklært å være ikke-arbeid, å være

biologi; deres arbeidskraft betraktes som en naturressurs, og deres produkter betraktes som en slags naturlige depoter.

En rekke kunstige forandringer oppnås derved gjennom fragmenteringen av kunnskapen. Kildene for gjenskaping og fornyelse av livet forvandles til død, uvirksom og fragmentert materie – til kun et «rå»-materiale som venter på å bli foredlet og manipulert til et sluttprodukt. Gjennom at kreativiteten omdefineres til passivitet, blir produktivitetsbetegnelsen forflyttet til nedbrytende, voldelige og utbytende handlinger, handlinger som dermed blir definert som verdienes opphav. Samtidig defineres alle andre verdier som ikke-verdier. Gjennom denne omdefineringen av produktivitet og verdi blir ytre kontroll over åsteder for gjenskaping ikke bare ønskelig, men *nødvendig* for menneskenes overlevelse og velvære. Ironisk nok ender det destruktive opp med å fremstå som en redning.

De mange omslagene – fra verdifullt til verdiløst, fra arbeid til ikke-arbeid, fra aktivitet til passivitet, fra ødeleggelse til produksjon – eksemplifiseres i kapitalismens og teknologiens overtagelse av biologisk reproduksjon.

Medisinens overtagelse av fødselen har vært knyttet til mekaniseringen av kvinnekroppen, der kvinnekroppen blir et sett av fragmenterte, tingliggjorte og utskiftbare fakta som skal håndteres av profesjonelle eksperter.

Når kvinner skal ha barn, ses de på mer som «råmaterialet» som «produktet» – barnet – utvinnes fra, enn de ses på som kilder for menneskenes gjenskaping. Under disse omstendigheter blir det legen, heller enn moren, som blir sett på som den som har produsert barnet. Det er verdt å legge merke til at keisersnittet – som krever mest «arbeidsledelse» fra legens side, og minst «arbeid» fra livmoren og kvinnen – betraktes som det som gir det beste produktet. Hva angår IVF (prøverørsbefruktning), så

betraktet en ekspertkomité legene som ikke bare «igangsetter», men som «deltagere i dannelsen av selve embryoet».

Tidligere var fokuset på moren, og på den organiske enheten av mor og barn. Nå rettes fokus mot «foster-produktet» som kontrolleres av leger. Livmoren har blitt redusert til kun en beholder (UNICEF, *The child and the environment*), og kvinner gjøres passive og uvitende. Det direkte organiske båndet til fosteret erstattes av kunnskap som formidles av menn og maskiner med monopol på ekspertisen til å utdanne kvinner til å bli gode mødre.

«Når en mor gjennomgår en ultralydundersøkelse av fosteret, er dette en flott anledning for henne til å møte barnet, og gjennom dette – håper man – å se ham som en kamerat om bord heller enn en parasitt. Gjennom å demonstrere barnet for moren har leger og teknikere som ultralydundersøker mødre en enestående anledning til å hjelpe mødre til å skape et tidlig følelsesmessig bånd til sine barn. Dette skulle hjelpe mødrene til å opptre omsorgsfullt i forhold til fosteret.» (Sitert i Ann Oakley: *The Captured Womb*)

Ikke bare har kvinners arbeid og kunnskap forsvunnet, til og med kjærlighet til barnet, som vokser fram fra deres egen kropp, må kvinner nå få demonstrert fra leger og teknikere.

Med de nye reproduksjonsteknologiene vil maktoverføringen fra moren til legen, fra kvinner til menn, bli forsterket. I *Having Babies* antyder Singer og Wells at produksjonen av sædceller er verdt en god del mer enn produksjonen av eggceller. De konkluderer med at sædoverføring er en langt større påkjenning for mannen enn egg-«donasjon» er for kvinnen, til tross for kjemisk og mekanisk inngripen i kvinnens kropp. Og mens IVF og annen reproduksjonsteknologi for tiden tilbys ved «unormal» infertilitet, så er grensen mellom normalt og unormalt like flytende som grensen

mellom natur og ikke-natur. I begynnelsen da graviditet ble forvandlet til en medisinsk lidelse, var profesjonell styring begrenset til de unormale tilfellene, mens de normale tilfellene fortsatt ble tatt hånd om av de opprinnelige profesjonelle – jordmødrene. Mens 70 prosent av fødslene var normale nok til å skje hjemme i 1930-årene, ble 70 prosent identifisert som unormale nok til å skje på sykehus i 1950-årene. Som Ann Oakley uttrykker det i *The Captured Womb*: «Kvinner livmødre er beholdere som kan erobres gjennom ideologiene og praksisen til dem som ikke tror at kvinner kan ta hånd om seg selv.» Erobringen av kvinners livmødre er det spesialiserte og maskuline vitenskapelige paradigmet dominans, den ytterste logiske følgen av ikke bare medisinenes overtagelse av livet, men av et kartesiansk verdensbilde der kroppens atferd kan forklares og kontrolleres uavhengig av åndelige dimensjoner.

En av de siste utgavene av magasinet *Times* (november 1990) har en artikkel som heter «A revolution in making babies». Artikkelen beskriver teknikker for å bryte den «barrieren» som menopause er i forhold til graviditet. Kroppens rytmer har systematisk blitt betraktet som teknologiske barrierer, og å krysse disse barrierene har innebåret oppsplitting av organismen, i det åndelige og det materielle. Således konstaterte artikkelen i *Times* at «nye funn indikerer at disse kvinnene er infertile ikke fordi livmoren deres er for gammel, men fordi eggstokkene deres er det».

Å redusere organiske helheter til deler som kan skilles ut og skiftes ut har vært den reduksjonistiske modellen for å overskride naturens grenser.

Siden den vitenskapelige og industrielle revolusjon har teknologien og økonomien gjensidig understreket antagelsen om at naturens grenser må overskrides for at man skal kunne skape overflod og frihet. Jordbruk og matproduksjon gir illustrerende

eksempler på hvordan overskridelse av grenser har ført til overbelastning av økonomiske og sosiale systemer. I århundrer har jordbrukssamfunn basert seg på å arbeide i overensstemmelse med naturens grenser for plantelivets og jordsmonnets selvfornyelse. Naturens prosesser for fornyelse av planter og jordsmonn ble imidlertid betraktet som en hindring og et bånd som måtte fjernes. Industrielt såkorn og kunstgjødsel ble betraktet som overlegne erstatninger for naturens såkorn og fruktbarhet. Men de forvandlet raskt fornybart jordsmonn og planteliv til en ikke-fornybar ressurs. Matjord og planteliv ble brukt som råmateriale og ressurstilførsel for Den grønne revolusjon og industrielt jordbruk. Det som ble skapt var syk jord, vannsyk eller saltholdig brakkmark og skadedyr- og sykdomsbefengte avlinger. Det ytterste steget i forvandlingen av naturen til en ressurs er forvandlingen av «såkornet» – alt plantelivs selvfornylseskilde – til en «genetisk ressurs», en ressurs som kan genmanipuleres, patenteres og eies med tanke på profitt. Naturens egne metoder for fornyelse av planter blir avvist som «primitive» og langsomme. Naturlige grenser for reproduksjon av liv – «arts-barrierer» – krysses nå gjennom konstruksjon av transgenetiske livsformer, hvis innvirkninger på livet selv er ukjente og umulige å forestille seg. Den vitenskapelige revolusjon skulle rive ned de grensene som menneskenes uvitenhet satte. I stedet har en kunnskaps-tradisjon som har sett på naturen og kvinnen utelukkende som ressurser – og naturens grenser som hindringer – ført til en menneskeskapt uvitenhet uten sidestykke i historien, en uvitenhet som er blitt en ny kilde til trusselen mot livet på denne planeten.

Koloniseringen av såkornet reflekterer mønsteret for koloniseringen av våre kropp. Profitt og makt er nært forbundet med invasjonen av alle biologiske organismer.

Hybridiseringen av såkornet var en invasjon av kornet. Den brøt enheten av korn som grøde og korn som produksjonsmiddel. Gjennom dette fikk man ryddet den plassen for akkumulering av kapital som privat industri trengte for å få rotfeste innenfor planteavl og kommersiell såkornproduksjon. Dette ble starten til den økologiske nedbrytningen som ligger i at en selvfornyende prosess gjøres om til lineære strømmer av råmaterialer og varer.

Som i tilfellet med kvinners prosesser for gjenskaping, starter koloniseringen av såkornet med at det reduseres gjennom en mekanistisk metafor. En lærebok om høytytende kornsorter slår fast:

«Plantene er jordbrukets primære fabrikk, der såkornet tilsvarer 'maskinen', kunstgjødsel og vann tilsvarer drivstoffet, og plantevernmidler, utstyr, kreditter og teknisk kunnskap er akseleratorer for å øke industriproduksjonen. Utbyttet i planteindustrien henger direkte sammen med såkornets genetiske potensiale til å nyttiggjøre seg ressurstilførselen.»

Moderne planteavl er hovedsakelig et forsøk på å fjerne det biologiske markedshinderet som utgjøres av korn som gjenskaper og mangfoldiggjør seg selv. Såkorn som reproducerer seg selv forblir gratis, en felles ressurs og under bøndenes kontroll. Industrielt såkorn koster penger og kontrolleres av industrisektoren og jordbruksforskningsinstitusjoner. Forvandlingen av et felles gode til en vare – av en selvfornyende ressurs til et rent «input» – forandrer både såkornets egenskaper og jordbrukets beskaffenhet. I og med at den stjeler livsgrunnlaget fra bøndene, blir den nye teknologien et instrument i fattigdommens og underutviklingens tjeneste.

Frakoblingen av såkorn fra grøde forandrer også såkornets status. Fra å være et sluttprodukt som oppstår fra seg selv, forandres naturens og folkenes såkorn til råmateriale for produksjon av industrielt

såkorn som vare. Mangfoldets gjenskapingsskretsløp erstattes dermed av en lineær strøm av gratis genmateriale fra gårder og skoger til laboratorier og forskningsinstitusjoner, og en strøm av modifiserte ensartede produkter som salgsvare fra industrien til bøndene. Mangfoldet ødelegges gjennom at det forvandles til utelukkende et råmateriale for en industriell produksjon som baseres på en ensretting som nødvendigvis fortrenger mangfoldet i lokal jordbrukspraksis.

Som Claude Alvares har sagt: «for første gang har menneskeslekten produsert korn som ikke kan greie seg selv, men trenger å bli plassert i et kunstig miljø for å gi vekst og utkomme».

Denne forandringen i såkornets egenskaper rettferdiggjøres gjennom skapingen av en sammenheng der korn som gjenskaper seg selv betegnes som «primitivt», og som ubearbeidet genmateriale («rå»-materiale), mens kornet som ikke er selvfornyende og som er ufruktbart hvis det ikke tilføres input, betegnes som et sluttprodukt. Helheten presenteres som en del, og delen presenteres som en helhet. Det industrielle såkornet er økologisk ufullstendig og ødelagt på to nivåer:

1) Det *reproducerer* ikke seg selv, selv om såkorn per definisjon er en selvfornyende ressurs. Genetiske ressurser forvandles altså, gjennom teknologisk inngripen, fra en fornybar til en ikke-fornybar ressurs.

2) Det *produserer* ikke på egen hånd. Det trenger hjelp fra forskjellige inputs for å produsere. Og når såkornindustri og kjemisk industri slår seg sammen, går ikke denne avhengigheten av inputs ned – den øker. Og enten et kjemikalie tilføres på en utvendig måte eller innpodes, så dreier det seg i økologisk sammenheng om et input utenifra, inn i det økologiske kretsløpet for såkornets reproduksjon.

Det er denne forskyvningen fra de økologiske reproduksjonsprosessene til de

teknologiske produksjonsprosessene som ligger under både problemet med at bønder berøves for sine verdier og problemet med genetisk erosjon.

I prosessen som gjør industrielt såkorn til grunnlaget for verdiskaping, blir bøndenes såkorn forkastet som ufullkomment og verdiløst. De opprinnelige eller lokale sortene, som er utviklet gjennom både naturens og menneskers utvelgelse, og som produseres og brukes av tredje verden-bønder over hele verden, disse sortene kalles «primitive plantekulturer». Sortene som er skapt av moderne planteoppdrettere i internasjonale forskningssentre eller av transnasjonal såkornindustri kalles «avanserte» eller «elitesorter». Det underliggende hierarkiet i ord som «primitive plantekulturer» og «elitesorter» blir eksplisitt når det oppstår konflikter. Således har Nord alltid brukt den tredje verdens genmateriale som en fritt tilgjengelig ressurs og behandlet den som verdiløs. De kapitalistiske industrilandene ønsker å opprettholde sin frie adgang til utviklingslandenes skattkammer av genetiske mangfold, mens Sør ønsker at de merkebeskyttede sortene fra Nords planteindustri erklæres som et tilsvarende «fellesgode». Men Nord avviser dette markedsdemokratiet. Williams, eksekutivsekretær i IBPGR, har argumentert med at *«Det er ikke det opprinnelige materialet som produserer det økonomiske utbyttet»*. I 1983 uttalte et forum om planteavl, sponset av Pioneer Hi-Bred, at «Noen insisterer på at siden genmaterialet er en ressurs som tilhører allmennheten, så skulle bøndene i opprinnelseslandet få tilgang til de forbedrede sortene mot liten eller ingen betaling. Her overses det faktum at *«rått» plante-materiale blir verdifullt kun etter betydelige investeringer av tid og penger, både ved tilpassing av eksotisk genmateriale til bruk i planteavl og ved innlemming av genmateriale i sorter som bøndene har nytte av.»*

Ut fra et næringslivsperspektiv har bare

det verdi som tjener markedet. Men alle materielle prosesser tjener også økologiske behov og sosiale behov, og disse behovene undergraves av industriens monopoliseringsstendenser.

Problemet med patentbeskyttelse av modifiserte livsformer reiser en rekke uløste politiske spørsmål rundt eiendomsrett til og kontroll over genetiske ressurser. Problemet er at når man manipulerer livsformer starter man ikke på bar bakke, men fra andre livsformer som tilhører andre – kanskje gjennom sedvanerett. Og for det andre skaper ikke gen- og bioteknologi nye gener, det dreier seg bare om omplassering av gener som allerede eksisterer i organismer. Ved at gener gjøres til verdiobjekter gjennom patentsystemet, inntreffer en farlig forandring i tilnærmingen til genetiske ressurser.

De fleste land i den tredje verden betrakter genetiske ressurser som en felles arv. I de fleste land var planter og dyr utelukket fra patentsystemet inntil nylig da bioteknologiens inntog forandret begrepene om eiendomsrett til liv. Med de nye bioteknologiene er det nå mulig å eie liv. Muligheten for genmanipulering reduserer organismen til sine genetiske komponenter. Århunder med forbedringer reduseres til ingenting av verdi for å gi monopol-rettigheter på livsformer til dem som manipulerer gener ved hjelp av ny teknologi, og som plasserer sine bidrag langt over de intellektuelle bidrag som generasjoner av bønder i den tredje verden har gitt gjennom ti tusen år med bevaring, foredling, temming og utvikling av genetiske ressurser fra planter og dyr. Som Pat Mooney har hevdet: «argumentet om at intellektuell eiendom bare kan anerkjennes når det utføres i laboratorier og med hvite laboratoriefrakker er i bunn og grunn en rasistisk synsvinkel på hva som er vitenskapelig utvikling.»

To skjevheter uttrykkes gjennom dette argumentet. For det første at arbeidet til

bønder i den tredje verden ikke har noen verdi, mens arbeidet til vestlige forskere tilfører verdi. For det andre at verdi bare kan måles ut fra markedet. Men forskerne erkjenner at «den totale genetiske forandring som bønder har oppnådd gjennom årtusener var langt større enn den som er oppnådd gjennom de siste par århundrenes mer vitenskapelig baserte innsats». Plante-forskere er ikke de eneste produsenter av såkorns økte nytteverdi.

Bøndernes såkorn har stor sosial og økologisk nytteverdi selv om de ikke har noen markedsverdi. Markedssystemets begrensninger når det gjelder verditilskrivning kan neppe være en grunn til å benekte verdien av bøndernes såkorn og naturens såkorn. Det påpeker svakhetene ved markedslogikken heller enn det sier noe om såkornets status eller bondens intellekt.

Krenkelse og rettferdighet

Når arbeid omdefineres til ikke-arbeid og verdifullt omdefineres til verdiløst, omdefineres rettigheter til rettighetsløshet og krenkende inngrep omdefineres til forbedringer.

«Forbedrede såkorn» og «forbedrede fostre» er i virkeligheten erobrede såkorn og fostre. Å definere sosialt arbeid til en naturtilstand er et vesentlig element i denne «forbedringen». Tre ting utrettes på en gang. For det første benektes det at det eksisterer noe bidrag fra dem som produktene annekteres fra, og ved å omdefinere deres aktivitet til passivitet, forvandles anvendte og utviklede ressurser til «ubrukte», «uutviklede» og «forspilte» ressurser. For det andre omdefineres tyveri til en rettighet, gjennom at man får annektering til å fremstå som «utvikling» og «forbedring». For det tredje, og dette henger sammen med det andre, omdefineres menneskers hevdelse av sine hevdvunne, kollektive og bruksrettbaserte rettigheter til «krenkelse av opphavsrett», «tyveri» og «plyndring».

Da de amerikanske kontinenter ble fratt de opprinnelige beboerne, kalte Sir Thomas More denne krenkelsen for «rettferdig» når «et hvilket som helst folk holder et landområde ubesatt og ikke bruker det til noe godt eller profitabelt formål». I 1889 uttalte Theodore Roosevelt at «nybyggerne og foregangsmennene hadde dypest sett retten på sin side; dette veldige kontinentet kunne ikke ha forblitt utelukkende et naturreservat for usle villmenn».

De innfødtes bruk var «ikke-bruk», de innfødtes landområder var tomme og «ubesatte» og kunne defineres som verdiløs og gratis «natur», som fritt kunne annekteres i rettferdighetens navn. Fem hundre år senere skapes nye kolonier, utmeislet av reduksjonistisk tankegang og kontrollert av patriarkalsk makt. På de to områdene der den nye teknologien gjør størst fremgang, plante-bioteknologi og de nye reproduksjonsteknologiene, trekkes det nye grenser mellom hva som er natur og hva som ikke er natur, og mellom hva som er en rettighet og hva som ikke er en rettighet.

Kunnskap av denne typen kan ses på som deler av den kontinuerlige prosessen av «primitiv akkumulasjon», det vil si deler av en voldelig frarøvelse av uavhengige produsenters produksjonsmidler og produksjonsvilkår. Og det er en frarøvelse skapt av vitenskapen og beskyttet av loven. Gjennom «intellektuell eiendomsrett» gjøres det forsøk på å frarøve det som tilhører naturen, og det som tilhører kvinner, og å kalle denne krenkelsen for «forbedring» og fremskritt. Vold og plyndring som grunnlag for å skape rikdommer var ikke utelukkende fortidens redskaper, fra da de første krenkelser for 500 år siden startet koloniseringshistorien. Disse redskapene er vesentlige deler av den koloniseringen av naturen og av våre egne kroppar som skjer gjennom de nye teknologiene. Siden koloniseringsredskapene er en invasjon av de indre rom – gjennom vitenskap og teknologi – blir det

vesentlig å utgi denne nedbrytingen for å være fremskritt. Og det er enkelt å rettferdiggjøre beskyttelsen av fremskrittets redskaper mot de farlige reaksjonene fra dem som blir invadert, eiet og oppdelt. De som blir berøvet blir selv de kriminelle. De som plyndrer og ødelegger må gis beskyttelse. Nord må beskyttes mot Sør for å kunne fortsette et uforstyrret tyveri av den tredje verdens genetiske mangfold, et tyveri som forvandler det til «verdiløst» råmateriale for produksjon av «verdi-tilført» såkorn for markedsomsetning. «Kornkrigene», handelskrigene, patent«beskyttelse» og intellektuell eiendomsrett gjennom GATT er moderne versjoner av krav om eiendomsrett fremsatt på grunnlag av atskillelse. De amerikanske utenriks-handelsmyndighetene anslår at USAs industri taper 100–300 millioner dollar på grunn av «mangelen på intellektuell eiendomsrett». Hvis dette «rettighets»regimet som USA krever tar form, vil overføringen av disse ekstra midlene fra de fattige til de rike land tidoble krisen i den tredje verden.

Gjennombruddet for den vestlige medisinske profesjon var dypest sett gjennombruddet for menns kontroll over kvinners kunnskap og kvinners kropp. Den historiske overtakelsesprosessen er godt dokumentert i Ann Oakleys *The Captured Womb*. Barbara Ehrenreich og Deidre English har i *Whiches, Midwives and Nurses: A history of women Healers* vist hvordan heksejaktene dreide seg om utdrivingen av kvinnekunnskap fra kvinnekroppen:

«Skillet mellom 'kvinnelig' overtro og 'mannlig' medisin ble gjort endelig gjennom selve rollene til henholdsvis legen og heksen under rettssaken. Med ett slag plasserte rettssaken den mannlige legen på et moralsk og intellektuelt nivå høyt over den kvinnelige helbreder som han var innkalt for å dømme. Den plasserte ham på samme side som Loven, en profesjonell på linje

med jurister og teologer, mens den plasserte henne på mørkets, det ondes og magiens side. Hans nye status skyldtes ikke hans egne medisinske eller vitenskapelige bragder, men at Kirken og Staten satte pris på hans tjenester.»

Patriarkalsk vitenskap og patriarkalsk jus har arbeidet hånd i hånd for å etablere profesjonelle menns kontroll over kvinners liv. Heksejaktene var den første kriminaliseringen av den kvinnelige eksperten som har blitt fratatt sin legitimitet. En tilsvarende heksejakt ser ut til å oppstå når kvinners reproduktive krefter koloniseres på et dypere nivå gjennom de nye reproduksjonsteknologiene.

Arbeider fra den siste tiden, om surrogatmødre og nye reproduksjonsteknologier, avslører hvordan kvinners kunnskap, bidrag og rettigheter tvinges til å forsvinne. Kvinners evne til reproduksjon har blitt erstattet av leger som «produsenter» og rike infertile par som «forbrukere». Den kvinnen hvis kropp utnyttes som en maskin, blir ikke sett på som en som trenger beskyttelse mot utnyttende leger og rike par. I stedet er det «forbrukeren», adoptivfaren, som trenger beskyttelse mot den biologiske moren som har blitt redusert til en surrogatlivmor. Som i den berømte Baby M-saken, stemples «surrogatmoren» som en kriminell hvis hun våger å forfekte sitt moderskap. Mary Beth ønsket ikke å skilles fra sitt barn og selge henne for 10 000 dollar. Men en New Jersey-domstol slo fast at en manns forplantningsmessige forbindelse med en kvinne er hellig, og at graviditet og fødsel ikke er det. I en kommentar til denne «retts»-oppfattelsen, sier Phyllis Chesler i sin *Sacred Bond*: «Det er som om disse ekspertene var misjonærer fra det nittende århundre og Mary Beth var en spesielt gjenstridig innfødt som nektet å la seg omvende til 'sivilisasjonen' og, enda verre, nektet å la dem plyndre hennes naturressurser – ikke uten kamp.»

Gjenskaping, produksjon og forbruk

Koloniseringen av de gjenskapende krefter for livets fornyelse er den ytterste økologiske krise: Patriarkalsk vitenskap og teknologi – i patriarkalsk kapitalismes tjeneste – har revet fra hverandre gjenskapingskretsløp og tvunget dem inn i et system med lineære strømmer av råmaterialer og varer.

De selvforsynte, selvfornyende systemene har blitt redusert til kun «råmaterialer», og ressursforbrukende systemer har blitt opphøyet til «produktive» systemer som forsyner forbrukere med varer. Ødeleggelsen av kretsløp blir et grunnlag for vekst, for som Marilyn Waring har påpekt er prinsippet bak innsamlingen av produksjonsdata til nasjonalregnskapet at man ikke regner med de tilfellene av produksjon der produsenten og forbrukeren er samme person. Ødeleggelsen av kretsløpene for gjenskaping fremstår ikke som ødeleggelse. Mangedoblingen av «produsenter», «forbrukere» og varer signaliserer tvert imot vekst.

Den dominerende formen for miljøengasjement, som er atskilt fra feminisme, fortsetter å bruke verdensbildet som er blitt overlevert oss av det kapitalistiske patriarkatet. I stedet for å gjenreise økologiske kretsløp, fokuseres det på teknologiske problemstillinger. I stedet for å tilbakeføre menneskenes aktivitet til gjenskapingsfeltet, opprettholdes produksjons- og forbruks-kategoriene, og «grønt forbruk» tilbys som et legemiddel for miljøet.

Det feministiske perspektivet kan ta oss med *utover* disse patriarkalske kategoriene som strukturerer makt og mening i naturen og samfunnet. Det feministiske perspektivet er bredere og dypere fordi det ser produksjon og forbruk i lys av gjenskapingen. Ikke bare binder dette sammen temaer som har blitt behandlet som atskilte, slik som sammenknyttingen av produksjon og reproduksjon. Av større betydning er det at økofeminismen gjennom å gjøre disse koblingene skaper muligheten for å se på verden som et aktivt subjekt, og ikke bare som en ressurs som kan manipuleres og annekteres. Økofeminisme problematiserer «produksjon» og skaper nytt rom for oppdagelse og opplevelse av skapelsesakten.

«Aktiviseringen» av det som har vært, eller har blitt konstruert som, «passivt» innenfor den patriarkalske orden, blir dermed det mest betydningsfulle skritt i fornyelsen av livet selv.

Vandana Shiva
director

*The Research Foundation for Science and
Technology
Dehra Dun, India*

Foredraget er oversatt av Anne K. Haugestad. Den engelske tittelen er «Reductionism, regeneration and 'raw' material: A search for science for sustainability».

Forskning i forandring?

Av Elisabeth Gulbrandsen, Anne K. Haugestad og Gro Hanne Aas¹

Vandana Shiva vil i noen år fremover være knyttet til Senter for kvinneforskning og Senter for utvikling og miljø i Oslo. I denne artikkelen tas det opp at hennes nærvær i Norge – både på konferansen «Kvinner, miljø og utvikling» og i årene fremover som gjesteforsker – representerer utfordringer til kvinneforskere langt utover utviklingsforskernes rekke.

Et hovedpoeng i Vandana Shivas innledning under konferansen «Kvinner, miljø og utvikling» var at vestlig skolerte forskeres tilnærming til verden innebærer at det trekkes et vilkårlig skille mellom kunnskap og uvitenhet – et skille som utestenger et mangfold av kunnskapsformer fra forskningens sfærer. Som Shiva også pekte på, er ikke skillet mellom kunnskap og uvitenhet historisk og kulturelt sett vilkårlig. Skillet utvikles i forhold til den vitenskapelige revolusjonen i Europa på 1600- og 1700-tallet, og opprettholdes som et grunnleggende trekk i den påfølgende moderniseringsprosessen.

Atskillelsen var adekvat i forhold til det nye borgerskapets prosjekt: kampen for fri-setting fra adel og kirke. I dag er imidlertid dette prosjektet godt gjennomført, og det moderne skillet mellom kunnskap og uvitenhet får dermed et vilkårlig preg i forhold til vår tids utfordringer. Ved påpekingen av denne vilkårligheten utfordrer Shiva vår tro på det hvite vestlige forskningskom-

pleksets muligheter for å bidra til en adekvat forståelse av verden, og til adekvate innsatser mot fattigdoms- og miljøkrisene.

Hvem blir vi som forskere?

I en samtale med Vandana Shiva² gikk vi nærmere inn på den trusselen mot forskeres posisjoner og selvbilder som hennes synliggjøring av andre kunnskapsformer og kunnskapsprodusenter innebærer. Hun bekreftet at vestlig skolerte forskere føler seg truet: I flere tilfeller hadde hun prøvd å trekke inn Chipko-kvinnene når hun selv ble bedt om å snakke om økologi. For som hun sa, heller enn å lære økologi fra henne, burde de møte hennes lærere, og høre på dem. Hun fortalte at alle forsøk på å skape en slik felles plattform mellom landsbykvinner og forskere har brutt sammen fordi forskerne har følt seg truet: «I det øyeblikk folk kan vite selv, i sin egen hverdag, føler man en veldig maktesløshet.»

Shiva beskriver kunnskapsproduksjon i

vestlig tradisjon som det å bygge murer rundt *sin egen* uvitenhet (Shiva til *Folkeveit* nr 2/91) – og kalle andres *kunnskap* for uvitenhet. En konsekvens av denne forståelsen er at forskeren mister den legitimitet og autoritet som er basert på å produsere og formidle kunnskap til «folket». Imidlertid vil vi ut fra *Til livets opphold* (Shiva 1989) og foredraget som er gjengitt i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning* tolke Shiva dit hen at situasjonen er langt mer alvorlig hva angår forskeres legitimitet, idet man som forsker er med på å reproducere et forskningskompleks som er et integrert og integrerende ledd i en sivilisasjonsform som truer livet på denne planeten.

Hvordan møter kvinneforskere en slik utfordring? Steiler man overfor mistanken om medvirkning og identifiserer seg raskt som myke og forstående humanister eller kritiske og frigjørende samfunnsvitere? For oss er dette blitt en stadig mer umulig strategi, og vi ser flere gode grunner til å initiere selvrefleksjonsprosesser også i den nye kvinneforskningen.³

Shivas kritikk av den instrumentelle fornuften og det mekanistiske verdensbildet er verken ny eller enestående. Som idéhistorikere kjenner vi den godt. Kritikken ble utviklet så å si parallelt med moderniseringsprosessen. Etter hvert ble denne kritikken sentrale humaniorafags legitimeringsgrunn. Tradisjonelt forestiller en seg at humaniora er noe helt annet enn de naturvitenskapelige og kvantitativt orienterte samfunnsvitenskapelige disiplinene. Dette gir seg uttrykk i legitimeringsskrifter som *Til glæden* (Bredsdorff m. fl. 1980) og i konvensjonell dannelsesstenkning (*Humaniora-utredningen* 1975 og *Humanistisk forskning i Norge* 1985). Humaniora fremstår til trøst og glede, og/eller ser sin funksjon som å reproducere de menneskelige potensialer generelt og den frie tanke spesielt. Humaniora skal «ivareta og eventuelt forbedre et samfunns moralske kvaliteter,

særlig ved å ivareta og utdype samfunnets historisk funderte verdifelleskap» (Fløistad 1983). Humaniora kan også følge den habermasianske kritikken av systemverdens stadige kolonialisering av livsverdenen. Først innenfor postmodernismen finner vi imidlertid kimer til en for oss verdifull problematisering av humanioras forhold til moderniteten.⁴

Symbiosen mellom «de to kulturer»

Vi har funnet det horisontutvidende å assosiere til Dinnersteins begrep om kjønnssymbiosen (Dinnerstein 1977) i en forsøksvis beskrivelse av forholdet mellom de «harde» (maskuline?) og de «myke» (feminine?) vitenskapene. Dinnerstein vil med begrepet «kjønnssymbiosen» påpeke at menn og kvinner «samarbeider» om å opprettholde den tradisjonelle kjønnsarbeidsdelingen – til begge parter tilfredsstillelse. Dermed problematiseres hvite, vestlige kvinners posisjon som «rene» og «edle» undertrykte, og tilsvarende ønsker vi å problematisere de «myke» vitenskapers renhet.⁵

Kritikken mot de «harde» vitenskaper blir gjennomgående fremmet ut fra forestillingen om at humaniora besitter en type «renhet» som base for kritikken og som base for den legende kraften (Skirbekk 1985). Hvis humaniora virkelig besatt en slik renhet, kunne kanskje svaret på Shivas kritikk av naturvitenskapene være å sette humanister til å «vokte over» naturvitere og (bio)teknologer – samt samfunnsvitenskapenes »sosialingeniører». En slik løsningsmodell er allerede i bruk i dag («etiske råd»). Vi ser en lignende arbeidsdeling under utvikling i det nye feltet forskning om forskning eller vitenskapsstudier. Spørsmålet i forhold til Shivas kritikk er om en slik modell også kan tenkes brukt i stor

målestokk – for å løse miljø- og fattigdomskrisene. Det forutsetter i tilfelle at humaniora besitter eigentyngde nok til å fremme grunnleggende kritikk – og alternativer.

Hvis forholdet mellom naturvitenskapene og humaniora mer dekkende kan beskrives som symbiotisk – d.v.s. at humaniora og de «harde» vitenskapene er avhengige av hverandre, humaniora for å ha noe å kritisere og skader å bøte på, de «harde» vitenskaper for å ha en sikkerhetsventil til trøst og glede – er det samtidig klart at humaniora ikke kan en slik eigentyngde. Og vår konklusjon blir at dagens «forskningssymbiose» må brytes. Vi trenger nye og ganske annerledes kraftig virkende vitenskapskritiske og forskningsforandrende bevegelser – enn de vi hittil har sett – dersom vi skal ha noe å bidra med i forhold til de utfordringer Vandana Shiva tegner opp. Fortsatt arbeid med utgangspunkt i hennes diagnostisering kan være god hjelp i utviklingen av slike alternativer.

Kanskje må solidaritet med (bl.a. kvinner i) den tredje verden innebære at man *eksplisitt* markerer at man har et vitenskapskritisk prosjekt som også innebærer muligheter for avvikling av egne forskerprivilegier? Med dette mener vi ikke at man nødvendigvis skal frasi seg disse privilegiene i dag, men man må arbeide fram større innsikt i hvordan ønsket om og behovet for å oppnå privilegiene kan virke styrende på den egne kunnskapsproduksjonen.

Skal vi følge Shiva er ikke vår tids utfordringer knyttet til det å skaffe seg selv og andre underprivilegerte flere privilegier, men å vende blikket den andre veien og spørre: Hvordan kan vi hjelpe de som er vant til å disponere mye makt, status og ressurser, til å klare seg med mindre? Og er dette en kvinnepolitisk oppgave? Kvinneforskere har et særlig godt utgangspunkt for å lykkes med i kraft av sin nærhet til forsk-

ningskomplekset? Kanskje har feministiske kvinneforskere et privilegert utgangspunkt her: Det å være feminist er kontinuerlig å *frasi seg* privilegier knyttet til bekreftelser av en tradisjonell kvinnerolle (Bartky 1978, Holm 1990).

Hjelper eller politiker?

De tre utenlandske hovedinnlederne på konferansen «Kvinner, miljø og utvikling» er alle politisk aktive ved siden av forskningen. Gjennom denne formuleringen trekker vi imidlertid et skille mellom politikk og forskning som alle tre antakeligvis tar avstand fra. Som Vandana Shiva svarte på et spørsmål om hvordan hun klarer å ri to hester – dvs. kombinere teori (forskning) og praksis (politikk): «Jeg tror jeg rider *en* hest.»

Siden det er Shivas perspektiver vi har jobbet mest med, vil vi spesielt trekke fram noen reaksjoner som dukket opp i forhold til hennes foredrag. Den ene typen reaksjon dreide seg om at man ønsket å få vite hvordan vi kan *hjelpe* – enten det dreide seg om å avskaffe sulten i verden eller om å få indiske kvinner til å forstå at de er undertrykt. Shivas respons på denne typen problemstillinger var å gjøre oppmerksom på at Vestens oppgave først og fremst må være å holde fingrene av fatet og la folk ta vare på seg selv og sine omgivelser. Hun sa også at i møter med indiske landsbykvinner var det hennes *egen* uvitenhet som var mest påtrengende.

Den andre typen reaksjoner dreide seg om at vel er det interessant det hun forteller om indiske landsbykvinner, men hennes perspektiv blir for *lokalt* til å kunne tilføre norske kvinneforskere oversettbar innsikt. Dette synet konfronterte vi Shiva med i vår senere samtale med henne, og hun svarte: «Det lokale og konkrete er det eneste

mulige utgangspunkt for blottstillelse av falskheten og volden ved det abstrakte og det globale. Så hvis jeg ønsker å jobbe med globale spørsmål, må jeg fortsatt ha en lokal tilknytning, for å kunne si noe om når man har mistet retningen.»

På konferansen ble det også pekt på hvordan vi er en del av problemet. «We should stop worrying about them (women of the south), and start worrying about the imperialism of our own countries.» (Kjersti Ericsson, s.156 i konferanserapporten.) Det ble også stilt spørsmål ved om kvinnene i Norden profiterer for mye på den imperialistiske verdensorden i kraft av sitt lønnsarbeid (side 38 i konferanserapporten) til å kunne initiere grunnleggende modernitetsforandrende arbeid. Og har ikke vi også en fluktmulighet ved å opprettholde modernitetens skille mellom det offentlige og det private? Er det slik som Elin Enge formulerte det i innledningsforedraget til konferansen: «...but mostly we sit back and 'wait' ... protest publicly, but don't really change our ways privately with the excuse: 'What I do doesn't really change anything anyway'».

Et viktig bidrag til tenkning rundt kvinneforskernes rolle i forhold til det samfunnsforandrende prosjektet, gir Runa Haukaa i artikkelen «Forsker, bruker og hensikten» i *Nytt om kvinneforskning* nr. 2/91. Haukaas beskrivelse av hvordan kvinneforskere og kvinneorganisasjoner ikke lenger utgjør et identitetsfellesskap er interessant i vår sammenheng: «Kvinneforskere begynte rundt 1975 å skille seg ut fra resten av den organiserte kvinnebevegelsen ved at de fremsatte et nytt samlingskriterium, nemlig yrkestilknytning. Dermed synliggjorde de seg selv som noe annet enn resten av fellesskapet – hvor samlingskriteriet var politiske meninger.» (s. 21) Det Haukaa her kaller «yrkestilknytning» kan også gis en pessimistisk språkdrakt – nemlig forskjellige grader av *tilpasning til den konvensjonelle forskerrollen*, med diito nedprioritering av beho-

vet for andre referanserammer og lokale tilknytninger.

Sitatet fra Haukaas artikkel viser også til et annet utviklingstrekk ved norsk kvinneforskning, nemlig distanseringen fra «politiske meninger». Dette ble eksemplifisert for oss under konferansen «Kvinner, miljø og utvikling»: Mens vi oppfattet plenumsforedragene med Shiva, Hynes og Waring som svært aktuelle i forhold til et vitenskapskritisk og forskningsforandrende prosjekt (som vi oppfatter som kvinneforskningens implisitte prosjekt), fikk vi inntrykk av at en god del av forskerne oppfattet disse innledningene som praktisk talt irrelevante i forhold til deres egne prosjekter. Flere klaget på at innledningene var politiske og ikke forskningsrelevante.

Blinde flekker og ømme tær

Vårt hovedanliggende med denne artikkelen er å oppfordre til at vi tar Shivas diagnose av det vestlige forskningskomplekset som en utfordring til forandringsarbeid *innenifra* i forhold til det problemet som Shiva diagnostiserer både utenfra og innenfra. I stedet for å forsøke å ta på seg Den tredje verdens kvinners briller, og deres dårlige sko, for å se oss selv, og kjenne hvor skoen trykker for de svakeste (som kanskje er en av intensjonene ved å invitere Shiva som gjesteforsker), er kanskje tiden inne for å ta av oss de beskyttelsesbrillene og verneskoene som livet innenfor akademien har påført oss. Blinde flekker og ømme tær er konkrete og *lokale* ledetråder som kan sette oss på sporet av prosesser som fører til det moderne forskningskompleksets regenerering av en destruktiv reduksjonistisk tankegang – på bekostning av natur, ikke-europeiske folkeslag og kvinner.

Her er vi imidlertid ved et vanskelig punkt – både i forhold til å skape gjenkjenning gjennom denne artikkelen, og i forhold

til å skape forandringer i forskningssystemet. Gjenkjenning og mobilisering for forandring skapes ikke så lett gjennom en tekst. Avdekking av blinde flekker og blottstilling av ømme tær krever at vi greier å ta fram og kjenne på egne opplevelser, eller rettere sagt: det vi moderne mennesker tenderer til å oppleve som «egne» opplevelser, som privat, personlig og subjektivt. Ofte dreier det seg imidlertid om opplevelser som kjentes som nederlag, eller i hvert fall var svært vonde, og som derfor helst ikke trekkes fram. Å lære seg å skjule vonde opplevelser og nederlag er dessuten en viktig del av forskersosialiseringen. Olav Hilmar Iversen (1985) har skrevet at det å bli akademiker er som å lære seg å svømme blant hai. Dersom du blir skadet så må du ikke blø for

«Intet er verre enn å vise at en er 'såra og vonbråten'. Erfaring viser klart at blod utløser betydelige aggressive angrep. Slike provoserer også haier som fra begynnelsen av ikke er involvert, eller som vanligvis er forholdsvis fredelige. Selvsagt er det vanskelig å unngå å blø når man er såret, og for mange synes det nesten umulig. Men øvelse gjør mester, og det er mulig for de fleste å holde 'the stiff upper lip'...»

Forholdet mellom det offentlige og det private settes også på dagsordenen i seminarrapporten *Veiet og funnet for lett – og for tung. Kjønn og vitenskapelig bedømmelse* (1991). Til dels advares det mot å bryte de akademiske spillereglene:

«De fleste av oss liker eventyret om keiserens nye klær. Begeistret identifiserer vi oss med barnets sannhetssøken og opprør mot kollektiv dumskap. Men det er et eventyr. For den sannsynlige og realistiske utgangen på historien er jo at barnet ikke oppfattes som modig, men som nesevist, og barnets påstand ikke som sannheten men som en høyst upassende og krenkende karakteristikk. Mor og far sender hvert sitt ilske blick og freser 'hysj, barn' – og prosessen går videre.» (Taksdal 1991 s. 58).

Det må imidlertid settes store spørsmåltegn ved kostnadene forbundet med en slik strategi i forhold til et forskningsforandrende og sivilisasjonskritisk prosjekt som Shiva utfordrer oss til deltakelse i. I et slikt prosjekt er det kanskje nødvendig rett som det er å være «nesevise», «krenke» autoriteter og gjøre forskningens «mødre» og «fedre» beskjemet. For øvrig er poenget kanskje ikke hvorvidt keiseren har klær eller ikke, men i hvilken grad den gamle pompen og prakten hindrer oss i å møte vår tids utfordringer.

Avslutningsvis i vår samtale med Vandana Shiva spurte vi henne om hun så det som en mulig felle at kvinneforskere er opptatt av å få anerkjennelse og takk for det arbeidet de gjør. Hennes svar representerer det mer pessimistiske synet på kvinneforskernes yrkestilpasning: «Jeg tror det kan være en felle. Hvis en kvinneforsker ikke også er bevisst om at samtidig som patriarkatet utestenger henne selv, så utestenger forskerkategorien *andre*. Hvis hun glemmer det, er hun i en felle. Hun har tapt. Og jeg tror det var dette som gikk galt med feminismen på 70-tallet.»

Selv har vi gode erfaringer med å bryte de akademiske normene. Ved ikke å innta de forventede posisjoner provoserte vi fram reaksjoner hos oss selv og systemforvalterne som siden, ved videre bearbeiding, har vist seg som kilder til en mer kompleks forståelse av forskningssystemet og ikke minst forskersubjektiviteten. Et viktig trekk ved en ikke-intendert *deltakende provokasjon* (Gulbrandsen 1990a/b, Haugestad 1991 og Gulbrandsen, Haugestad og Aas 1991), som fører til en utgrensning, er at man etter at utgrensningen har skjedd ikke er den samme personen lenger. Prosessen som ledet fram til utgrensningen ses i et helt nytt lys. Mange av de uforståelige reaksjonene fra forskningsmiljøet blir forståelige, og ens egne («blinde» og «naive»)

handlinger blir ditto uforståelige. Fremfor *umiddelbart* å undertrykke og forkaste sine egne opprinnelige reaksjoner og akseptere at man tok feil, mener vi at det kan være like berettiget å spørre om det ikke også er systemet som har, og som produserer, problemer. Som deltakere i systemet er vi bærere av systemets problemer. Gjennom denne erkjennelsen kan vi ha et privilegert utgangspunkt for å bli en del av løsningene.

Så lenge vi ikke har utviklet arbeidsmåter og andre offentlighetsrom som gjør at vi kan forbinde disse små «private» fornedrelsene med den vitenskapskritiske bevegelsen som må inngå i et større sivilisasjonsforandrende prosjekt, kan imidlertid det å velge å være «uvitende», det å fortrenge de vanskelige opplevelsene, muligens være en (kortsiktig) *overlevelsesstrategi*.

Oppsummering

I denne artikkelen har vi forsøkt å ta opp noen tråder fra Shivas kritikk av det vestlige forskningskomplekset. Hennes kritikk kan i første omgang se ut til å ramme først og fremst naturvitenskapene, men ut ifra en karakterisering av humaniora som supplerende, underbyggende og (i høyden) lojalt opposisjonell, hevder vi at det ikke er mulig for humaniora å innta noen ren og uavhengig opposisjon innenfor forskningskomplekset.

Mangelen på renhet og uavhengighet slår imidlertid slett ikke bena vekk under mulige forandringsprosjekter. Man verken må eller bør være ubesudlet og «frittsvevende» (Mannheim 1968) for å kunne bidra med konstruktivt forandringsarbeid. Tvert imot argumenterer vi for at «slagget» – de blinde flekkene og de ømme tærne – er en viktig ressurs, forutsatt at vi utvikler

arbeidsformer og offentlighetsrom som til later bearbeiding av slike skjulte reserver.

Elisabeth Gulbrandsen
doktorand

Institutionen för idé- och lärdoms historia
Göteborgs Universitet

Anne K. Haugestad
hovedfagsstudent

Institutt for kultur- og samfunnsfag
Avd. for idéhistorie
Universitetet i Oslo

Gro Hanne Aas
hovedfagsstudent

Institutt for kultur- og samfunnsfag
Avd. for idéhistorie
Universitetet i Oslo

Noter

1. Artikkelforfatterne utgjør en arbeidsgruppe innenfor Nordisk Sommeruniversitets krets «Feminisme og kunnskapsutvikling» (lokalkretsen i Oslo). Vi jobber med forsøk på forandring av forskningskomplekset og dets strukturer for reproduksjon av det bestående. Stikkord for arbeidet vårt er sivilisasjonskritikk, forskningens hverdagsliv, forskersosialisering, (forsker)subjektivitet og alternative arbeidsmåter og offentlighetsrom. Elisabeth og Anne er også nordiske koordinatører for NSU-kretsen, og interesserte fra hele Norden er hjertelig velkomne til å ta kontakt for å få nærmere informasjon. Kretsen deltar på sin første sommersesjon 20.–28. juli i år (ved Hurdalssjøen, noen mil fra Oslo). Kontaktadresser: Elisabeth Gulbrandsen, Erlingsgate 10, 0196 Oslo 1, tlf. 02-571967 og Anne K. Haugestad, Skolevn. 37, 1458 Fjellstrand, tlf. 09-918538.
2. Intervjuet som vi laget med Shiva under konferansen er ennå ikke klarert med henne. Uttalelser fra Shiva refereres derfor med dette forbehold.
3. Se Gulbrandsen 1990a, 1990b og Saarinen 1990. Vi snakker med utgangspunkt i de humanistiske fagene, men vi tror at de problemstillinger vi tar opp også er relevante for de «myke» og fortolkende kvalitativt orienterte samfunnsvitenskapene.

- Mulige fokuseringspunkter i en selvrefleksjons-horisont: den nye kvinneforskningens forhold til kvinnebevegelsen, til den egne institusjonaliserin-gen, til forandringsstrategiene som er tatt i bruk, til «importen» av feministisk vitenskapskritikk og til andre vitenskapskritiske bevegelser.
4. I den postmoderne bevegelsen problematiseres humanioras forhold til det moderne prosjektet. Men denne problematisering er lite substansiell i den forstand at den ikke trekker inn ulike institu-sjonelle grupper, deres historier, målsettinger og prosjekter. De postmoderne teknologiene har da også i stor grad funnet sin anvendelse som destruksjonsmidler på den akademiske slagmar-ken, og ikke som dekonstruksjonsmidler i en selv-refleksjonsprosess der humanioras problematiske forhold til moderniteten kan behandles.
 5. Svenneby (1990) tar også opp vitenskapenes kjønnsrollemønstre, men uten å problematisere innholdet i de relasjonene mellom menn og kvin-ner som hun benytter som metaforer.

Litteratur

- Bartky, S.L. Toward a Phenomenology of Feminist Consciousness. I *feminism and philosophy*, Totowa 1978
- Bredsdorff, T. m.fl. *Til glæden*, København 1980.
- Dinnerstein, D: The Mermaid and the Minotaur. Sexual Arrangements and Human Malaise. New York 1977.
- Fløistad, G. Vitenskap og historie – En presentasjon og drøftelse av den filosofiske hermeneutikk. I *Norsk Filosofisk Tidsskrift* 2/1983.
- Folkevett* nr 2/91.

- Gulbrandsen, E. Från kollektiv glömska till kollek-tiv kompetens? I *Feministisk kunskapsutveckling* Göteborgs Universitet 1990a
- Gulbrandsen, E. «Vitenskap er ingen frøkensport». I *Nytt om kvinneforskning* 2/1990b.
- Gulbrandsen, E, A.K. Haugestad, G.H. Aas. Idé-historiske Subtekster. I *Arr* 1/1991.
- Haugestad, A.K. *Språkets grenser*. 2. utg. med ved-legg. Oslo 1991.
- Haukaa, R. Forsker, bruker og hensikten. I *Nytt om kvinneforskning* 2/1991.
- Holm, U. *Medvetande och praxis*. Feministfiloso-fiska försök. Göteborg 1990.
- Humanistisk forskning i Norge*, RHF 1984/1985.
- Humaniora-utredningen*, RHF 1975.
- Iversen, O.H. Kunsten å svømme blant hai. I *Tids-skrift for Den norske lægeforsking* 34-35-36/1985.
- Kvinner, miljø og utvikling*. Rapport fra en nordisk forskerkonferanse. NAVFs sekretariat for kvin-neforskning. Arbeidsnotat 3/1991.
- Mannheim, K. The Problem of a Sociology of Know-ledge. I *Essays on the Sociology of Knowledge*, London 1968.
- Saarinen, A. Kvinneforskningens interventionspro-jekt – problem och utmaningar. I *Kvinnoveten-skaplig tidskrift* 3-4/1989.
- Skirbekk, G. Krise i humaniora? I *Norsk Filosofisk Tidsskrift* nr. 3-4/1982.
- Svenneby, E. Kvinnekunnskap og androsentrisk nor-malvitenskap. I *Nytt om kvinneforskning* 5/1990.
- Taksdal, A. «Vi får sånne problemer hvis vi forteller sannheten» – mellom linjene og i korridorene. I *Veiet og funnet for lett – og for tung*. Oslo 1991.
- Veiet og funnet for lett – og for tung*. Kjønn og viten-skapelig bedømmelse. Senter for kvinneforsk-ning, Universitetet i Oslo. Arbeidsnotat 1/1991.

Kvinneperspektiver på CICEROs faglige profil

Av Anne K. Haugestad

Er «u-landsprofil» et enkelt kriterium å forholde seg til? Og er kvinner i den tredje verden en trussel eller ofre – eller en kunnskapsressurs? Dette er noen av spørsmålene som tas opp i denne artikkelen om det nyoppstartede Senter for Internasjonal klima- og energipolitisk forskning, der Ted Hanisch er direktør.

Utgangspunktet for denne artikkelen om Senter for Internasjonal klima- og energipolitisk forskning (CICERO), er CICEROs eget *Arbeidsnotat 90:1 Faglig profil*. Dette er et kortfattet notat (12 sider), og er derfor ikke noen egnet bakgrunn for en dyptpløyende vurdering av klimaforskningssenterets samlede virksomhet. For en slik vurdering er det nok best å vente på det mer detaljerte forskningsprogrammet som er varslet å skulle formuleres i løpet av denne våren.

CICERO er fortsatt i ansettelses-, innflyttings- og oppstartingsfasen, så noen omfattende praksis å forholde seg til finnes ikke. Dette gir både ulemper og fordeler. En viktig ulempe er at min «lesing» av senterets praksis blir noe svakt fundert og nok kan oppfattes som spekulativ og til dels vrangvillig. Denne ulempen oppveies imidlertid etter min mening av den fordelene det er at senteret er i en så tidlig fase i sitt

arbeid at justeringer ikke bare er mulig, men svært naturlig.

Et økofeministisk perspektiv

Oppdraget å gi kvinneperspektiver på CICERO kan tolkes og løses på mange måter. Ut fra både mitt eget ståsted og resten av innholdet i dette nummeret av *Nytt om kvinneforskning* har jeg valgt et økofeministisk perspektiv. For nærmere informasjon om hva et slikt perspektiv kan innebære, vil jeg henvise leseren til artiklene til Hynes, Shiva og Waring i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning*. Oppsummeringsvis kan det sies at økofeminisme etter min oppfatning er mer et prosjekt enn et paradigme. Det er ikke snakk om å se verden på én spesiell måte, men å ha som prosjekt «at hver og en av oss må gi fra oss makt, og gi makten tilbake til økosystemet» (Waring til *Folkevelt* nr 2/91). Dette er i seg selv ikke et

spesifikt *feministisk* prosjekt, men det er et prosjekt der 1) feminister kanskje føler et spesielt ansvar (enkelte hevder at ordet økofeminisme er «smør på flesk» – dvs. at feminismen og økologisk tenkning henger uløselig sammen), og som 2) ikke kan sees uavhengig av kvinneundertrykking (jf. Vandana Shivas påpekning av sammenhenger mellom vårt økonomiske systems usynliggjøring og utbytting av naturens og kvinners reproduktive arbeid, i hennes artikkel i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning*.)

Når jeg leser CICEROs profilnotat i lys av et slikt økofeministisk prosjekt, kan det virke som jeg klandrer noen for at et økofeministisk perspektiv ikke er inkludert. Det er imidlertid ikke min hensikt. Det jeg ønsker er å si noe om hva et slikt perspektiv kan tilføre av innsikter og synsvinkler. På denne måten vil jeg forsøke å bidra til minskning av den kløften mellom menns og kvinners tilnærmingssåter som i dag er til hinder for en effektiv kamp for miljøet. (Se intervju med Hynes, Shiva og Waring i *Folket* nr. 2/91)

CICEROs faglige profil

CICEROs hovedoppgaver beskrives i profilnotatet som: «I. Utvikle kunnskapsgrunnlaget for innspill og initiativ i nasjonal og internasjonal klimapolitikk. II. Holde landets politikere, myndigheter, næringsliv, utdanningsinstitusjoner, media og opinion om det internasjonale samfunn orientert om utviklingslinjer i internasjonal klimapolitikk.»

I den nærmere beskrivelsen av hvordan disse oppgavene tenkes ivaretatt, er det flere momenter som antyder et sivilisasjonskritisk prosjekt. Bl.a. legges det opp til «en klar u-landsprofil», det brukes et bevissthetsstyrende uttrykk som «de glo-

bale allmenningene», og det planlegges en bevegelse fra «første generasjons» til «annen generasjons» samfunnsvitenskapelig klimaforskning. Annen generasjons tilnærming innebærer å se nærmere på ledene som leder fram mot utslippene, og ikke bare (som første generasjons tilnærmingen innebar) jobbe for tiltak for utslippsbegrensninger, som f.eks. «skatt på karbonutslipp, inndeling av jordas atmosfære i kvoter når det gjelder utslipp av gasser, overføring av kapital fra nord til sør i en hittil ukjent skala» (s. 4). Den første generasjons tilnærming avvises ikke, men annen generasjons forskning bygger på en erkjennelse av at: «Problemet er i første instans naturvitenskapelig. Men årsakene kan føres tilbake til befolkningsveksten og organisasjonsformer for menneskelig produksjon og forbruk. Det er jo her tiltakene må settes inn. Utviklingen av dem krever forståelse av de sosiale, politiske og økonomiske mekanismene som fører til at de globale allmenningene, fremfor alt atmosfæren, blir skadet.»

Slik jeg leser CICEROs profilnotat inneholder det mye som økofeministiske kvinneforskere kan si seg enige i og komme med supplerende perspektiver på. Ut ifra den teoretiske plattformen er mitt inntrykk at CICEROs prosjekt på mange områder faller sammen med det økofeministiske prosjektet for avvikling av egne hvite vestlige privilegier. Dette tolker jeg ut av formuleringer som «Uten betydelige overføringer, både av kapital og teknologi, er det ikke realistisk å vente at utviklingsland i særlig grad vil påta seg ansvar for klimaproblemene.» (s. 6) «Gjennomføringen av en effektiv klimapolitikk reiser åpenbart omfattende rettferdighets- og fordelingsspørsmål som må gjennomdrøftes.» (s.10) og «Spørsmålet er hvordan ønsker skaper behov, og konsum til dekning av slike skapte behov blir kriteriet på suksess.» (s. 11) Det neste spørsmålet jeg stiller meg blir dermed i

hvilken grad dette sivilisasjonskritiske prosjektet som jeg synes å skimte, avspeiler seg i senterets praksis.

Som nevnt tidligere finnes det ikke mye «praksis» som jeg kan forholde meg til, så min strategi blir å nærlese profilnotatet for å se om det finnes formuleringer der som kan belyse CICEROs forståelse av sine oppgaver sett i en større sivilisasjonskritisk sammenheng.

Teknologifokusering

Hovedinntrykket jeg sitter igjen med etter å ha lest profilnotatet, er at det legges opp til en klar teknologifokusering. Dette inntrykket stemmer med det førsteinntrykket av CICERO som jeg fikk gjennom et intervju med Ted Hanisch i Arbeiderbladet 23/11-1990. Der uttalte han bl.a.: «Klimaproblemet lar seg ikke løse med dagens teknologi.» Umiddelbart reagerte jeg sterkt på at en slik uttalelse fikk stå alene uten at det ble presisert at det er en *teknologisk* løsning på klimaproblemet som ikke kan oppnås ved dagens teknologi, men at det finnes andre strategier – som skogbevaring, forbruksreduksjon, oljerasjonering mv. I profilnotatet modereres dette førsteinntrykket av ensidig teknologifokusering, idet det også legges vekt på f.eks. forbruksmønstre og transport/kommunikasjonsmønstre. Og man har ikke et passivt teknologioptimistisk «alt ordner seg»-perspektiv, men skisserer strategier med internasjonale teknologiutviklingsavtaler ut fra felles målformuleringer – f.eks. for «hvilke miljøkrav det totale transportsystem i f.eks. OECD-området skulle møte i år 2020» (s. 7).

Fortsatt savner jeg imidlertid f.eks. eksplisitte henvisninger til arbeid for å redde regnskogen. Ordet «skog» forekommer ikke i notatet, og det er tankevekkende, selv om skogbevaringsarbeid for så vidt er innbefattet i andre formuleringer av typen «Det er også viktig å feste oppmerksomhet ved

tiltak som kan konsolidere eller helst øke jordas evne til å binde kulldioksyd» (s. 7). Men selv denne setningen – som i hvert fall ga meg klare assosiasjoner i retning av skogbevaring – følges opp med en presisering som dreier seg om teknologiutvikling. Det er mulig at man i tillegg til teknologier for kjemisk binding av karbondioksyd har tenkt på skogplantingsteknologi, ørken-gjenvinning mv., men det er som sagt tankevekkende at bevaring av eksisterende skog ikke nevnes eksplisitt som et viktig innsatsområde. Forskjellene mellom (bl.a. teknologi)-*utviklingsstrategier* og (bl.a. skog)-*bevaringsstrategier* opptar mange økofeminister. F.eks. er dette et hovedpoeng i Vandana Shivas bok *Til livets opphold*. For å løse de oppgaver de er pålagt på en best mulig måte, bør nok CICERO i større grad medtenke sykliske bevaringsstrategier og ikke la lineær utviklingstankegang råde grunnen alene.

Problemløsning med fasitsvar eller grunnleggende endringer?

Jeg nevnte innledningsvis at økofeministisk tilnærming ikke er noe såkalt «paradigme», dvs. en bestemt forståelseshorisont, men et prosjekt for grunnleggende samfunnsendringer. Thomas Kuhn beskriver den vitenskapen som skjer innenfor et etablert paradigme for «puzzle-solving», dvs. problemløsning der man vet at det *finnes* løsninger på problemene. En kjent parallell er puslespill-legging (så sant man har alle brikkene...). Innenfor et vitenskapelig paradigme eksisterer det altså en tillit til at det finnes en «fasit» (at puslespillene går opp), og denne tilliten er i og for seg berettiget, fordi et paradigme nettopp er karakterisert ved at de problemene man setter seg fore å løse begrenses til problemer som sannsynligvis *kan* løses ut fra de redskaper

og forståelsesrammer som paradigmet representer. (Kuhn 1970, s. 35ff)

I ingressen til det tidligere nevnte intervjuet i Arbeiderbladet sies det om CICERO at «de jobber uten fasit». Dette kan tolkes i to vidt forskjellige retninger. Enten menes det at det nok finnes fasitsvar på hvordan man skal løse klimaproblemene, men at CICERO ikke har denne fasiten. Hvis det er dette som menes, kan det tolkes som at CICERO mener å ha de riktige redskapene og forståelsesrammene – nå skal de bare brukes for å avdekke fasitsvarene. Jeg håper og tror at denne første tolkningen ikke er dekkende for CICEROs posisjonering innenfor miljøvernforskningen. Når først uttrykket «jobbe uten fasit» dukker opp, mener jeg at en radikal tolkning i retning av en erkjennelse av at det ikke finnes noen fasitsvar, og at man også *arbeider uten fastlagte redskaper og forståelsesrammer* er nærliggende. Denne tolkningen forkludres imidlertid av at tittelen på intervjuet med Hanisch er «Puslespill i drivhuset», og at puslespill-metaforen også brukes i ingress og billedtekst. Da både fasit- og puslespill-metaforen opptrer i *redaksjonelle* omtaler av CICERO, og ikke fremstår som å komme fra Hanisch selv, skal jeg imidlertid ikke gå for langt inn på den selvmotsigelsen som ligger i ingressformuleringene, men jeg gjengir dem for å illustrere problemstillingen: «Tidligere statssekretær Ted Hanisch samler en håndfull svært dyktige forskere for å legge storpolitisk puslespill mot drivhuseffekten. De jobber uten fasit. Men hvis de lykkes får vi en ny verdensordning.» (Arbeiderbladet 23/11-90 s. 9) Ut ifra det meningsinnhold som jeg ovenfor har vist kan ligge i begreper som «fasit» og «puslespill» som karakteristika for tenkning innenfor et avgrenset paradigme, er det nærliggende å hevde at «puslespill» ikke kan gi oss noen «ny verdensordning», og at «å jobbe uten fasit» heller ikke kan gi det hvis vi ikke samtidig innser

at det *ikke finnes* fasitsvar, men at man kan ha konstruktive eller destruktive *retninger* og *prosjekter*, og man kan være åpne eller lukkede for andre redskaper og forståelsesrammer.

Ut ifra profilnotatet ser det ut til at CICERO i utgangspunktet har svært konstruktive retninger og prosjekter. Da blir det desto viktigere å være åpne for andre redskaper og forståelsesrammer. Et sentralt poeng for økofeminister er at selv de mest velmente prosjekter kan bli destruktive hvis de baserer seg på snever vestlig utviklingstankegang og teknologioptimisme og ikke har høyde for at en slik tankegang er en vesentlig bidragsyter til dagens fattigdoms- og miljøkrise.

Hva slags u-landsprofil?

CICERO legger opp til «en meget klar u-landsprofil» (s. 11). Og det legges til at «Dette betyr at senteret vil være forpliktet til å bringe kunnskap om utviklingsland inn i virksomheten». Et økofeministisk perspektiv bør her kunne gi viktige bidrag. Ut fra spesielt én formulering i profilnotatet ser det nemlig ut til at den kunnskap om utviklingsland man foreløpig bygger på, er hentet gjennom kanaler der kvinners prioriteringer ikke har fått komme nevneverdig til orde. Formuleringen jeg sikter til er denne: «Alt tyder på at det er overflodsforbruket i nord som danner mønster for aspirasjonene i sør, uansett hvordan dette kan sies å komme i utakt med langsiktige økonomiske programmer som finnes eller kunne tenkes i utviklingslandene.» Formuleringens hovedpoeng er vel å peke på problemet med overforbruket i nord, men en sideeffekt er at befolkningen i sør tillegges den samme materialisme.

Vandana Shivas bok *Til livets opphold* gir informasjon som kan nyansere dette bildet. Hovedpoenget i boken er å trekke fram de kunnskaper om bærekraftig livsoppretholdelse som forvaltes av kvinner og andre

marginaliserte grupper i den tredje verden. I den forbindelse skisserer hun en motsetning mellom menns og kvinners forhold til det industrielle skogbruket, et skogbruk som bidrar til å rasere skogen og ødelegge de økologiske kretsløpene. Motsetningen splitter i enkelte tilfeller til og med ektefeller, og den dreier seg om at mennene ønsker arbeid i det industrielle skogbruket for på den måten å få innpass i penge- og forbruksøkonomien, mens kvinnene ønsker å bevare den mangfoldige skogen med tanke på langsiktig bærekraftig livsoppretholdelse: «Bondekvinner kom ut og utfordret det reduksjonistiske kommersielle skogbruket på den ene siden, og de lokale mennene som var blitt tankemessig, økonomisk og politisk kolonisert av dette systemet, på den andre.» (Shiva 1989 s. 108)

Også i forhold til klimaproblemet – f.eks. vedrørende bevaring av regnskogen – kan de kunnskapsressurser som forvaltes av kvinner og andre marginaliserte grupper i den tredje verden være viktig, men det poenget jeg først og fremst ville bringe fram i denne sammenheng er at «u-landsprofil» selvfølgelig ikke er noe entydig begrep, men kan gi vidt forskjellige konsekvenser avhengig av hvor man henter sin kunnskap om u-land fra. Heldigvis kommer stadig flere representanter for alternative u-landsperspektiver selv på banen, men et forskningssenter med uttalt målsetting om «u-landsprofil» bør kanskje også være aktivt søkende i forhold til slike grupper og personer.

Kvinner i den tredje verden – trussel eller ofre?

Når klimapolitikk i relasjon til Nord-Sør tas opp i programnotatet, presiseres det avslutningsvis at «Det er ganske åpenbart at endel av de fremskritt når det gjelder overgang til mer miljøvennlig produksjon og forbruk som kan tenkes i den tredje verden

vil være fånyttet dersom befolkningsveksten ikke dempes.» (s. 12). På konferansen «Kvinner, miljø og utvikling» var det flere som var opptatt av den skjeve fremstillingen av verdenssituasjonen som det gir å snakke om *befolkningsseksplasjon* i Sør, når hovedproblemet tross alt er *forbrukseksplasjonen* i Nord. H. Patricia Hynes tok i sitt foredrag opp hvordan bildet forvrenges slik at kvinner i den tredje verden blir en trussel, mens de vitterlig er blant ofrene innenfor en urettferdig verdensorden. CICERO bruker da heller ikke det ladete uttrykket *eksplosjon* om befolkningsutviklingen, men jeg finner det allikevel relevant å ta opp den bevissthetsstyrende effekt det kan ha å beskrive befolkningsvekst som et løsrevet problem, og ikke som et resultat av det som i høy grad *er* problemet, nemlig den urettferdige verdensordningen som gjør at fattige mennesker i utviklingsland *trenger* å få mange barn – for å sikre at noen lever opp og dermed kan hjelpe sine foreldre senere. Også på s. 5 i profilnotatet nevnes befolkningstilveksten som et løsrevet problem. En annen generasjons tilnærming til klimaproblematikken bør vel også innebære en annen generasjons tilnærming til befolkningsproblematikken, slik at man går bakom det nest siste leddet i kjeden – kvinnene som føder mange barn – og ser nærmere på *hvorfor* de gjør det.

Nye utfordringer for kvinneforskningen?

En videre oppfølging av bl.a. CICEROs virksomhet kan være et eksempel på en ny type utfordringer som kvinneforskere med prosjekter for samfunnsendring står overfor. Gjennom bl.a. påpeking av skjevheter og problemer har man bidratt til at mange av kvinneforskningens anliggender har kommet på dagsordenen. Spørsmålet som da reises er hvorvidt dette har ført til forandringer i *praksis*, eller om det fortsatt

serveres konvensjonell forskning – med et ekstra krydder. I tilfellet CICERO ser jeg i denne sammenheng to hovedutfordringer: 1) å si noe om hva kvinneforskningen kan bidra med når det gjelder å bevege seg fra radikal retorikk til samfunnsforandrende praksis, og 2) å undersøke hvordan konvensjonelle forståelsesformer og -rammer fortsatt preger den samfunnskritiske forskningen.

Ut ifra et økofeministisk perspektiv har jeg i denne artikkelen forsøkt å møte disse to hovedutfordringene, og det synes klart at de to utfordringene henger nøye sammen. Konvensjonelle forståelsesrammer (som ensidig teknologifokusering og begrensede u-landsperspektiver) kan – hvis de får råde grunnen alene – bli til hinder for omsetting av samfunnskritisk analyse til samfunnsforandrende praksis. Det er imidlertid viktig å understreke at et økofeministisk prosjekt *ikke* innebærer en ny ensidighet, med forkasting av f.eks. teknologiens muligheter. Som Vandana Shiva svarte da det ble stilt spørsmålstegn ved hennes teknologikritikk under konferansen «Kvinner, miljø og utvikling»: «Å spørre 'Hvem er du' betyr ikke at man kaster ut en som kommer på besøk».

En tilsvarende holdning håper jeg at også en eventuell økofeminisme-skeptiker vil innta: Spør gjerne nærmere om hva økofeminisme er, men ikke avvis den i døren. Tiden er antageligvis knapp hvis store klimaendringer – og andre utslag av fattigdoms- og miljøkrisen – skal kunne forhindres eller bøtes på mens jorden fortsatt er

beboelig for mennesker. Viktig blir det da at man ikke sitter med ryggen til hverandre og legger hver sine puslespill der mange av bitene er borte eller aldri har vært der. Hvis man i stedet legger bitene fra de forskjellige spillene sammen, blir ikke resultatet et strømlinjeformet fasitsvar, men man har ganske sikkert fått med seg flere perspektiver på saken.

Anne K. Haugestad
hovedfagsstudent

Institutt for kultur- og samfunnsfag
Avd. for idéhistorie
Universitetet i Oslo

Litteratur:

- Arbeiderbladet 23/11-1990. Intervju med Ted Hanisch.
- Folkeveit nr. 2/91. Intervju med P. Hynes, V. Shiva og M. Waring.
- Haugestad, A.K. «Til livets opphold» – om å anerkjenne kvinners ekspertise. I *Nytt om kvinneforskning* nr. 5/90.
- Hynes, H.P. Gjenreisning av Babylon: Kvinner og hensiktsmessig teknologi. I *Nytt om kvinneforskning* nr. 3/91.
- Kuhn, T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Second Edition, Enlarged. The University of Chicago Press 1970.
- Kvinner, miljø og utvikling*. Rapport fra en nordisk forskerkonferanse. Arbeidsnotat 3/91, Sekretariatet for kvinneforskning/Senter for kvinneforskning, Oslo 1991.
- Shiva, V. *Til livets opphold*. Oslo 1989 Shiva, V. Reduksjonisme, gjenskaping og «rå»-materiale. I *Nytt om kvinneforskning* nr. 3/91.
- Waring, M. Hvis kvinner fikk telle. I *Nytt om kvinneforskning* nr. 3/91.

Landbruk: Pengane eller livet?

Av Anna J. Avdem og Borghild Sundan

Norsk landbruk står framfor eit vegskilje: Kva er den overordna utfordringa for landbrukspolitikken – *den globale miljø- og ressurskrisa*, eller *tilpasning til auka marknadsliberalisme*? Denne motsetninga splitta det såkalla Alstadheimutvalet, som nyleg la fram si innstilling om framtidig landbrukspolitikk. Skiljet mellom utvalsmedlemmene gjekk langt på veg etter kjønn.

Forfattarane drøfter her det kvinnelege forvaltarprinsippet i landbruket – i historisk samanheng og i nåtid – og meiner at landbruket må finne fram til dette prinsippet att, også i framtida, for å kunne møte miljø- og ressursproblema og auke matvaresikkerheita.

Verdigrunnlaget

Verdigrunnlaget for vår drøfting av landbruk er basert på dei grunnleggjande menneskerettane. Verdivalet er basert på internasjonal solidaritet og humanisme, og ei erkjenning av at alle menneske må få dekt sine grunnleggjande behov for mat, klede, hus og meiningsfylt arbeid. Desse behova må i størst muleg grad dekkjast innanfor nærsamfunnet. Det internasjonale samfunnet har mange eksempel på kor vanskeleg det er for menneska å få dekt sine grunnleggjande behov. Vi opplever stadig korleis kortsiktige økonomiske omsyn blir prioriterte framfor grunnleggjande menneskelege omsyn. Dette blir forsterka av at utviklinga i den seinare tid har gått mot sterkare internasjonal arbeidsdeling på dei fleste

samfunnsområde, også landbruk. Det er ein grunnleggjande konflikt mellom dette og ei berekraftig økologisk utvikling.

Utfordringane globalt og nasjonalt

Den grunnleggjande utfordringa for all politikk i dag er etter vårt syn den globale miljø- og ressurskrisa som er under utvikling. Denne krisa trugar eksistensen for heile menneskeslekta. Vi kan nemne nokre av dei globale utviklingstrekk som viser alvor i situasjonen vi står overfor.

For å forstå verdas matvaresituasjon, må vi også forstå den dramatiske befolkningsveksten verda står overfor. Sidan 1950 har befolkninga i verda vorte dobla. Og den

rekordstore befolkningsveksten som kan ventast utover i 1990-åra betyr at tilgangen av dei viktigaste ressursane jord, vatn og ved kjem til å bli redusert dramatisk pr. capita. Dei globale miljøskadane er alt i dag eit viktig hinder for større matproduksjon i verda. Årleg tap av matjord, forureining av jordsmonn og vasskjelder, forringing av det biologiske mangfaldet, avskoging og klimaendringar som resultat av brenning av fossilt brensel, viser den krisa kloden er inne i – og som stadig aukar i omfang.

I tillegg kjem svolt- og fattigdomsproblemet. Ein stadig større del av verda si sterkt veksande befolkning lever i svolt og fattigdom. Samtidig lever ein annan del av verda si befolkning i overflod. Kløfta mellom materielt rike og fattige berre aukar. Hovudutfordringa framover blir å vinne att den økologiske balansen, og å minke kløfta mellom fattige og rike land i verda.¹

Dette må også den nasjonale politikken byggje på.² Ut frå verdigrunnlaget vårt og den globale situasjonen meiner vi den overordna utfordringa for den nasjonale landbrukspolitikken blir å forvalte naturressursane slik at vi sikrar det norske folket ei *auka* matvaresikkerheit i dag og i framtida.³ Vi vil seinare konkretisere dette og koma inn på kva føresetnader som må oppfyllest for å kunne møte desse utfordringane.

Finst det ei rettesnor?

Har vi ein modell, eller noko kjent tankegods, som kan vera til hjelp med å vise samfunn i økologisk jamvekt? Historikarar, antropologar og andre kan skildre steinaldersamfunn og andre såkalla «primitive» kulturar som klart må karakteriserast som jamvektsamfunn. Men vi veit og at miljøproblema er så «ferske» i historisk samheng at vi truleg ikkje treng gå til det heilt

fjerne og eksotiske for å finne gode eksempel.

Vi treng ikkje gå lenger enn til vår nære fortid, det førindustrielle bygdesamfunnet i Norge, for å finne eit samfunn i langt større økologisk balanse enn det samfunnet vi lever i i dag. Vi vil derfor i det følgjande sjå nærare på trekk ved det gamle sjølvbergingsamfunnet – på leiting etter tankegods og eksempel som kan vera til hjelp for å vise retninga på landbrukspolitikken framover.

Sjølvbergingsøkonomien, kvinnene si rolle og det kvinnelege forvaltarprinsippet

Går vi 120 år attende i den norske bygdesoga, var natural- eller sjølvbergingsøkonomien dominerande. Går vi 50 år attende, var økonomien i bygdene ei blanding av sjølvbergings- og pengeøkonomi, med den førstnemnde på retur og den sistnemnde på frammarsj. Men la oss først sjå på det gamle samfunnet:

I det tradisjonelle bygdesamfunnet nytta menneska dei tilgjengelege naturressursane i jord og hav, skog og fjell i kampen for føda. Eit visst varebyte eksisterte mellom anna mellom regionar med ulikt ressursgrunnlag, og ein del pengar var i bruk til skatt og enkelte kjøpevarer. Men i all hovudsak var dette ein naturaløkonomi, der målet var å skaffe det daglege brød, ikkje profit.

Alle arbeidsføre menneske, menn og kvinner, unge og gamle, deltok i det mangfaldige strevet for føda, og arbeid og sosialt liv var på mange vis integrerte aktivitetar.

Tankegangen var lokal og langsiktig: Menneska måtte kjenne naturen og dei lokale forholda, og tilpasse seg desse. Dei visste dei måtte ha omsorg for naturen, ta vare på ressursgrunnlaget, for å kunne overleva.

Det karrige landet vårt gjorde det knapt

Arbeidet i det gamle samfunnet var strengt kjønnsdelt. På dette bildet frå høyonna i Raftsund i Nordland om lag 1885..90 ser vi at mannen slår og kona rakar. Husa er små, enkle og heller fattigslege, slik kåra var for dei fleste. (Foto: Axel Lindahl)

muleg for nokon å leva i stor overflod. Nøysomheit og flid var derimot mottoet for dei fleste. Mange legg vekt på fattigdommen når dei skildrar det gamle samfunnet. Og visst var det tronge kår for mange, men dei aller fleste fekk trass alt stilt dei grunnleggjande behova sine. Fattigdommen her var såleis av eit kvalitativt anna slag enn til dømes den uendelege hungersfattigdommen som er skapt av kolonial og kommersiell utbytting av mange u-land i vår tid.

Arbeidet var sterkt kjønnsdelt: Mennene hadde det vidaste aksjonsfeltet – på jakt og fangst, som fiskarar eller skogsarbeidarar, som handverkarar eller anna – i tillegg til meir eller mindre gardsarbeid. Odelslova gav menn eigedomsretten til jorda, og det var også mennene storsamfunnet definerte som hushaldsoverhovud og vende seg til, i

den grad det var i kontakt med lokalsamfunnet.

Kvinnene var langt meir stadbundne heime, med ansvar for omsorgsarbeid, hus- og fjøsstell, i tillegg til jordarbeid saman med mennene. Forvaltning av livsviktig kapital som forråd av mat og klede, buskap og krøtterfor var matmora sitt ansvar, symbolisert ved stabburnsnøkkelen i beltet.

Hushaldet var den grunnleggjande eininga økonomisk, sosialt og kulturelt, og innanfor hushaldet utfylte kjønnsrollene einannan gjensidig, og var langt på veg likeverdige. Men dette forholdsvis store likeverdet på lokalplanet står i stor kontrast til storsamfunnet sine juridiske, politiske og religiøse normer, reglar og lover – der kvinna enten var «usynleg» eller mannen underdanig.

Arbeidet var lite spesialisert, og basert på bruk av lokal og enkel teknologi. Både manns- og kvinnearbeidet var såleis mangfoldig og variert. Men kvinnerolla ber likevel preget av *mangfald* og *heilskap* allertydelegast, fordi kvinnene heile tida kombinerte det produktive arbeidet – strevet for føda – med dei reproduktive oppgåvene – omsorgsarbeidet, fornyinga av livet. Livskrafta sine *syklike skiftingar* fekk prege kvinneliva ekstra sterkt. *Omsorgsdimensjonen* vart og ekstra tydeleg for henne som ikkje berre sjølv bar fram det nye livet, men som også var den som stelte barn og sjuke, gamle og døyande. I tillegg var krøttera hennar ansvar, og fjøsgryta og varmdrikken til dyra er kanskje det beste eksempelet på kor omsorgsfullt også dyra vart stelte. Forvaltarrolla kravde at ho brukte all den *kreativitet* og *nøysomheit* ho berre kunne oppdrive: Når ho «vondla» høyet til krøttera, la ho kvart einaste høyt-fang mot hjartet og

brukte det som mål for kor mykje ho kunne gje for at forråda skulle rekke.

Ressursforvaltinga i naturalhushaldet var sterkt prega av dei kvinnelege prinsippa, og kvinnene hadde – saman med mennene – ei heilt sentral rolle i arbeidslivet og samfunnsøkonomien.

«Framskrittet» og det kvinnelege

Dei første forsøka på å modernisere det norske landbruket, kom alt sist på 1700-talet. Det opplysningsarbeidet som kondisjonerte menn da starta overfor bøndene hadde fleire trekk som kom til å prege utviklinga langt framover:

- 1) Dei nye ideane kom frå menn, og dei vart formidla til menn.
- 2) Eitt av formåla var å få mennene til å satse meir på jordbruk og mindre på kombinasjonar, til dømes med fiske.

Den såkalla grautstriden, skildra i *Vikingen* 1865. P.Chr. Asbjørnsen gjekk med moderne vitskap som våpen til angrep på den måten norske bondekvinner kokte graut på. Eilert Sundt tok kvinnene i forsvar, og heldt på at kvinnene var dei som best kunne koke graut, som hadde erfaringar frå «det tusenårige livet», som han sa.

3) Eitt anna formål var å forbetre «Kvindens Stel».

Bakgrunnen for dette siste punktet låg nok i den store spriken det var mellom det borgarlege kvinneidealet og kvardagen til jordbrukskvinnene, som nok gjorde dei fleste av desse både sterke og sjølvstendige. Det negative synet på kvinnejordbruket fall i praksis saman med oppfordringa om å styrkje mennenes rolle i jordbruket. Og same tendensen vart forsterka av at det var mennene dei vende seg til med dei nye impulsane utanfrå. Det viste seg da og at det var mennene som først vart dregne inn i endringsprosessane.

Og samfunnsendringane mot slutten av 1800-talet var mange. Som ringverknad av den gryande industrialiseringa voks det fram ein marknad for landbruksprodukt: Den veksande bybefolkninga trong mat, og kunne ikkje produsere han sjølv. Kommunikasjonane måtte byggjast ut, og landbruksproduksjonen aukast for å skaffe det nødvendige overskottet av matvarer. Gjennom dei teknologiske, økonomiske, sosiale og organisatoriske endringane dette førte med seg, vart den tradisjonelle sjølvbergingsekonomien gradvis oppløyst, og landbruket like gradvis innlemma i pengeøkonomien. Endringsprosessen kan grovt sett samlast under tre overskrifter:

Frå mangfald til einsretting

– Menneska: I det gamle samfunnet var arbeidsfolka mange og mangfaldige: gamle og unge, kvinner og menn. I våre dagar arbeider bøndene oftast einsame, og er helst menn – eventuelt mann og kone.

– Ressursgrunnlaget: Frå at landbruket var basert på mangfaldet av lokale naturressursar har vår tids krav til pengeoverskott og arbeidsintensiv produksjon gjort at ein nyttar berre visse sider av det, for eksempel mest innmark og lite utmark.

– Produksjonen: Frå heilskapleg produksjon av ferdige produkt innanfor hushaldet til spesialisert råvareproduksjon og industriell foredling. Mjølkestellet er eit typisk eksempel: Kvinnene stelte og mjølka kua, kinna smøret, ysta osten og serverte maten i eige hushald. I dag er produksjonen spesialisert slik at bøndene leverer mjølk til sterkt sentraliserte meierianlegg – og kjøper sjølve att ferdige produkt.

– Brukstal og -type: Frå det gamle «bondesamfunnet» med mange små bruk og ulike kombinasjonsnæringar, har politikken etter andre verdskrigen ført til ei stortilt nedlegging av bruk i strukturrasjonaliseringas namn. I 1939 var det 214 000 bruk over 5 da, i 1990 var det att om lag 90 000 bruk. Dette er ei gjennomsnittleg nedleggingstakt på 3 % pr år. Same trenden fører til at det blir att berre 20 000 bruk om 50 år, i 2040!

Frå lokalt sjølvstyre til «fjernkontroll» og ekspertvelde

– Menneska: Der menneska i det gamle samfunnet stort sett stolte på eigen kunnskap og erfaringar, og hadde kontroll over eige arbeid innanfor dei kjønnsdelte arbeidskollektiva, blir dagens bønder i stor grad styrt og rettleidd av ekspertar av ulikt slag (politiske styresmakter, produksjonsrettleiarar, finansieringsinstitusjonar og så vidare).

– Kjønn: Dette ekspertveldet er svært mannsdominert og rettleier jamt over på menn sine premisser. Kvinnekunnskapen og kvinnes kontroll over eige arbeid har smuldra så mykje at det skal langt meir enn kampanjar med fine ord til for å vinne att likeverd og sjølvstyre.

– Ressursbruk: Frå lokale ressursar til stor bruk av innkjøpte, importerte ressursar, som det ikkje er muleg å ha same kunnskap om og styring med lokalt.

Kvinneleg arbeidsfellesskap over bakstefjøla. (Foto: Norsk Folkemuseum)

– Premissane for og styringa av produksjonen flytte seg såleis frå lokalsamfunnet og vart «fjernkontrollert», styrt av ny teknologi og økonomiske og agronomiske interesser.

Frå kjønnsdelt arbeid og likeverd til mannsdominans

– Pengane: Mennene hadde kontroll over pengane i det tradisjonelle samfunnet, medan både kvinner og menn kontrollerte produkt og andre ressursar, jamfør arbeidsdelinga. Etter som pengane kom til å bety stadig meir, og sjølvberginga stadig mindre, vart det tilnærma likeverdet mellom kjønna forrykka – til mennenes fordel.

– Utviklinga var styrt av menn og retta mot menn. Innføringa av ny teknologi tok bort mykje av det eigenkontrollerte kvinnearbeidet i landbruket, og kvinnene gjekk derfor enten ut av landbruket eller fekk arbeid som vart meir underlagt mannleg

styring. Det gjeld både i primærproduksjonen, i industriell foredling, i undervisning og anna.

– Sysselsetjingsnedgangen i landbruket har vore svært stor etter andre verdskrigen: I 1939 utførte kvinner og menn til saman nesten 600 000 årsverk.⁴ I 1990 var tilsvarende tal om lag 100 000 berekna årsverk. Aller størst har reduksjonen vore for kvinnene: Fram til det «moderne» landbruket verkeleg slo gjennom rundt 1960 utførte dei fleire årsverk enn mennene, men etter den tid rasa kvinnene ut, og utfører nå under 1/3 av det registrerte arbeidet i næringa.⁵

«Status» for norsk landbruk 1991

Skal vi gjera opp ein grov status for norsk landbruk i dag, er nettopp reduksjonen i sysselsetjing og brukstal eitt av dei mest slående trekk. Landbruket, som med rette

bar namnet Modernæringa, ikkje minst ut frå kvinnene si stilling, sysselset etter kvart berre ein liten del av det norske folket. Og aller færrest er kvinnene.

Status for norsk landbruk viser også at vi er eitt av dei *minst* sjølvberga landa i verda når det gjeld matvarer frå eiga jord. Dyrka areal pr. innbyggjar er berre 2,1 dekar. Arbeidskrafta som har gått ut av landbruket har vorte erstatta av kapital. Forbruket av kunstgjødsel og kraftfor er mest dobla sidan 1959, og drivstoff-forbruket er to og ein halv gong så stort. Det fulldyrka arealet har vore tilnærma konstant, men bruken av beite og utmarksressursar er redusert. Det er særleg bruken av innkjøpte driftsmidlar som har auka, slik at stadig mindre av produksjonen skjer på grunnlag av ressursane på garden. Gardbrukarane har vorte stadig meir avhengige av industrien for å kunne dyrke jorda. Garden importerer store mengder energi frå industrien i form av diesel, maskiner, kunstgjødsel, sprøytemiddel og anna. Denne energien kjem frå felles, begrensa ikkje-fornybare ressursar. Forureining og miljøproblem som oppstår som følge av denne energibruken, rammar miljøet på heile kloden. Det ville ikkje vore muleg, verken ut frå dei ressursane vi har til rådvelde eller ut frå konsekvensane for miljøet, å brødfø heile verdas befolkning med ein produksjonsmåte som den vi har i vårt landbruk.

Utviklinga av den produksjonsmåten vi har i dag, har gjort landbruksproduksjonen svært sårbar i forhold til det overordna målet for landbruket om matvaresikkerheit. Vi tærer på ikkje-fornybare ressursar, og produksjonsmåten gjev miljøkonsekvensar som *fjernar* oss frå dei utfordringane vi står overfor, i staden for å *møte* dei.

Det kvinnelege og miljø- og ressurskrisa

Er det ein samanheng mellom miljø- og

ressurskrisa og maskuliniseringa av landbruket? La det med ein gong vera sagt at den globale økologiske krisa sjølvstøtt har *mange* andre årsaker enn landbruket, utan at vi har høve til å drøfte dei her. Vårt tema er landbruk.

Vi ser i alle fall eit samanfall *i tid* mellom desse fenomena: Svekkinga av kvinnes stilling i ressursforvaltning og jordbruksproduksjon skjedde langt på veg samtidig med spesialiseringa, kapitaliseringa, profesjonaliseringa – og miljøproblema i landbruket.

Samanlikningar viser også klare *geografiske* parallellar. Ifølgje boka *Verdens kvinner*⁶ synest industrialiseringa av landbruket over alt i verda å ha visse felles trekk:

- Opplæring og rådgjeving blir retta mot menn.
- Ny teknologi blir først innført på mennene sine område.
- Der ny teknologi blir innført på område som kvinnene tradisjonelt har teke seg av, ser det ut til at maskinene erstattar kvinnene heilt, i staden for å lette arbeidet deira.

Landbruksproduksjonen har i stor grad vorte lagt om til dyrking av salsvarer (cash-crops) under mannleg kontroll. FAO peikar såleis på at den akutte matmangelen i Afrika i stor grad har si årsak i at kvinner systematisk har vorte utelukka frå tilgang på jord og kontroll over moderne jordbruk.

Mykje tyder også på at det er ein samanheng i *innhald* mellom maskuliniseringa og miljø- og ressurskrisa. Den indiske fysikaren og filosofen Vandana Shiva⁷ ser ein klar samanheng her, på bakgrunn av erfaringane frå heimlandet sitt. Hennar påstand er at vitskapleggjinga er vestlege menns verk, og at den har vore både kvinne- og naturfiendtleg. Både kvinnene og naturen

vart ifølgje Shiva «offer» for industrisamfunnet sin vekstideologi, og den fokuseringa på marknaden og det økonomiske utbyttet det førte med seg.

Pengane eller livet?

Mange meiner norsk landbruk ikkje har noko val i dag, men må opne seg for marknadsliberalismen og bli mest muleg konkurransedyktig på dei premissa den set. Men i skrivande stund, mai 1991, er heldigvis situasjonen den at norske styresmakter framleis kan bestemme landbrukspolitikken. Verken GATT, EF eller EØS har enno lagt vesentlege begrensingar på den norske sjølvrådet. Og nettopp omsynet til den nasjonale matvaresikkerheita og landbruket er svært vektige grunnar til at vi må ta vare på den nasjonale sjølvrådet også framover.

Når det gjeld verdas miljø og ressursar, er situasjonen derimot klar på ein heilt annan måte. Vi *veit* både frå rapporten til Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, frå ulike FAO-rapportar og ikkje minst frå Worldwatch Institute sine årlege rapportar at det ber gale av stad, og situasjonen kan bli kritisk – også for oss – både når det gjeld forureining, ressursbruk og framtidig matvaresikkerheit. Vi *må* derfor leggje om kursen og ta desse utfordringane på alvor.

Ressursforvalting etter tradisjonelt kvinnelege prinsipp

For å greie det, må sjølve produksjonsmåten i landbruket leggjast gradvis om. Vi må vinne att respekten for naturen: Naturen har ein eigen verdi og er ikkje berre til «utnytting» for å få størst muleg profitt i kroner og øre (eventuelt tyske mark). Vi må finne att samspelet mellom naturen og menneska, og dei gamle, folkelege – og

ikkje minst kvinnelege – prinsippa å forvalte ressursane på.

Dei lokale ressursane er grunnlaget: Det tradisjonelle jordbrukssamfunnet, med mangfaldige naturressursar og lokal arbeidskraft som grunnlag for landbruksproduksjon, er ei god rettesnor også for framtidens kurs. Vi kan sjølv sagt ikkje sjå bort frå alle teknologiske nyvinningar, og ynskjer oss heller ikkje attende til alt slitet. Innkjøpt teknologi er nødvendig også i framtidslandbruket, men teknologien må ikkje vera av eit slik slag at han øydelegg den økologiske balansen og det biologiske mangfaldet. Særleg er det grunn til å vera kritisk til ulike former for bioteknologi.

Vi må bli meir bevisste på at dei lokale ressursane er *grunnlaget*, og at tilførte ressursar må koma som eit nødvendig tillegg til desse, og ikkje fortrenge dei. Det vil gje størst muleg lokal kontroll over landbruksproduksjonen, og best høve til å ta omsyn til dei lokale naturtilhøva og den økologiske balansen. Matmora i sjølvbergingshushaldet er borte for alltid, men ingen gjev som ho innhald til kravet om lokal ressursforvalting og kontroll.

I ein samanheng som dette er det uråd å gå i detalj om konkrete landbrukspolitiske ordningar, men allment kan ein seia at virkemidla må styrke bruken av areal, av andre lokale naturressursar og av arbeidskraft. Det må til dømes bli meir lønnsamt å bruke eigenprodusert grovfor enn importert kraftfor, lokal arbeidskraft enn innførte maskinar og kjemikaliar. Bruken av ikkje-fornybar energi i produksjonen må begrenast.

Mangfaldet: Det lokale ressursgrunnlaget er mangfaldig, og nyttar vi det, vil mangfaldet i landbruksproduksjonen auke, og det blir lettare å vinne att den økologiske balansen. Vekt på mangfald i staden for sentraldirigering av produksjonen vil stimulere til større mangfald blant bøndene, både når det gjeld produksjon, sosialt liv og

Gårdbruker Sissel Langseth, Elverum, kjører traktor. (Foto: Mimsy Møller, Hera/Samfoto)

livsform. Det vil og auke sjansen for at kvinnene vil finne seg til rette i landbruket. Kvinnerolla er som kjent framleis mest prega av mangfald, med både barnefødsler og omsorgsarbeid, særleg i visse fasar av livet.

Ein meir mangfaldig og mindre spesialisert landbruksproduksjon vil og gje betre oppvekstvilkår for barn og unge. Viss garden blir ein mindre farleg arbeidsplass, kan landbruksbefolkninga få nytte den store fordelene det er å ha arbeidsplassen sin heime, og ungane kan få leike, lære, arbeide og leva i den mangfaldige livsforma som ein levande gard kan skapa.

For å styrke mangfaldet, må dei landbrukspolitiske virkemidla ikkje berre retast mot bestemte produksjonar eller storleikar, men nettopp ha opningar for å støtte ein allsidig landbruksproduksjon. Det må da bli forholdsvis like lønnsamt å drive i lite omfang som i stort. Ein må leggje til rette

for og styrke lokal foredling av landbruksprodukt, betre høva til å kombinere produksjon og omsorgsarbeid og leggje til rette for deltidsarbeid både i landbruk og anna næringsliv slik at kombinasjonsdrift blir muleg.

Livsforma: Landbruket representerer ei spesiell livsform, ei livsform som vi atter kan gå til den gamle sjølvbergingshusmora for å få den aller tydelegaste illustrasjonen på. I våre dagar høyrer ein ofte om dei negative sidene ved denne livsforma (til dømes lite regulert arbeidstid), og kravet om stadig auke i arbeidsproduktiviteten gjer at dei negative sidene ved denne livsforma lett overskygger dei positive. Sterke krefter, ikkje minst i visse delar av næringa sjølv, legg og einsidig vekt på auka profesjonalisering: Bonden skal vera profesjonell næringsutøvar. Og visst må ein vera profesjonell på den måten at ein kan sine ting, men eit berekraftig framtidslandbruk i vårt

Kjersti Hoff er bonde fra Løten. (Foto: Victor Dimola, Samfoto)

langstrekte land må ha rom for både store og små, heiltids- og deltidsgardbrukarar. Den heilskaplege livsforma som garden og bygda kan gje gjennom samspelet mellom produksjon, reproduksjon og omsorg, vove saman i det sosiale og kulturelle livet, har ein eigen verdi. Livskraftige primærnæringer har vore og er ryggrada i bygdebusetnaden, og må også vera det framover.

Likestilling: Alstadheimutvalet formulerte for første gong eit mål om likestilling i landbruket. Føremålet med dette må for det første vera å leggje til rette for at fleire kvinner skal kunne velja landbruk som leveveg. Men føremålet må gå langt vidare enn ei *talmessig* likestilling mellom kvinner og menn. Målet om likestilling må vera ein reiskap til forandring, slik at kvinner og menn må få same høve til å velja landbruk

som leveveg og delta i næringa *på egne vilkår*. Fleire kvinner er i seg sjølv ingen garanti for at dei kvinnelege forvaltarprinsippa får gjennomslag i landbruket, like lite som ein kvinneleg landbruksminister er det. Men fleire kvinner er nødvendig, og dei må få utfalde den kunnskapen og dei ferdigheitene dei har. Dei må få prege landbruket med *si* omsorg for natur og menneske. Slik kan dei, saman med mennene, vera med og skapa eit livskraftig landbruk, levande bygder og ei betre matvaresikkerheit.

Den norske landbrukspolitikken kan ikkje løyse verdas matvareproblem. Men vi nordmenn *må* både for vår eigen del og av omsyn til dei mange som lever i naud og fattigdom i verda, ta dei globale miljø- og res-

sursproblema på alvor og auke matvaresikkerheita vår. Vi må pusse støvet av det kvinnelege forvaltarprinsippet.

Anna Jorunn Avdem
utdanningsstipendiat NAVF
Lærdal

Borghild Sundan
gardbrukar
Lund

Notar

1. Verdas miljø- og ressursituasjon er grundig beskrive og dokumentert m.a. i desse rapportane:
- *Vår felles framtid. Verdenskommisjonen for miljø og utvikling*. Oslo 1987
- Lester R. Brown, Worldwatch Institute: *State of the World 1991* (og tidlegare rapportar).
- Ymse FAO-rapportar.
2. *Stortingsmelding nr 46 (1988-89): Miljø og utvikling. Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport* legg nettopp vekt på utfordringane når det gjeld verdas forsyning av mat og energi (s.16 f).
3. Begrepet matvaresikkerheit, slik Alstadheimutvalet og vi bruker det, har tre dimensjonar som står i gjensidig forhold til kvarandre: Forvaltning av miljø og ressursar, løpande matvareproduksjon og omsynet til framtidig produksjonsgrunnlag. Sjå *NOU 1991:2B Norsk landbrukspolitik. Utfordringer, mål og virkemidler. Hovedinnstilling* s. 312 f.
4. *NOS X.9 Jordbrukstelingen i Norge, annet hefte*. SSB, Oslo 1941: Yrkestala for kvinner omfattar

både hus- og jordbruksarbeid, fordi «disse arbeider går om hverandre og griper i hverandre», som det står i teljinga (s. 24). Frå og med 1969 vart berre kvinnenens jordbruksarbeid registrert, slik at noko av nedgangen kjem av endra registreringsmåte. Hovudtendensen i utviklinga er likevel klar.

5. Meir om kvinnerolla i sjølvbergingshushaldet og hovudtrekk ved den historiske utviklinga er å finne i Anna J. Avdem og Kari Melby: *Oppe først og sist i seng. Husarbeid fra 1850 til idag*. Oslo 1985.
6. Debbie Taylor: *Verdens kvinner – en situasjonsrapport*. Oslo 1987
7. Vandana Shiva: *Til livets opphold. Kvinner, økologi og utvikling*. Oslo 1989

Litteratur

- Avdem, Anna J. og Melby, Kari. *Oppe først og sist i seng. Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Oslo 1985.
- Brown, Lester R., Worldwatch Institute. *State of the World*. Oslo 1991.
- NOS X.9 Jordbrukstelingen i Norge, annet hefte*. SSB, Oslo 1941
- NOU 1991:2B Norsk landbrukspolitik. Utfordringer, mål og virkemidler. Hovedinnstilling*. 1991.
- Shiva, Vandana. *Til livets opphold. Kvinner, økologi og utvikling*. Oslo 1989.
- Stortingsmelding nr 46 (1988-89). Miljø og utvikling. Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport*.
- Taylor, Debbie. *Verdens kvinner – en situasjonsrapport*. Oslo 1987.
- Vår felles framtid. Verdenskommisjonen for miljø og utvikling*. Oslo 1987.

Nord-Mali: Der latskap er en verdi

Av Britt Hveem og Gunnvor Berge

Den afrikanske kvinnen fremstilles gjerne som en forpint arbeidshest som utnyttet av alle. Virkeligheten er mer nyansert enn som så. Hos nomadiske tamasheqer i Vest-Afrika hender det at mennene må gjøre husarbeidet dersom familien ikke har tjenestefolk.

Hos maliske tamasheqer, eller tuareger, som de kalles i engelsk litteratur, finner vi et sterkt hierarkisk samfunn oppdelt i stender. Selv om medlemmer av flere stender kan leve sammen i en leir, er livene deres styrt av hvilken stand de tilhører. Ei jente fødes til et liv i sin stand, gifter seg innenfor den og lever et liv i tråd med standens oppgaver og moralske verdier. I Vest-Afrika er mange av folkegruppene hierarkisk organisert.

Tamasheqene bor i den tørreste delen av Sahel og i Sahara, og teller mellom 1 og 2 millioner. Tradisjonelt er de dyrenomader, og lever i stor grad av dyreprodukter. I tillegg har de drevet med karavanehandel gjennom Sahara. Også mindre fredelige sysler som plyndring eller beskyttelse av handelskaravaner og fastboende bønder var viktige inntektskilder tidligere. Folkegruppen er i dag splittet opp på fem ulike land; Mali, Niger, Algerie, Libya og Burkina Faso. Mange av vanskelighetene de har opplevd det siste hundreåret, har vært knyttet til de vilkårlige grensene som kolonimaktene trakk gjennom området deres. Det

har skapt problemer med trekkruter for dyra, med handel og med salg av dyr på tvers av landegrenser. I tillegg har de store tørkeperiodene som begynte først på 1970-tallet snudd om på mye av deres liv og arbeidsoppgaver.¹

Frie og ufrie nomader

Det sentrale skillet mellom stendene i tamasheqsamfunnet gikk tradisjonelt mellom de frie og de ufrie. De ufrie hadde svært få rettigheter (Winter 1984a, 1984b, Nicolaisen 1957, 1963), og ble betraktet som privat eiendom på linje med kameler og andre husdyr. De stammer fra mørkhudete jordbrukere som de mer lyshudete tamasheqene tok til fange eller tok den politiske kontrollen over da de spredte seg sør-øst gjennom Sahara. I dag vet en lite om hvilke folkeslag de tilhørte. Slavene; «iklan», som i dag i høflig tale tituleres som tjenere, snakker tamasheq som morsmål, og oppfatter seg selv som svarte tamasheqer.

Tradisjonelt kunne en slave bli eier av dyr

hun eller han selv anskaffet gjennom eget arbeid. Men når han eller hun døde, gikk eiendelene til eieren, ikke til barna. Og eieren bestemte både ektefelle for sin slave, og eide barna hennes. Likevel beskrives forholdet mellom eier og slave som et relativt vennligsinnet gjensidig avhengighetsforhold. Fysisk avstraffelse var for eksempel dårlig ansett (Nicolaisen 1957, 1963).

Selv om slaveriet ble formelt forbudt av franskmennene allerede i 1905, var det først på 1940-50 tallet at slaverne for alvor begynte å forlate sine eiere og ble selvstendige. Men fremdeles er det vanlig at frie har «slaver» i sin tjeneste, barn av familiens tidligere slaver. Mange av de hardeste arbeidsoppgavene er fortsatt deres jobb.

Krigerne øverst

Gruppen av frie kan grovt sett deles inn i fire stender. Øverst i hierarkiet er imousharene, krigerne.² Disse eide tidligere meste-parten av dyra.

Under dem finner vi gruppen som kalles imghad, «vasaller», menn og kvinner som tradisjonelt lever et liv i uavhengighet, lik imousharene, og eier egne dyr. I tillegg gjetter de ofte dyr for krigergruppen.

Nederst på rangstigen av frie finner vi håndverkerstanden, inhadten. De lager gjenstander og husgeråd som en nomadefamilie trenger for å overleve. De har rett til å eie både dyr og slaver, men var særlig tidligere nært knyttet til en kriger- eller vasallfamilie.

Fjerde gruppe av de frie står litt på siden av dette hierarkiet. Det er «ineslemen», de muslimske skriftlærde. De andre gruppene gikk til dem både for å løse konflikter, og for å få beskyttelse mot eller helbredelse av sykdom.

I Gourma i Nord-Mali omtales de tre øverste stendene; imoushar, imghad og ineslemen som adelige. Selv om kvinnene i disse ulike stendene lever sine liv adskilt fra

hverandre, og mennene har klart forskjellige oppgaver, er det liten forskjell på de skriftlærde kvinnenes gjøremål og oppgavene til krigerkvinnene eller de rike vasallkvinnene.

Denne inndelingen i stender holdt seg fram til på 1970-tallet. Selv om samfunnet nå gjennomgår store endringer, vet alle hvilken stand de tilhører, og de gifter seg den dag i dag stort sett innen standen.

Husdyra styrer tilværelsen

Selv om det er mennene som har ansvaret for dyra, og som sitter på kunnskapen om beiter og dyras behov, så bestemmer likevel buskapens ve og vel nomadekvinnenes hverdag. Tilgangen på vann og beite skifter med årstid og fra område til område. Ofte blir valg av trekkrute et kompromiss mellom kvaliteten på beitet og avstanden til nærmeste vannkilde. Hva slags dyr en nomadefamilie velger å satse på, og dyras kjønn og alder, avhenger av arbeidskraften familien har tilgjengelig, hva slags produkter de foretrekker, og hvordan de vurderer muligheten for nye tørker.

Hvor ofte leiren brytes, avhenger blant annet av årstid. Enkelte perioder skjer det daglig. Selve flyttingen hører til tjenestekvinnenes oppgaver. Det er de som tar ned teltene, pakker sammen husgerådet, og laster alt på eslene. Når dagens distanse er tilbakelagt og leirsjefen har funnet et nytt velegnet sted å slå leir, er det på'n igjen. Bardunene som teltet festes med er laget av lange greiner. Disse legges ofte igjen for å lette flyttingen. Mangler de, må de ut og kutte nye. Dersom det ligger andre leire i nærheten, pleier imidlertid nabokvinnene å hjelpe til.

Regntida er årets høydepunkt. Hvis året er godt, finnes vann overalt, og dyreflokken flytter seg dovent avgårde. Melka strømmer rikelig. Den er viktigste næringskilde for de fleste, i søt eller surnet form,

En adelig kvinne skal være verdig, fet og vakker.

som smør eller ost. Melkeproduktene lages av tjenestekvinner under oppsyn av den adelige kvinnen. Hun følger nøye med under prosessen, og kontrollerer resultatet kritisk. Dette er en av hennes viktigste oppgaver; å ha oversikten over alt arbeid som til enhver tid skal gjennomføres i leiren.

Holdninger til arbeid

Men ideelt sett skal ikke den adelige tamasheq-kona anstrenge seg for mye. Latskap er høyt verdsatt. De har et eget ord for det som gjerne oversettes til «tyngde i kroppen». I det legger de evne til fordypning, ettertenksomhet, ro. De bør bevege seg minst mulig, ikke utføre arbeid som medfører svettelukt, pleie sitt ytre og bli meget fete. En fet kvinne er vakrere enn en tynn. Hun har lettere for å få ektemann, og fedmen viser at mannen evner å underholde henne godt og at hun ikke trenger å utføre

fysisk arbeid. Derfor skjer fortsatt i en viss grad tvangsforing av unge jenter. I dette samfunnet betyr omdømme svært mye. Taper kona mye vekt i trange tider, betyr det at mannen ikke greier å vise henne tilstrekkelig respekt, og begge taper stolthet og anseelse.

Motstanden mot fysisk arbeid er svært sterk. Hvis familien ikke lenger er i stand til å holde seg med tjenestefolk, er det ikke uvanlig at det er mannen som overtar en stor del av arbeidsbelastningen, blant annet med matlagingen. Spillereglene godtas av begge parter, selv om mennene ofte brummer surt innenfor turbanen.

Tamasheqene har også et begrep for latskap som er mer negativt ladet, og som uttrykker at en forsømmer å utføre det arbeidet som en har plikt til å gjøre. En slave- eller tjenestekvinne vil nok oftere omtales som lat på denne måten enn hennes adelige overhode. Tjeneren har adskillig

flere arbeidsoppgaver hun skal rekke over, og hun utfører dem til andres beste, ikke for seg sjøl. Som i de fleste klassedelte samfunn, klager adelen over tjenernes latskap og manglende evne eller vilje til godt arbeid.

Villkorn er viktig

Alt som 12-åring har tjenestejenta arbeidet som en norsk skogsarbeider. Hun er alltid i bevegelse. Det er hun som har ansvar for vannhenting til husholdet, og tilbereding av maten. Ved matlagingen brukes mye tid og krefter på å knuse korn og kjøtt ved hjelp av en lang stokk som dunkes i en stor morter.

Selv om nomadene ofte hevder at de langt på vei lever av melka, så er kornprodukter i dag en svært viktig bestanddel i kostholdet. Mot slutten av regntida begynner de

ville kornartene fonio (*Panicum laetum*) og kram-kram (*Cenchrus biflorus*) å modne. Sankingen skjer i flere etapper, og er svært arbeidskrevende. Dette er selvsagt også «slave»-arbeid, og kvinnene drar mye av lasset. I større leire er det vanlig at en gruppe kvinner og menn forlater leiren for en periode for å sanke korn til alle.

Flaskehalsen i tamasheq-året er den tørre og varme årstida; vårknipa. Da er det svært langt mellom vanningsmulighetene for dyra. Melka uteblir. I denne perioden er en avhengig av å selge dyr for å kjøpe hirse eller ris, eller spise av det sankede villkornet. En sper også på kosten med andre ville planter som anshanen; frukter av *Boscia senegalensis*, rotstokker av vannliljeplanter eller blader av høy (*Corchorus tri-dens*) og adjar (*Maerua crassifolia*). Forutsetningen for dette velkomne kosttilskuddet er imidlertid at en har tjenere, oftest

Dagens kornmåltid knuses i store mortere. En av tjenestejentenes vanligste oppgaver.

Frø av villkornet fonio feies sammen på bakken etter at graset er skåret vekk. Arbeidet utføres av tjenestefolk, etterkommere av tamasheq-slavene.

kvinner, som sanker for seg. Tradisjonelt vil adelige nomader heller sulte enn å nedlate seg til slikt arbeid.

Barnet sover med tjenestejenta

Normalt vil tamasheq-kvinnen selv amme barnet sitt. Det hender imidlertid at adelige overlater ammingen til en annen adelig kvinne. Mindre vanlig er det å benytte tjenere som amme. Det begrunnes med at det ikke er bra for barnet å drikke slik melk. Det kan påvirke barnets «blod» og gi barnet slave-egenskaper.

Tjenestejenta overtar ungen når den er mett. Hun bærer den på ryggen til neste måltid. Ofte sover hun også med barnet om natta.

Men tjenerne har også egne unger. I en undersøkelse gjort i Gourma på begynnelsen av 1980-tallet, fant man ut at adelige

barn hadde større dødelighet enn slavebarn. En av forklaringene er at slavekvinnen er mer villig til å arbeide med å hente vann og mat til sin unge enn den adelige kvinnen er (Hilderbrand, Hill, Randall og Eerenbeemt 1985).

Håndtverkerkona – en fri sliter

Håndtverkerkona befinner seg i en mellom-stilling mellom de frie og de ufrie. Alltid sitter hun med et håndarbeide. Arbeidet utføres dels på bestilling, dels selger hun det på markedet. Skinnarbeid er hennes spesialitet. Hun garver skinn, farger det og syr rikt dekorerte puter. Hun lager poser av geiteskinn til å kjerne smør i, andre til å hente vann eller oppbevare korn i. Både menns og kvinners «ferdaskrin»,

Bryllupsgjester i anmarsj. Bare kvinner fra krigerkasten kan ri på kamel.

der de har finklær og andre personlige eien-
deler, er fint utformete skinnposer, laget at
håndverkerkvinnen.

Men skinteltene som brukes i regntida
og den tørre og kalde årstida, er tradisjonelt
adelskvinnens ansvar. Hun setter sin ære i
at de er pent og skikkelig laget, ofte deko-
rert med frynser og skåret til med forsegg-
gjorte tunger i kanten. Avhengig av hvor
godt de er garvet, må de fornyes hvert 3. til
7. år. Håndtverkerkvinnene kan imidlertid
hjelpe til med vedlikehold og smårepara-
sjoner.

I forbindelse med villkornhøsten kan
også håndtverkere danne egne leire som
flytter seg mellom ulike fonio-sletter. De
lager redskaper som selges til sankerne.
Svært viktige er kurvene som brukes til
fonio-sankingen. Disse lages av røttene til
blant annet tawawar (*Acacia ataxantha*).

Det er særlig eldre adelige kvinner som

er kyndige i tradisjonell medisin. De ville
medisin-plantene kjøper hun på markedet,
eller får noen til å sanke for seg. Behandlin-
gen betales med «gaver». Det kan være alt
fra litt tobakk til et par kameler.

Flerkoneri

Flerkoneri er ikke vanlig blant tamasheqer,
i kontrast til de fleste muslimske jordbruks-
gruppene i Vest-Afrika. Særlig kvinnene
sier at de ikke har noe sans for denslags.
Derimot er skilsmisser vanlig. Ofte har en
kvinne 2-3 ekteskap bak seg.

Årsakene til de hyppige skilsmisene kan
være mange. En forklaring er muligens at
ekteskapet ikke bygger på gjensidig avhen-
gighet av arbeidsinnsats. Som hos andre
husdyrnomader, bruker tamasheqer mind-
re tid enn jordbrukere på arbeidet for å
skaffe seg mat, selv når slavenes arbeidstid

er tatt i betraktning. Konas arbeidsinnsats er derfor ikke utslagsgivende for familiens økonomi. Dessuten eier mannen og kona hver sin dyreflokk. Kona er derfor økonomisk uavhengig.

For slavene eller tjenestefolkene er situasjonen en annen. De kan nok være tjent med flere hender til å dele arbeidet med. Men deres arbeidsresultat er ikke deres eget. De planlegger ikke selv sine ekteskap, og frukten av ekteskapet og arbeidsinnsatsen tilfaller eierne, ikke dem selv (Randall og Winter 1985, Fulton og Randall 1988).

Annerledes er det med håndverkerstanden. Dette er den eneste gruppen blant tamasheqene som i større grad praktiserer flerkoneri. Her samarbeider ektefellene ofte om det ferdige produktet. Mens mannen tar seg av alt metall- og trearbeidet, driver kvinnene med lær. Mannen smir sverdet av stål og og lager treskaftet, kona syr slira. Mannen snekrer kamelsalen, mens kona polstrer den og pynter med frynser. Flere hender betyr større produksjon, og flere koner kan være en fordel produksjonsmessig sett.

Forandringer

Den franske kolonialiseringen rundt århundreskiftet førte ikke umiddelbart med seg store endringer for tamasheqene. Forbudet mot slaveri som franskmennene innførte i 1905, fikk mye mindre innflytelse i Nord-Mali enn i mange av de andre franske koloniene. En viktig årsak var at mens slaver i jordbrukssamfunn hadde økonomiske muligheter uavhengig av sine eiere, var ikke dette tilfellet i Gourma. Uten tilgang på dyr kunne ikke de frigjorte slavene overleve på egenhånd. En annen viktig grunn var ideologisk betinget. Slavene delte oppfatningen til de frie om at de var dem underlegne, og hadde det best som avhengige. Holdningene og avhengigheten satt i fram

til 1940–50. Fra da av har forholdene gjort det mulig for slaver i større og større grad å frigjøre seg fra sine tidligere eiere. (Winter 1984b). I dag danner de ofte egne leirer som enten flytter rundt etter vann og beite dersom de har egne dyr, eller de drar på sanking etter ville matvekster.

Den gradvise frigjøringen av slavene har endret de frie kvinnenes situasjon. Arbeid som tidligere ble utført av slavekvinnene, må de andre i leiren i dag stå for. Men i den grad det er mulig, gjør de frie kvinnene fremdeles lite fysisk arbeid.

Blant den delen av nomadebefolkningen som har blitt fastboende etter tørkene, er endringene i en kvinnes hverdag større. Der det er mulig, som ved Niger-elva, har mange kvinner nå egne hager hvor de dyrker grønnsaker for konsum og salg. Arbeidsoppgaver som er knyttet til det å være fastboende, husarbeid som feiing og rydding, har også kvinnene overtatt, i likhet med sine fastboende søstre. De beklager selv omleggingen, men sier at en fornuftig kvinne innser at også mannens hverdag er blitt sterkt forverret. Også han må arbeide hardere nå, i forbindelse med risdyrking, dikebygging og lignende. Kvinnene må derfor bidra med sitt.

De siste årtienes tørke har også endret på maktfordelingen mellom de frie og de ufrie. Tjenestefolkene, som har vært vant til allsidig hardt arbeid, har vært mer omstillingsdyktige, og det hevdes at de har greid seg bedre gjennom tørken enn mange adelige.

Avslutning

Etter 22 år med militærstyre førte de siste månedenes opprør i Mali til president Moussa Traorés fall i slutten av mars 1991. Demokratisering og innføring av flerpartisystem kan stå for døren. I den nye politiske

Amzad-instrumentet til den adelige kvinnen. Her trakteres det av en stolt og dyktig musiker fra den tidligere slavekasten – tegn på et samfunn i endring.

ledelsen er foreslått flere tamasheq-medlemmer.

Lenge har misnøyen mot myndighetene murret blant tamasheqene. Svært lite av landets investeringer har gått til nordområdene. Samtidig har skattleggingen vært hard. De lokale myndighetspersonene fra sør, som betrakter beordringen til Nord-Mali som en straff, har stukket store midler i egen lomme. Misnøyen utviklet seg til et tamasheq-opprør mot myndighetene i juni 1990. Opprøret endte med en fredsavtale i januar 1991, som lovet store organisatoriske og økonomiske forbedringer.

Også de tidligere slavene ser synlige bevis på forandringene. For første gang i historien har en iklan-leder erstattet en adelig mann i vervet som partisekretær i Gossi, en av de større landsbyene i Gourma. Tida

vil vise om disse endringene styrer utviklingen mot mer egalitære forhold både mellom stendene og mellom kvinner og menn blant tamasheqene.

*Britt Hveem, biolog
og
Gunnvor Berge, antropolog
Senter for utvikling og miljø
Avdeling for miljøfag
Universitetet i Oslo*

Noter

1. Forfatterne kjenner tamasheq-samfunnet blant annet fra et arbeid om betydningen av ville nyttevekster for folk i Gourma, Nord-Mali. Prosjektet er ledd i et samarbeid mellom Universitetet i Oslo og maliske forskningsinstitusjoner om miljø, ressursforvaltning og utvikling i Gourma.

2. Oversatt blir tamasheqbetegnelse knyttet til mennenes hovedoppgave (kriger, vasall, skriftlærd). Dette til forskjell fra originalspråket, der betegnelsene kun er egnennavn for stendene.

Litteratur

- Fulton, Dancan & Randall. Households, women's roles and prestige as factors determining nuptiality and fertility differentials in Mali. I John C. Caldwell, Allan G. Hill & Valerie Hull (red.). *Micro-approaches to demographic research*. London: Kegan Paul International. 1988.
- Hilderbrand, K., A. Hill, S. Randall & Van der Eerenbeemt. Child mortality and care of children in rural Mali. I Allan G. Hill (red.). *Population, health and nutrition in the Sahel*. London: Routledge and Kegan Paul. 1985.

Nicolaisen, Johannes. Slaveri hos tuaregene i Sahara. Foreløbig analyse av dets struktur. *KUML*. Aarhus 1957, s. 91-107.

Nicolaisen, Johannes. *Ecology and culture of the pastoral Tuareg*. Copenhagen: National Museum. 1963.

Randall, Sara & Michael Winter. The reluctant spouse and the illegitimate slave: marriage, household formation and demographic behaviour amongst Malian Tamasheq from the Niger Delta and the Gourma. I Allan G. Hill (red.). *Population, health and nutrition in the Sahel*. London: Routledge and Kegan Paul. 1985.

Winter, M. M. *A study of family and kinship relations in pastoral Twareg group of Northern Mali*. Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy. University of Cambridge. 1984a.

Winter, M. M. *Slavery and the pastoral Twareg of Mali*. Cambridge Anthropology. 9.2. 1984b.

Kjønnsløs trafikkplanlegging disfavoriserer kvinner

Av Randi Hjorthol

Mangel på kunnskap om forskjeller i kvinners og menns livssituasjon kan gi et dårlig tilpasset transporttilbud – især for kvinner. Artikkelen tar opp noen sider ved forholdet mellom det eksisterende transporttilbud og kvinners transportbehov.

Samferdsel er en samfunnsmessig viktig sektor når vi måler den i penger. Totalt utgjør samferdsel mer enn 15 prosent av landets brutto nasjonalprodukt, ca 20 prosent av energiforbruket og over 20 prosent av det private forbruk. Kanskje mer enn noen annen sektor bærer samferdsel preg av å være en hjelpesektor. Den skal bidra til «økonomisk vekst, distriktsutbygging, sosial velferd, godt miljø og høy trafiksikkerhet», som det heter i Norsk veg- og vegtrafikkplan for 1990 – 93 (Samferdselsdepartementet 1989).

Samferdsel, med sine veg-, transport- og trafikksystemer, knytter sammen menneskelig virksomhet. En hjelpesektor av slik karakter er sterkt preget og også bundet av tidligere tiders tiltak. Vedtak om og investeringer i vegsystemer, jernbanenett og annen infrastruktur er samfunnsmessig svært viktig både fordi de binder store økonomiske ressurser og fordi de legger sterke premisser for virksomheten i samfunnet i mange

år framover. Transport- og trafikkplanlegging må derfor ha et langsiktig perspektiv. En hjelpesektor må også ha klart for seg hvilke aktører tjenestene skal rettes mot.

Innenfor transport- og trafikkplanlegging har kjønnsforskjeller i reisemåte og reisemønster vært lite påaktet. Trafikkplanleggenes modeller har vært «kjønnsløse» på den måten at de i liten grad har tatt hensyn til kvinners og menns forskjellige transportbehov. På tross av sin kjønnsløshet foregår veg- og trafikkplanlegging ut fra oppfatninger om brukernes transportbehov. I flere plandokumenter framgår det at investeringspolitikken er basert på en eksisterende etterspørsel etter transporttjenester (f.eks. Samferdselsdepartementet 1989a, Oslo Sporveier mfl 1989). Det betyr enkelt sagt at den eksisterende bruken og flertallet av dagens brukere bestemmer det framtidige tilbudet. Konsekvensen kan bli et tilbud som er dårlig tilpasset endrete forutsetninger og nye brukere med andre

ønsker og preferanser enn det flertallet av dagens brukere har.

Hvilke kjennetegn er det ved kvinners og menns livssituasjon som det er viktig å være oppmerksom på for å bedre trafikk- og transportplanleggingen?

Kvinner og menn har ulike aktivitets- og reisemønstre

Felles for kvinner og for menn på tvers av landegrenser er at deres hverdag er organisert på ulike måter. Dagliglivet for kvinner og dagliglivet for menn består av en rekke aktiviteter som til en viss grad kan være de samme, men tiden som brukes på dem er forskjellig (Szalai 1971, SSB 1975, 1983). Selv om kvinner har økt sin yrkesdeltakelse de siste tiårene, bruker likevel menn en større del av sin tid på lønnsarbeid enn kvinner gjør. På tross av at likestilling mellom kjønnene formelt er gjennomført på svært mange områder, og den positive holdningen til likestilling også er økt, har kvinnene fremdeles hovedansvar for husarbeid og omsorg for barn og eldre. Mens menn fremdeles «hersker» innenfor produksjonssfæren, dvs innenfor det området som har med produksjon og arbeidsliv å gjøre, har kvinnene sin dominerende posisjon innenfor reproduksjonssfæren. Svært mye av kvinners tid brukes til å tilfredsstille andres behov, 7 timer pr døgn i 1980/81 mot menns ca 4 timer (SSB 1983).

Forskjellene viser seg også i hvilke typer reiser kvinner og menn foretar i løpet av en dag. Reisene binder hverdagslivets aktiviteter sammen. Fordi kvinner og menn har sine dominerende aktivitetsområder knyttet til to ulike sfærer, har de også ulike reisemønstre. Nesten 60 prosent av kvinners daglige reiser er knyttet til innkjøp, omsorg og besøk (Hjorthol mfl 1989). Deres reisevirksomhet har med andre ord i stor grad karakter av service for andre, eller den bidrar til å opprettholde sosiale nettverk.

Til sammenlikning utgjør denne typen reiser bare 45 prosent av menns daglige reisevirksomhet.

Transportsystem og ressurstilgang

For å gjennomføre dagliglivets aktiviteter i et geografisk funksjonsdelt samfunn, trengs tilgang på transport, offentlig eller privat, og mulighet til å bruke den.

Bilen som teknologi var en viktig forutsetning for utbyggingen av etterkrigstidas funksjonsdelte byer og sentraliseringen som foregikk på landsbygda. Bilen gjorde det mulig for folk å forflytte seg over lange avstander og ga i utgangspunktet den enkelte valgfrihet og handlingsrom. Samtidig begrenses friheten av at bilen som teknologi blir en nødvendighet – noe som særlig rammer friheten til dem som ikke vil eller kan kjøre bil.

Bilen krevde og krever et egnet vegnett for å knytte de ulike funksjonene sammen. Dette nettet er særlig tilrettelagt for produksjon og distribusjon. Veg- og gatenettet ble radielt utbygd, med hovedårer beregnet på rask transport mellom boligen i ytterområdene og arbeidsplassene i sentrum. Sammenknytningen mellom områder i periferien var og er, også med nye ringveger, mye dårligere.

Også kollektivsystemet er klart knyttet til produksjonssfæren. Dette gjelder både den tidsmessige organisering og den romlige lokalisering av det kollektive reisetilbudet. Hovedstrukturen på rutetilbudet er sentrumsrettet, og tilbudet er best i rushtida.

Fra 70-åra har bilen blitt alminneliggjort. Å reise med bil har etter hvert blitt det normale. Spredning av funksjoner og økte avstander stiller krav til høy mobilitet. Vegnett og transportsystem har gjort bilen til det overlegne transportmiddel innenfor denne fysiske strukturen. Vi kan si at den

Rushtrafikk, Carl Berner, Oslo. (Foto: Mimsy Møller/Samfoto)

fysiske strukturen virker diskriminerende på den som ikke har mulighet til å kjøre bil. Bil blir en nødvendig ressurs for å kunne ha handlefrihet.

Bilen er mannens eiendom

Tradisjonelt har bilen tilhørt mannens domene. Fremdeles (1985) er det slik at mens tre fjerdedeler av menn i Norge alltid har tilgang til bil, er det ikke mer enn i overkant av en tredjedel av kvinnene som har det (Hjorthol 1990). Blant de yngre årsgruppene er forskjellene mindre, mens de er større blant de eldre. Enslige forsørgere, som for det meste består av kvinner, er en gruppe som sjeldnere har bil enn andre mødre. Blant dem har bare 30 prosent alltid

bil til disposisjon. Blant kvinner i barnefamilier med to voksne er det hele 60 prosent som kan bruke bil når de ønsker det. At kvinner tilhører en husholdning med bil betyr ikke nødvendigvis at de kan disponere den til daglige aktiviteter. Først når familien kjøper bil nummer to, får også kvinner større bruksrett til bil. I familier som eier én bil bruker 30 prosent av kvinnene bil til arbeidet. Når familien har to eller flere biler kjører opp imot 70 prosent av kvinnene bil til jobben (Hjorthol 1990).

Kvinner har lavere inntekt og færre frynsegoder

Inntektsnivået blant kvinner er lavere enn

blant menn. Dette har ikke bare sammenheng med at kvinner har gjennomsnittlig kortere arbeidstid og arbeider innenfor andre næringer enn menn. Dårligere karrieremuligheter, mindre pågående fagforeninger og dårligere betalte funksjoner innenfor bedrifter kan være en del av forklaringen på hvorfor forholdet mellom kvinne- og mannslønnninger ikke har jevnet seg ut. Kvinners magrere økonomi betyr at de har større behov for rimelige fellesgoder til en rimelig penge enn menn. I forhold til inntekt vil et kollektivt reisetilbud derfor være mer nødvendig for kvinners mobilitet enn for menns.

I tillegg til at menn har en gjennomsnittlig høyere lønn enn kvinner, har de også goder knyttet til arbeidet som gjør det mer gunstig for dem enn for kvinner å bruke bil. Om lag en fjerdedel av yrkesaktive menn i Oslo-regionen er i en slik arbeidssituasjon at de får en eller annen form for bilgodtgjørelse, enten i form av økonomisk kompensasjon for bruk av egen bil eller ved bruk av firmabil (Hjorthol mfl 1989). Det vil si at arbeidsgiverne betaler en stor del av arbeidsreisene for de bilkjørende menn.

En tilsvarende støtte til dem som bruker kollektive transportmidler fins ikke. Den arbeidsreisende må dekke reiseutgiftene av egen lomme. Kvinner betaler med andre ord en større del av arbeidsreisen sin selv enn menn. Utviklingen i priser på bensin og månedskort for kollektivtrafikken i Oslo fra begynnelsen til slutten av 80-åra, viser at realprisen på bensin gikk ned, mens kollektivtakstene økte (Miljøverndepartementet 1989). Relativt sett har dermed kollektivtakstene økt i forhold til drivstoffprisene, en utvikling som går i kvinners disfavør.

Fysisk struktur, transportsystem, arbeidsdeling i familien og individuelle ressurser utgjør rammebetingelsene for hvordan og hvor kvinner og menns reiser foregår. Dette skal vi nå se nærmere på.

Kvinner reiser sjeldnere og kortere enn menn

Menn reiser mer enn kvinner – 3,4 mot 3 reiser pr dag, inkludert alle reiser. Gjennomsnittslengden på menns reiser er 19 km, på kvinners 11 km. Den vanligste reise måten for kvinner er å gå eller sykle, for menn er det å kjøre bil. Kvinner reiser også mer kollektivt enn menn. I tillegg til at menn oftere bruker bil og kjører lengre enn kvinner, reiser de også hyppigere i rush-tida, når trafikksystemet er særlig belastet.

Kvinners og menns reiser genererer forskjellige trafikkmengder og krever også et ulikt transporttilbud. I miljøpolitisk sammenheng er det viktig å merke seg at menns reiser i dag er mer energikrevende og har større negative miljøvirkninger enn kvinners. På den andre siden betyr kvinners dårligere biltilgang redusert mobilitet og dermed mindre valgmuligheter f.eks. på arbeidsmarkedet.

Kvinners arbeidsreiser er tilpasset omsorgsoppgaver

Kvinner har ofte en dobbelt tilpasning til arbeidsmarkedet. De både arbeider i gjennomsnitt færre timer enn menn pr uke (Ellingsæter 1987) og velger arbeidsplass nærmere boligen enn det menn gjør (Hjorthol 1990). Kvinner, uansett yrkesmessig bakgrunn, har som hovedregel kortere arbeidsreise enn sine mannlige kolleger (Hjorthol 1983). Til tross for at reiseavstandene er ulike for kvinner og menn, er forskjellen i reisetid relativt sett liten. Forklaringen ligger først og fremst i ulik reise måte. Mer enn 60 prosent av menn i Oslo-regionen kjører bil til arbeidet, mot vel 40 prosent av kvinnene.

Transportsystemet i dag er i hovedsak tilpasset et tradisjonelt arbeidsreisemønster. Rutene er sentrumsrettet og tilbudet er best

i rushtidene. Kvinners arbeidsplasser ligger nærmere boligen enn menns, men transporttilbudet er til dels dårligere. Mange kvinner arbeider deltid og ofte utenom normalarbeidsdagen (Ellingsæter 1987). Det betyr at de har et reisebehov på tider da kollektivtilbudet er dårlig.

I tillegg kombinerer kvinner oftere enn menn arbeidsreisen med andre tidkrevende gjøremål, som henting og bringing av barn og innkjøp av dagligvarer. Mens halvparten av kvinnene har et eller annet gjøremål på veg til eller fra arbeidet, er det ikke mer enn 30 prosent av mennene som har det. Kvinners kopling av reproduksjons- og produksjonssfærene gjør at de har reisebehov «på kryss og tvers», noe som dekkes dårlig av det tunge linjebundne kollektivtilbudet av i dag. Barnehager er f.eks. sjelden lett tilgjengelige med kollektiv transport.

Tilgang til bil kan gjøre dagliglivet enklere for kvinner som reiser på tvers av kollektivsystemer og utenom rushtidene. Men kvinner som har tilgang til bil ser ut til å ta på seg en enda større del av de praktiske og sosiale forpliktelsene i familien. Den fritiden og den tiden kvinner får ved å ha tilgang til bil, taper de ved at de enten blir pålagt eller pålegger seg selv større omsorgs- og reiseaktivitet (Vibe 1989).

Konsekvenser for trafikk- og transportplanlegging

Hva sier så dette om hva slags transport kvinner trenger og hvilke krav som ut fra dette bør stilles til transportsystemet?

Færre kvinner enn menn har tilgang til bil når de ønsker det, og er dermed mer avhengig av et godt kollektivt transporttilbud for å benytte seg av tilbudene på et geografisk avgrenset arbeidsmarked.

Kvinner har flere omsorgs- og handlereiser enn menn. Det betyr at de ofte frakter varer og andre personer i tillegg til seg selv.

Flere kvinner enn menn kombinerer arbeidsreisen med andre gjøremål. Begge disse forholdene er lettere å håndtere med bil. Dersom slike reiser skal foretas kollektivt, må holdeplassene ligge nær boligene. Det må være kort avstand mellom dem og avgangene bør være hyppige, slik at tidstapet ikke blir så stort hvis en avbryter reisen med ærend underveis.

Kvinner arbeidsreiser er kortere enn menns, og de arbeider oftere i egen bostedskommune enn menn. Videre fins det f.eks. i Oslo en avtakende andel av kvinners arbeidsplasser i de indre deler av byen. I dag er det beste kollektivtilbudet sentrumsrettet. For å gi kvinner et godt kollektivtilbud må mulighetene utenfor sentrum og på tvers av det radielle hovedtilbudet styrkes.

Mange kvinner arbeider deltid og en del har turnusarbeid og reiser dermed til eller fra arbeid utenom rushtida, da kollektivtilbudet er dårligst. Bedre kollektivtilbud for kvinner betyr hyppigere avganger utenom rushtidene.

Kvinner har lavere inntekt og færre frynsegoder enn menn. Økonomiske virkemidler vil derfor ha ulike effekter for kvinner og menn. Kunnskap om kjønnsmessige fordelingsvirkninger er derfor viktig i transportpolitikken virkemiddeldiskusjon.

*Randi Hjorthol
forskningsleder*

Transportøkonomisk institutt, Oslo

Litteratur

- Ellingsæter, A.L. *Ulikhet i arbeidstidsmønstre*. NOU 1987:9B. Vedlegg til arbeidstidsutvalgets utredning. Oslo 1987.

- Hjorthol, R. *Kvinner og arbeidsreiser. En gjennomgang av foreliggende materiale*. Prosjektrapport. Transportøkonomisk institutt. Oslo 1983.
- Hjorthol, R. *Kvinner arbeidsreiser. Et viktig premiss for offentlig planlegging*. Rapport 72/1990. Transportøkonomisk institutt. Oslo 1990.
- Hjorthol, R., Kolbenstvedt, M., Stangeby, I. *Kvinneperspektiv på storbytrafikk*. Notat nr 0895/89. Transportøkonomisk institutt. Oslo 1989.
- Miljøverndepartementet. *Miljø og utvikling. Norges oppfølging av verdenskomisjonens rapport*. St. melding nr 46 (1988-89). Oslo 1989.
- Oslo Sporveier, SL og NSB. *Kollektivtrafikkplan for Oslo og Akershus 1989*. Oslo 1989.
- Samferdselsdepartementet. *Norsk veg- og vegtrafikkplan 1990-93*. St. melding nr 32 (1988-89). Oslo 1989.
- Samferdselsdepartementet. *Norsk jernbaneplan 1990-93*. St. melding nr 54 (1988-89). Oslo 1989.
- Statistisk Sentralbyrå. *Tidsnyttingsundersøkelsen 1971-72*. Hefte 1. NOS A 692. Oslo 1975.
- Statistisk sentralbyrå. *Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81*. NOS B 378. Oslo-Kongsvinger 1983.
- Szalai, A. *The use of time. Daily Activities of Urban and Suburban Populations in Twelve Countries*. Haag and Paris 1971.
- Vibe, N. *Byreiser i privat ærend*. Notat 0884/1989. Transportøkonomisk institutt. Oslo 1989.

Biologisk reproduksjons-terminologi speiler arkaiske myter

Av Inger Nordal

Denne lille epistel har sitt utspring i et spørsmål jeg fikk av en kvinnelig student da jeg foreleste om frøplanter – *Spermatophyta* – på grunnkurs i biologi nylig: «Hvorfor har frøplantene vitenskapelig navn etter hannlige kjønnsceller?»

Sant nok – både i dyre- og planteriket betegnes hannlige kjønnsceller *sperm*, *spermatier*, *spermatozoider* etter hvorledes de er utformet. *Spermatophyta* kan altså direkte oversatt bety sædplanter. Et frø derimot er – om vi bruker et språk hentet fra vår egen reproduksjon – egentlig fostre som er midlertidig stoppet i sin utvikling og ligger i dvale, omgitt av et vev som er analogt (men ikke homologt) med en morkake. (I blomsterplantene er faktisk «morkaken» rettere en «foreldreake», idet næringsvevet som omgir «fosteret» er bygd opp etter en ekstra «trippelbefruktning» av to overskudds-egg og en ekstra sædcelle).

Det er en seiglivet biologisk misforståelse bak betegnelsen *Spermatophyta*: Helt opp til vår egen tid har man faktisk trodd at sæd og frø har samme funksjon i livets kretsløp: Man sådde frø i jorda og fikk opp nye planter. Og mannen plantet sæd i kvinnen, og det vokste opp menneskebarn. Kvinnens livmor ble ment å ha samme

funksjon som jordsmonnet – skaffe fuktighet, varme og næring. På gresk er ordet for «pløying» og «samleie» det samme (*arotos*). «Mannen må pløye sin åker. Ikke nok med det – han må også pløye sin kvinne» (Se Vigdis Songe-Møllers artikkel om Pandoramyten i Nytt om Kvinneforskning 1990). Bibelens strenge forordninger om at mannens sæd ikke måtte spilles på jord (da heller i skjøgens buk) har kan hende bakgrunn i angsten for at foreldreløse misfostre kunne komme til å vokse opp av jorda.

Misforståelsen holder seg gjennom hele Middelalderen og opp i nyere tid. I *Encyclopaedia Britannica* fra 1771 står det om frø: *Seed, in physiology a substance prepared by nature for the reproduction and conservation of the species both in animals and plants*. Og slår du opp på *Sperm*, står det *See seed*.

De første som brukte mikroskopet (Leuwenhook med flere på sent 1600-tall), «så»

faktisk et lite menneskekim inne i sædcellen («Homunculus»). Det var derfor ikke nødvendig med ulik terminologi for hannlige kjønnsceller og frø. Dette avspeiler seg i de fleste (alle?) europeiske språk.

Befruktningprosessen – at en hannlig sædcelle og en hunnlig eggcelle smelter sammen – ble første gang observert så sent som i 1875 av zoologen Oskar Hertwig som studerte sjøpinnsvin fra Middelhavet (jfr Nordenskjöld 1924, Biologiens Historia). Kvinnens fra da av påviste likeverdige plass i reproduksjonen sjokkerte mange, ikke minst en sentral person i europisk åndsliv som August Strindberg. Botanikeren Bengt Lidforss (Nordisk Revy 1889) publiserte en artikkel «Strindberg som naturforsker» hvor han riktignok framhever «att Strindbergs naturvetenskapeliga idéer erbjuda ett större intresse för psykologen än för naturforskaren». Lidforss refererer en samtale de to herrer nylig hadde hatt på en kafe i Berlin: «Genom Strindbergs hjerna drog en väldig idéorkan och elektriciteten sprakade i hans yfviga lejonman». Han bøyer seg over bordet og hvisker: «Ja – och kvinnan! Tänk, när vi börja afslöja henne på allvar! Hur tror du att det är bestäldt med hennes ägg? Har du sett ett kvinnoägg? Nej! Jag? Nej!. Men Buffon (kjent fransk naturvitenskapsmann på 1700-tallet) som var en djefla man, har funnit befruktade egg i hanarnes sädesledare! Har du mod att tänka ut tanken? Det är mannen som lägger äggen och kvinnan är fogelboet! Hon kan ersättas, undanscaffas! Det gäller blott att hålla en konstant temperatur af 37 och bereda ett lämpligt näringsfluidum. Och så är mannen emanciperad! Fullständig!»

Strindbergs drøm om et paradis der kvinnen er overflødig har kontinuerlig tradisjon tilbake til Hesiod 2500 år tidligere (jfr artikkelen av Vigdis Songe-Møller nevnt ovenfor). Og det Hesiod/Strindbergske verdensbildet finner altså fortsatt dyp forankring i vår moderne terminologi for

reproduksjon i plante- og dyreriket.

La meg nøste opp litt av etymologien i språkforvirringen rundt sæd, sperm og frø (fra Etymologisk ordbok av Falk & Torp, 1903). Sæd både i betydning såkorn og hannlige kjønnsceller går tilbake til gamalnorsk sad og sædi som igjen har latinsk rot: satus med samme dobbeltbetydning. Vi kjenner den latinske termen igjen i sativus med betydning «som dyrkes» (eksempel *Avena sativa* – dyrket havre). Selv om sæd på norsk stort sett brukes om hannlige kjønnsceller, har vi også en rekke eksempler på bruk i betydning såkorn (eksempel høstsæd, utsæd).

Den aller eldste rota til ordet sæd går tilbake til indoeuropeisk sê, som også har en annen avledning, til *semen* (latin), enda en term vi kjenner igjen i flere forkledninger og med den samme dobbeltheten: Kunstig inseminasjon dreier seg om hannlige kjønnsceller som innpodes i et hunndyr. Men går du på apoteket og ber om *semen linii*, er det linfrø du får. Både *seed* på engelsk og *Same* på tysk er avledet av det samme indoeuropeiske sê og har den samme dobbelte betydning av både frø og sæd.

Utgangspunktet for spørsmålet jeg fikk, var *sperm*, og denne termen har en like komplisert og tvetydig rot i indoeuropeisk: *spri* og *sproivo* med sideformen *sper*, som henger sammen med spre enten det dreier seg om frø (og derfor såing) eller sæd (og derfor befruktning). På gresk er dette avledet til *sperma* som betyr både sæd og frø, og som altså har gitt det vitenskapelige navn på frøplanter: Spermatophyta.

Verbet å så i vårt eget språk har selvsagt samme rot som sæd, men hva med betegnelsen frø? Kunne det tenkes at vi her hadde en «ren» term – fri for alle misforståelser om kjønn og livsløp? Så vel er det ikke. Nøster vi betegnelsen frø bakover via gamalnorsk *frær* og gotisk *fraiſw*, ender vi igjen tilbake i et indoeuropeisk ord, *proivo*.

Filologer har vist at en s i forkant av et ord på indoeuropeisk ikke er fiksert. For eksempel har spiker og spire på den ene side og pigg og pinne på den andre samme indoeuropeiske rot *(s)pi*, som betydde stilk eller tynn trestamme. Fra *proivo* er vi dermed over i *sproivo* og altså hele det etymologiske byggverk som ligger til grunn for sperm og spredning.

Hele vårt vitenskapelige fagspråk rundt reproduksjonsprosessen i planter og dyr bygger altså på arkaiske myter. Livssyklus i planteriket oppfattes av mange studenter som tungt og vanskelig stoff. Medvirkende er sikkert den terminologiske forvirringen som roter sammen hannlige kjønnsceller og frø.

Begreper former tanker og ideer. I mer enn to tusen år har alle betegnelsene knyttet til reproduksjon støttet opp under ideen at kvinner er passive mottakere av et ferdig produkt aktivt produsert av mannen. Vi har arvet et språk hvor alle de arkaiske mytene og fordommene er innebygd. Det er vanskelig å se hvordan vi kan unngå betegnelsene. Det må ikke få lov å hindre kampen mot fordommene!

Inger Nordal
professor
Biologisk Institutt
Universitetet i Oslo

Dronningen og herskapshuset

En bok om kvinner og teknologi

Ved Reidunn B. Aalen

Den moderne vitenskap og teknologis verden framstår som et herskapshus med mange rom, fylt av heroiske vitenskapsmenn. Men huset er bygd på begravde kvinnebragder, som f.eks. den assyriske dronningen Seminaris bygging av Babylons hengende hager, kanaler og broer. Kvinnene har banket på vitenskapens dør de siste hundre år, og kan nå endelig tre inn – men bare hvis vi går «kjøkkenveien» og aksepterer rollen som mannens hjelper. Med få unntak vil vitenskapskvinner i høyden bli anerkjent som dyktige assistenter.

Teknologihistorien avspeiler det verdenssyn at menn beskytter og forsørger kvinner, mens kvinner bistår menn. Kvinner er blitt fratatt historien om kvinners

teknologiske initiativer og oppfinnelser, og vi har også mistet muligheten til å definere og skape teknologi. Utviklingen innen moderne reproduksjonsteknologi har til overmål gjort kvinner til forsøksobjekter, og ytterligere redusert våre muligheter for kontroll over egen kropp og egne liv.

Internasjonalt, feministisk perspektiv

Disse synspunktene er utgangspunktet for essay-samlingen *Reconstructing Babylon* – den første i en planlagt serie fra Institute on Women and Technology (Massachusetts, USA). En hovedmålsetning med boken er å

gi en mer fullstendig og konsistent medisinsk, etisk og politisk analyse av den nye reproduksjonsteknologien. Ut fra et feministisk og internasjonalt perspektiv blir utviklingen i USA satt i sammenheng med forhold i Afrika, Asia og Europa. Hovedtesen er at kvinners helse og velvære i bunn og grunn ikke teller med ved vurdering av effekten av eksisterende og ny teknologi. Den viktigste årsaken til at kvinner blir oversett i vurderingen av teknologi, er ifølge redaktøren, H. Patricia Hynes, at kvinnespesifikke og kvinnesenterte spørsmål aldri blir reist. Hynes framholder at utbredelsen av de nye reproduksjonsteknologiene gjør det stadig klarere at vi trenger en analyseramme fundert på kvinners rett til integritet og autonomi. Kvinners reproduktive rettigheter må være basert på kvinners verd som hele og ukrenkelige individer.

»Reconstructing Babylon» dreier seg om å flytte ut av teknologiens *herskaps*hus. Og om å rive ned patriarkalsk basert vitenskap, for deretter å bygge nye rom for teknologi og vitenskap som setter kvinners erfaringer og integritet i sentrum.

Oppussing, nedrivning, gjenoppbygging

Boken er tredelt under overskriftene «oppussing», «nedrivning» og «gjenoppbygging» av teknologiens hus. Oppussingsdelen inneholder to artikler. Den ene tar for seg blyforurensning/forgifting i USA, og viser hvordan gjeldende regelverk på den ene side beskytter kvinner ved å holde dem utestengt fra blyindustrien, og på den annen side fullstendig neglisjerer at barn av fattige mødre i de dårligste boligområdene i byene forgiftes av blyholdig jord og luft. Den andre tar for seg de sosiale årsakene til

at vestlige prevensjonsmetoder avvises av kvinner i u-land.

Gjenoppbyggingsdelen inneholder en artikkel om hvordan en svart kvinne i Sør-Afrika av egen kraft og mot alle odds har bygget opp et sykehus for svarte på landsbygda.

Hovedtyngden av artiklene (i alt ti) finner vi i nedrivningsdelen, og disse omhandler alle ny reproduksjonsteknologi. Her argumenteres det for at *in vitro*-fertilisering (prøverørsmetoden, IVF), som opprinnelig var et tilbud som skulle avhjelpe kvinnelig infertilitet, er i ferd med å bli en teknologi med eugeniske siktemål, og som vil frata kvinner råderetten over egen reproduksjon og redusere mange kvinner til egg- eller barneproduksjonsenheter.

Ny reproduksjonsteknologi

Teknisk sett er det i dag mulig å kombinere IVF med sæddonasjon, eggdonasjon, embryo-adopsjon, frysing av sæd, egg og embryoer, genetisk screening og kjønnsdeterminering av embryoer. Siden 1978 da det første IVF-barnet ble født, har de fleste av disse teknikkene blitt benyttet til å produsere babyer.

Kvinnelig infertilitet er ikke nødvendigvis kriteriet for at IVF kan benyttes, teknikken brukes også for nedsatt mannlig fertilitet. Artiklene går især til felts mot bruken av surrogatmødre, dvs. at kvinner inngår kontrakt om å føde barn for menn og deres infertile koner ved hjelp av IVF. Boka dokumenterer hvordan dette er i ferd med å bli en ny industri i deler av USA og i enkelte u-land, og en ny form for prostitusjon. Et annet viktig punkt er at IVF-teknikken har en så lav suksessrate og medfører så store belastninger for kvinnene som gjennomgår den, at disse kvinnene nærmest må oppfattes som forsøksobjekter.

Norske forhold

I Norge har feministisk kritikk av moderne reproduksjonsteknologi hatt lite gjennomslag. I det såkalte Etikk-utvalgets innstilling, *Mennesker og bioteknologi* (NOU1991:6), påpekes det at det i den norske kvinnebevegelsen ikke foreligger noe samlet, representativt syn på reproduksjonsteknologi, samt at denne teknologien har aksept i befolkningen. Dette kan ha flere årsaker. Viktigst er nok likevel at Norge alt i 1987, som verdens første land, fikk en lov om kunstig befruktning med forbud mot bruk av surrogatmødre, mot egg- og sæddonasjon ved befruktning utenfor kroppen og mot forskning på befruktede egg. Her til lands kan man regne med at 30–40% av dem som får IVF-behandling vil få barn, hvilket er et godt resultat sammenlignet med andre land. IVF-behandlingen i Norge er altså relativt vellykket, under betryggende offentlig kontroll, og lovforbud hindrer at enkelte kvinner blir egg- eller barneprodusenter for andre.

Artiklene i *Reconstructing Babylon* indikerer at kreftene som vil kommersialisere og industrialisere kvinners reproduksjon er sterke. De nye reproduksjonsteknologiene markedsføres som teknikker som vil gi nytt håp for infertile, mens konsekvensene av å utnytte denne teknologien til fulle er ny eugenikk og reproduktivt slaveri. Ut fra disse perspektivene bør vi være tilfredse med den restriktive norske lovgivningen. Etikk-utvalget foreslår enkelte endringer i forhold til nåværende lovverk. Et samlet utvalg mener at IVF-behandling bør kunne gis med både kvinnelig, mannlig og uforklarlig infertilitet. Et mindretall går inn for at sæddonasjon og – på spesielle medisinske indikasjoner – eggdonasjon skal kunne tillates i forbindelse med IVF-behandling.

Rekonstruksjon av Babylon ?

Den sterke fokuseringen på ny reproduksjonsteknologi i denne essaysamlingen, er bokens styrke og svakhet. Den gir innsikt i den aktuelle situasjonen på feltet, den viser de skremmende perspektivene som åpner seg hvis ikke lovgivningen blir mer restriktiv – nasjonalt og internasjonalt – og den illustrerer hvorfor feministisk tenkning er viktig for å sikre kvinners rettigheter og integritet.

Siden 10 av 13 essays berører ny reproduksjonsteknologi synes jeg på den annen side at boken ikke lever opp til vyene i forordet. Denne teknologien er ett eksempel på at kvinneperspektivet er neglisjert ved utvikling og bruk av ny teknologi, men det er i utgangspunktet ikke gitt at dette eksempelet er representativt for all teknologi. Et bredere valg av temaer med flere eksempler ville bedre kunnet underbygge forordets hovedteser om teknologiens *herskapsfus*. Det er også skuffende, om enn illustrerende, at bokens «gjenoppbyggings»-del kun inneholder én artikkel. Beskrivelsen av den svarte, sørafrikanske sykepleiersken som på egen hånd bygger opp en helsestasjon, er en rørende dokumentasjon om kvinners styrke, men handler strengt tatt svært lite om teknologi. Dermed blir boken *Reconstructing Babylon* nok et eksempel på at det er adskillig lettere å bedrive feministisk teknologi- og vitenskapskritikk, enn å levere konstruktive forslag til hvordan teknologi og vitenskap skal kunne inkludere kvinners erfaringer og behov.

H. Patricia Hynes (red.):

Reconstructing Babylon. Women and technology.

Earthscan Publications Ltd., London 1989

En bok om en «strålende» radioaktiv verden

Ved Torbjørn Sikkeland

De fleste innser vel at en kjernefysisk krig kan bety vår sivilisasjons undergang. Men de færreste er klar over at selv uten en slik krig er vår art truet på grunn av radioaktiv forurensning ved produksjon av kjerneenergi og kjernevåpen. Dessverre finnes det få uavhengige forskere som kan gi oss opplysninger om omfanget av og de helsemessige konsekvenser av denne forurensning. Det er derfor av uvurderlig betydning at vi har en slik ekspert, nemlig uredde dr. Rosalie Bertell. Hun har et helt liv bak seg i studiet av helseskader ved ioniserende stråling og har satt seg grundig inn i de fleste aspekter ved radioaktiv forsøpling. Hennes erfaring er tilgjengelig i en bok hun har skrevet med hovedtittel *No Immediate Danger* og undertittel *Prognosis for a Radioactive Earth*. Boken som er utgitt av The Women's Press i 1985, er et monumentalt verk på hele 435 sider. Dr. Bertell, som er vel 60 år, har en meget interessant bakgrunn. Hun er nonne, har en doktorgrad i matematikk og var først forskningsprofessor, deretter kreftforsker og er nå forskningsdirektør ved et institutt i Toronto, Canada hvor hun arbeider innen lavnivåstråling. Hun har vært konsulent for en rekke komiteer og ekspertvitne for bl.a. kongressen i USA. Jeg var forøvrig så heldig å treffe henne på en konferanse i Kiev på

treårsdagen for Tsjernobylnakatastrofen. Boken kom ut for ca 6 år siden og altså før denne ulykken. Informasjon om denne må en derfor hente fra andre kilder. Men boken er like aktuell og uunnværlig for den som ønsker faktisk kunnskap om alle sider ved lavdoseproblematikken der i innblikk i hvordan tiltaksgrenser fastsettes, om produksjonen av radioaktivt avfall og en oversikt over de verste tilfeller av radioaktiv forsøpling. Hun gir en veldokumentert oversikt over hvordan uavhengige forskere i fellet blir trakassert og deres resultater «tidd i hjel». Det er interessant å peke på at en av de mest kjente av disse er en kvinne, nemlig dr. Alice Stewart som deltok i bl.a. undersøkelser av arbeiderne ved Hanfordanleggene for plutoniumproduksjon i USA. Disse undersøkelser er beskrevet i boken.

Mens verden forsøples, forsikrer politikere, strålehygienikere og forskere innen kjernekraft oss om at vi har intet å frykte. Dr. Bertells analyse antyder at det økte strålenivå i år 2000 vil gi 10–22 millioner døde og skadede.

Det er en spennende og samtidig lærerik bok. Det er selvsagt ikke mulig å kommentere i detalj alle de temaer hun berører. Jeg skal kun ta for meg et par og håper det kan øke appetitten på å fordype seg i boken.

Toleransenivå, tiltaksgrense – hva er nå det?

De fleste av oss husker vel ennå hvordan myndighetene her i landet strevde med å klargjøre og begrunne de såkalte tiltaksgrenser etter Tsjernobylnkatastrofen. Vi ante at inntak av radioaktiv mat kunne føre til kreft og genetiske skader. Men hvor «farlig» er det og hva med alle de begreper vi ble bombardert med som dose, ioniserende stråling, becquerel, curie, rem, rad, sievert, etc? Dr. Bertell gir klare definisjoner av disse. I tabells form gir hun en utførlig oversikt over umiddelbare og forsinkede helseskader ved forskjellige mengder ioniserende stråling (doser). Det viser seg umulig å finne et *toleransenivå*, dvs en nedre dose som ikke gir helseskade. En må derfor fastsette en *standard*, et såkalt *tillatt nivå* basert på en rekke *verdivurderinger*. Dette innebærer en avveining mellom helseskader på den ene side og goder som sysselsetting, militært forsvar og generering av elektrisk kraft på den andre.

Hvem setter så standarden? I 1950 ble det dannet en Internasjonal kommisjon for radiologisk beskyttelse (ICRP). Medlemskapet i den er nøye kontrollert og er dominert av kolleger fra det militære, fra den sivile kjernekraftindustri og fra de medisinske radiologiske selskaper. Personer fra disse kategorier har interesse i økt bruk av stråling og dermed i å bagatellisere risikoen. Det er intet uavhengig organ som kan plassere en person i ICRP som er en lukket klubb og ikke et organ av uavhengige vitenskapelige eksperter. Det er denne klubb som kommer med anbefalinger for tillatte nivåer som ikke er bindende for de enkelte land, men som har stor vekt. I 1952 kom ICRP med den første anbefaling for et nivå. I 1978 anbefalte de å høyne dette. Begrunnelsen var nødvendigheten av å «nytte de økonomiske og sosiale godene» ved kjernekraftindustrien og var altså ikke

basert på vitenskapelige fakta. Canada fulgte øyeblikkelig denne anbefalingen ved å øke det tillatte radiumnivå i drikkevann for dermed å redusere kostnadene ved uranutvinningen. I fastsettelse av standarden tar ICRP kun hensyn til alvorlige, overførbare genetiske sykdommer i levende avkom og til dødelig kreft. Disse effekter har en liten sannsynlighet. Alle andre skader som allergi, ungdoms sukkersyke, mental retardasjon, mongolisme, etc blir benevnt som «milde» mutasjoner og ikke tatt med. Her faller belastningen på den enkelte og familiene og i mindre grad på det offentlige.

Dr. Bertell er også kritisk overfor helsefysikerne. Dette er en ny akademisk spesialitet og kjerneindustriene er deres viktigste arbeidsgivere. Regjeringen i USA har derfor ikke klart å skaffe helsepersonell som er uavhengig av kjerneindustrien. Det samme problem har en i en rekke land.

Våre radioaktive «griser»

Et av kjernekraftindustriens trumfkort er at den gir lite volummessig avfall. Dette er rent tøv. Allerede ved uranutvinningen fås radioaktivt avfall, med bl.a. radium, med et volum som er nesten like stort som det en får fra et kullfyrt kraftverk. I tillegg kommer at utbrente staver fra reaktorene gir høyaktivt avfall som må kjøles i 50–100 år før en kan deponere det. Altså forskyves problemet over på våre etterkommere. I disse stavene finnes også plutonium som kan nyttes i kjernefysiske bomber. Spredning av reaktorteknologien øker dermed også faren for utvidelse av «atomklubben».

Dr. Bertell beskriver så radioaktive forurensninger fra bombetestene som gikk ut over hundretusener av amerikanske soldater og innfødte på Stillehavssøyer osv. og fra avfall fra gjenvinningsanlegg i Sellafield. Den verste forurensning er vel den i Chelyabinsk i Ural hvor produksjon av plutonium

for bomber foregikk på 40- og 50-tallet. Sensurering i Sovjet-Unionen og bevisst hemmeligholdelse i Vesten av hensyn til introduksjon av kjernekraften, gjorde at det ikke ble allment kjent. En sovjetrussisk forsker, dr. Medvedev, refererte til denne forurensning i *Scientist* i 1976. Ganske typisk kalte sir Johan Hill, en britisk vitenskapsmann, dr. Medvedevs rapport for sprøyt («rubbish»). Sir Hill var forøvrig en av møtelederne ved et møte i Den radiologiske seksjon i Det internasjonale Atombyrå (IAEA) i Wien i 1971 hvor Uralkatastrofen faktisk ble antydnet i sovjetrussiske rapporter. Jeg kan i den forbindelse nevne at *Time Magazine*, 27.08.90 har en beskrivelse av det enorme omfang av forurensningen. Et område vil bli ubeboelig i tusenvis av år og er flere ganger verre enn Tsjernobyl.

Er det håp?

Det kjernekraft-kjernevåpen-industrielle kompleks synes umulig å få kontroll med. Dr. Bertell tar for seg forskjellige lyspunkter. Hun er entusiastisk i sin omtale av kvinne- og fredsbevegelser, grønne partier og ungdommen. Videre nevner hun folkeavstemningen i Sverige som gikk inn for avskaffelse av kjernekraft og satsing på alternativ energi. Det siste gjelder ikke lenger – Tsjernobyl er kommet på avstand.

Hun kommer inn på alternativ energi i bruk av fossilt brensel som hun foretrekker fremfor kjernekraft. I dag er det en enorm fokusering på drivhuseffekten fra CO₂. Dette har vært et «gefundenes Fressen» for kjernekraftindustrien og også miljøvernbevegelsene og politikere har kastet seg på dette «toget». Det sier seg selv at dr. Bertells bok ikke er up to date når det gjelder energiproblematikken. Her vil jeg nevne at kjernekraften kun bidrar med 5% til verdens totale energibehov. Industriens ønske er å tidoble dette, noe som selvsagt vil øke forsøplingen tilsvarende. Med hensyn til CO₂: det er nødvendig i næringskjeden, mens et radioaktivt stoff er helsefarlig, vår klode har hatt høyere CO₂-nivå og temperatur i tidligere tider med tilsvarende større frodighet. Men jeg vil ikke dermed argumentere for økt forbruk av fossilt brensel. Vårt håp er temming av solenergien og overgang til hydrogen som drivstoff.

Til slutt: Boken inneholder et fyldig register. Det er ytterst få feil, som f.eks. at halveringstiden for Pu-239 er 240 000 år i stedet for 24 000 år.

Rosalie Bertell

No Immediate Danger

Prognosis for a Radioactive Earth

The Women's Press 1985

Livet som en god fortelling

Ved Kari Melby

Kirsten Danielsen har skrevet en fascinerende bok om eldre kvinner. På bakgrunn av samtaler med førtitre kvinner har hun samlet femten livsløpshistorier under tittelen *De gammeldagse piker*. Forfatterens hensikt har vært å presentere noen typiske livsløp og demonstrere noen livskarrierer som var realiserbare for kvinner født før 1914. De muligheter og hindringer livene deres ble formet av, skal avdekkes. For å få tak i det typiske, og det mangfoldige, er det lagt vekt på å få med livsløp fra ulike kategorier av kvinner. Prisverdig er det at forfatteren har gitt rom for historier også fra kvinner med et utradisjonelt livsløp. Det er en erkjennelse av at slett ikke alle variasjoner over et kvinneliv fanges opp gjennom opplysninger om klasse, sivilstand eller yrkesaktivitet. Dermed synliggjøres også det som var «unormalt». Å dokumentere det mangfoldige kvinnelivet er i seg selv et poeng fordi våre oppfatninger domineres av forestillinger om at kvinner født ved århundreskiftet ble husmødre nesten alle som en. Og hvis de ikke ble det, så livnærte de seg enten som fattige hushjelpere eller som aktverdige ugifte lærerinner som gjorde det meste ut av sin nest beste plass i verden. Selv om presentasjonen av livshistoriene inntar en viktig plass i boka, rommer den mye mer. Sentrale spørsmål av metodisk og tematisk art blir drøftet. Samlet gir boka inspirasjon til en videre diskusjon både om kvinneliv i vårt århundre og om metodiske

utfordringer knyttet til bruk av livshistorier som kilde.

Om å systematisere kvinners liv

Med utgangspunkt i variablene klasse, yrkesaktivitet og sivilstand, konkretisert gjennom dikotomiene borgerskap/arbeiderklasse, gift/ugift, yrkesaktiv/ikke-yrkesaktiv, har forfatteren konstruert kategorier for kvinnelige livshistorier. I det endelige resultatet er historiene systematisert i følgende ni kategorier: kvinnene fra arbeiderklassen (gifte), hushjelpene (ugifte), tidlige enker, de to ganger gifte kvinnene, de sosialt deklasserte kvinnene, kvinnene fra borgerskapet, de høyt utdannede kvinnene, de sosialt mobile kvinnene, og kvinner med et utradisjonelt livsløp.

Det finnes mange måter å kategorisere kvinnelige livshistorier på. Variablene en velger er bestemt av hva forskeren først og fremst vil ha fram. Samtidig blir de bestemmende for hvilken historie som faktisk framkommer. I *De gammeldagse piker* har forfatteren vært særlig interessert i å belyse hvordan klassetilhørighet preger kvinners liv. Også ekteskapets betydning er hun opp tatt av; ekteskapet ikke først og fremst som arena for følelser og begjær, men som kilde til forsørgelse og sosial status. En kan tenke seg andre forhold som også har virket

avgjørende for kvinner i denne generasjonen, for eksempel barnefødsler og antall barn. Det er viet liten oppmerksomhet her. Det kan enten skyldes at antall barn, og følelser knyttet til barn, ikke har virket bestemmende inn på disse kvinnes livshistorier, eller at forfatteren ikke har vært opptatt av å forfølge dette tema? Kvinnes presentasjon av forholdet til ektemenn gir opphav til liknende spørsmål. Danielsen konkluderer med at menn har spilt en viktig rolle i kvinnes liv, men primært som kilde til forsørgelse og sosial posisjon. Når livshistoriene beretter så distansert og anonymt om ektemenn, er det fordi forelskelse og kjærlighet, svik og skuffelse, faktisk synes å ha spilt en helt marginal rolle når de eldre kvinnene i dag skuer tilbake på livet, eller er det fordi forfatteren har vært opptatt av ekteskapets klassemessige betydning mer enn dets følelsesmessige innhold?

Slike spørsmål reiser seg fordi livshistorier framkommer gjennom en komplisert konstruksjonsprosess. Den formes, som Kirsten Danielsen påpeker, ikke bare av et historisk forløp, men også gjennom en nåtidig kontekst. Ikke alle begivenheter overlever i bevisstheten. Det er ikke alt vi verken vil eller kan fortelle om. Livshistorien skapes også av møtet mellom den hvis liv skal skrives og den som skal skrive det. Forskeren møter ikke blank og uforberedt, men med begreper, forventninger og interesser. De spor informantene føres inn på, de temaer som forfølges og bekreftes som interessante og de øvrige som forlates, er med på å forme historiene vi får presentert. Det gjør også kontakten mellom forsker og informant, og den stemning og grad av fortrolighet som preger samtale. I neste omgang skal historiene nedtegnes, redigeres og tolkes av forskeren. Dette skriver Kirsten Danielsen om. Det er likevel kanskje ytterligere behov for å vurdere sin egen rolle som forsker kritisk, når det gjelder å konstruere andres livshistorier. Hvordan

former forskerens valg de historiene vi får presentert, og hvordan ville andre valg kanskje ha gitt alternative historier?

Kvinnene i middelklassen

Når Kirsten Danielsen behandler klasseforholdet som en dikotomi mellom arbeiderklasse og borgerskap, får det for eksempel avgjørende konsekvenser. Kvinnelivene i den voksende og bredt sammensatte middelklassen faller utenfor. Dermed går også en viktig kategori kvinner tapt. De ugifte kvinnene i skolen og i sykepleien, i butikk og på kontor, var ingen ubetydelig gruppe når ambisjonen er å vise typiske livsløp og mulige livskarrierer for kvinner født ved inngangen til vårt århundre. Deres kvinner i sterkt feminiserte yrker som lærere og sykepleiere hadde vært presentert, ville det ha tilført diskusjonen om hva som er bestemmende for kvinners livsløp noe nytt. Disse kvinnene kunne ha vist hvordan det var mulig for en kvinne å befeste en posisjon i middelklassen uten gjennom ekteskap. De ville ha nyansert oppfatningen om at ekteskapet har vært avgjørende for kvinners klassetilhørighet. De ville også ha kunnet demonstrert hvordan kvinner så muligheter for å skape og fortolke sine liv som meningsfulle utenfor ekteskapet, gjennom utøvelse av yrke. Gjennom en slik supplering av materialet ville også skillet mellom yrkesaktive og ikke-yrkesaktive fortonet seg mer dynamisk. Danielsen konkluderer med at denne distinksjonen er lite interessant. Det tror jeg skyldes at hun på den ene siden hovedsakelig har undersøkt gifte kvinner som betrakter lønnsarbeid som supplement eller nødvendig onde, og på den andre siden at hun har mistet de ugifte kvinnene som gjorde lønnsarbeid til en livslang og meningsfylt beskjeftigelse.

Dikotomienes tyranni

Boka demonstrerer på flere vis at kvinners liv ikke enkelt lar seg plassere gjennom klare dikotomier. Dette er forfatteren inne på selv. Hun fikk under arbeidet bl.a. behov for en finere differensiering når det gjelder sivilstand enn den som rommes i dikotomien gift/ugift, og innførte to nye distinksjoner; tidlig enkestand og gjen-gifte. Det er videre helt i tråd med resultatene fra kvinnehistorisk forskning når forfatteren her viser at kvinner i arbeiderklassen ikke lar seg plassere som henholdsvis yrkesaktive eller yrkespassive. Gifte kvinner i denne klassen har bidratt til familie-økonomien gjennom mange slags sysleri og ulike former for lønnsarbeid, hjemme og ute.

En forestilling om en dikotomi mellom yrkesaktiv og ikke-yrkesaktiv ser også ut til å føre med seg en inkonsekvent bruk av begrepet *arbeid*. Innledningsvis anvendes arbeid for å karakterisere lønnet arbeid. Det krever i det minste en klargjøring, både fordi forfatteren selv konkluderer med at kvinner fra arbeiderklassen «alltid har arbeidet» (s.26), fordi materialet med all tydelighet viser at kvinners livsløp ikke lett kan karakteriseres som enten-eller med hensyn til yrkesaktivitet, og fordi kvinners innsats i hjemmet stort sett har hatt preg av arbeid, til tross for at det for en stor del var ulønnet. En diskusjon av begrepet arbeid, som kaster lys over de problemstillingene Danielsen reiser, har stått sentralt i de siste tiårenes kvinneforskning.

Kvinnene fra arbeiderklassen sprenger dikotomien mellom *privat* og *offentlig* ved sine ulike former for lønnet arbeid. Det fører videre til en diskusjon om hvorvidt dette begrepsparet er brukbart for å karakterisere kvinneliv. Også på dette området har dagens kvinneforskning bidratt til å utfordre tradisjonelle dikotomier. Jeg mener at forfatteren trekker en unyansert konklusjon

når hun hevder at kvinnes oppfatthet av de nære ting er det samme som at de er bestemt først og fremst av det private livet. Skillet mellom «store» og «små» historiske begivenheter blir her transformert til en dikotomi mellom offentlig og privat. Tvert imot synes jeg disse livshistoriene viser hvor påvirket kvinnene var av forholdene på arbeidsmarkedet (arbeidsløshet og økonomiske krise, men også jobbetid), og av utdanningssystemet (muligheter og mangel på muligheter). Dette var sentrale sider ved det offentlige livet som på avgjørende vis grep inn i kvinners livskarrierer.

Diktning og virkelighet

De gammeltdage piker reiser en diskusjon om bruk av livshistorier som samfunnsvitenskapelig datamateriale. Forfatteren framhever dette kildematerialet som en mulighet for å komme på innsiden av de mer fantastiske sidene av virkeligheten. Livshistorien er egnet til å få fram virkelighet, en annen type virkelighet enn andre samfunnsvitenskapelige kilder, den virkeligheten som mer nærmer seg diktningen, hevder hun. Forfatteren er interessert i kvinners ulike livsbetingelser, deres livsskjebner, og har ambisjoner om å lage en «typologi som gjenspeiler de utfordringer og mestringsproblemer denne generasjonens kvinner sto overfor». (s. 14) Derfor har hun jaktet på livshistorier som samlet viser at kvinnelivet kunne arte seg på mange måter. Boka skal kunne leses som en historiebok, ikke fra fantasiens, men fra «virkelighetens» verden, er hennes ønske. Samtidig erkjenner hun at livshistorier skapes gjennom dialogen mellom informanten og forskeren, og at fortiden omskapes i en nåtidig kontekst. Derfor blir programmet om å vise fortidens virkelige utfordringer og hendelser modifisert. Danielsen skriver at dersom en skal lete etter «sannheter» i et liv, så blir det snarere bestrebelsene på å

forsone seg med livsskjebnen, enn de konkrete handlinger som skal nedtegnes som livshistorien (s 162). På dette punktet rommer boka tvetydigheter. På den ene siden leses det en «virkelighet» av konkrete hendelser og handlinger ut av disse historiene. Det er denne «virkeligheten» som danner grunnlaget for å typologisere livet til kvinnene i denne generasjonen. Det trekkes konklusjoner om de krefter som former folks liv. Samtidig påpeker forfatteren at det er det subjektivt opplevde livshistorien viser. Hun søker både etter historiske årsaksforklaringer på livsskjebner gjennom forhold som skolegang, økonomi, boligforhold og ekteskap, og vil samtidig få fram hvordan den enkelte ga mening til sitt liv og fortolker det i nåtid.

Hva livshistoriene forteller om ekteskapet, illustrerer nettopp dette problemet. Hvordan skal de følelsestappede og anonyme beretningene om ektemennene som økonomisk potensiale tolkes? Forfatteren konkluderer med at mennene har spilt en viktig rolle som forsørgere, men har hatt liten betydning emosjonelt. Ekteskapet var et praktisk mer enn et følelsesmessig arrangement. Hun forklarer det med at kvinnenes livshistorier konsentrerer seg om hendelser der de selv har stått i sentrum og styrt sine liv. Tausheten om ekteskapet blir et uttrykk for at kvinnene her ikke har opplevd seg som selvstendige individer. Slik sett rommer boka et oppgjør med myten om den romantiske kjærligheten og en bekrefteelse på ekteskapets økonomiske betydning, også i vårt århundre. Men i «virkeligheten» har det vel vært slik at noen av ekteskapene rommet forelskelse, kjærlighet og fortrolighet, og at andre var arena for svik, skuffelse, konflikter og avsky. Når ikke

dette kommer fram kan det skyldes at slike følelser er vanskelig å framkalle og spiller mindre rolle på eldre dager. Det kan også peke mot konfliktfylte følelser som det ikke er ønskelig eller mulig å sette ord på. Men grunnen kan også være at slike intime områder av menneskelivet krever helt spesielle metoder fra forskerens side, og på den andre siden at beretningene om dem følger bestemte konvensjoner fra fortellerens side: «Slikt snakker en ikke om. I alle fall ikke med fremmede.» Ut fra slike vurderinger kan ikke beretninger om ekteskap og forhold uten videre tas som uttrykk for en «virkelighet».

Livshistorier som fascinasjon

Boka er morsom lesning ikke bare fordi det er spennende å lese fortellinger «fra virkeligheten», men også fordi Kirsten Danielsen skriver så godt. Livet slik hun formidler det blir som en spennende bok. Livshistorier er beretninger fra det virkelige livet med bruk av utviklingsromanens virkemidler. Vi lar oss rive med. De er spennende nettopp fordi de er subjektive. Fordi det er individet som står i sentrum. Et individ vi kan identifisere oss med, sammenlikne oss med, men som også viser oss det som er annerledes. Det kan sies mye om innholdet i livshistoriene i denne boka. På dette området er forfatteren selv den beste formidler. Derfor har jeg ikke brukt plass på å forsøke å gjenskape fargerike og gripende kvinneliv. Les selv!

Kirsten Danielsen:

De gammeldagse piker. Eldre kvinner forteller om sitt liv.

Pax Forlag A/S, Oslo 1990

Historien om jenter og gutter

Ved Karin Widerberg

Det är snart två år sedan Harriet Bjerrum Nielsens och Monica Rudbergs bok om könssocialisering i ett utvecklingsperspektiv kom ut. Under denna tid har jag läst boken, fått man, vänner och kolleger att läsa den, läst rescensioner av boken samt läst om valda avsnitt. När jag nu anmäler boken här, kommer jag sålunda att förhålla mig både till mina egna och till andras reaktioner på boken.

Historien om jenter og gutter är ett försök att sammanställa all den empiri vi idag har om könssocialisering, i de olika faser vi genomgår från spädbarn till vuxen ålder. Med utgångspunkt i objekt-relations teorin (känd för flera av oss genom Chodorows »The Reproduction of Motherhood», 1978) har de ordnat alla de empiriska brickorna till ett sammanhang; en historia om könens tillblivelse. Även om de också använder annan teori, såsom rollteori och kognitiv teori, för att förstå socialiseringsprocessen, ligger tyngdpunkten alltså på det psykoanalytiska angreppssättet. Det är den »inre» historien hos pojkar och flickor de vill komma åt. Och de försöker sålunda skapa en förståelse av könssocialiseringen i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv. Vilket i sin tur också innebär att de lägger ett könsperspektiv på utvecklingspsykologin. Mot bakgrund av att de forskare som varit

upptagna av könssocialisering hitills lagt tyngdpunkten på de »yttre» förhållandena och de forskare som varit upptagna av den »inre» ej varit upptagna av kön och/eller de yttre förhållandena, framstår Harriet B-N.'s og Monica R.'s ansats som ytterst angelägen. Att bygga bro mellan olika traditioner, fag, olika slags empiri m.m. har vi inom kvinnoforskningen också alltid sagt var en förutsättning för att »förstå kön». Ingen av »våra» ämnen, teorier m.m. har ju skapats för det syftet.

Ett jätteprojekt som detta är givetvis omöjligt att göra utan att hamna i några fallgropar. I inledningskapitlet redogör de för alla de invändningar de själva haft mot projektet (olika slags teori och empiri och kopplingarna dem emellan) – faktisk de samma invändningarna som går igen i en del av kritiken av deras bok – och med alla dessa förbehåll för hur boken sålunda bör läsas och förstås, ger de sig ikast med uppgiften. Denna frejdighet och detta mod – att ge sig ikast med en dylik uppgift – bottnar säkert i ett behov hos författarna själva; att få skriva sig till en sammanhängande förståelse. De har bäge sysslat med dessa frågor under flera decennier och att få samla ihop trådarna, bygga sig en plattform är ett naturligt led i ens kunskapsutveckling, något vi som är forskare kan känna igen oss

i. För läsaren kan en reaktion på boken vara att också hon upptäcker att hon hade ett behov för en dylik sammanhängande förståelse.

I boken belyses hur *könsrationaliteten* (deres begrepp) är en dynamik som inte bara varierar till innehållet mellan pojkar och flickor utan också med utvecklingsfas för respektive kön. Att vara ett kön är sålunda inget konstant utan något som till innehållet varierar med ens ålder. De utvecklingsfaser som pojkar och flickor ska igenom sammanfaller inte heller i tid för de båda könen, dvs. «utvecklingstiden» är också könspräglad. Könen utvecklas med andra ord i otakt. Den empiri de redovisar såväl som läsarens/mina egna iakttagelser och erfarenheter belägger denna tes väl. Och när det gäller att utforma en pedagogik som syftar till jämställdhet, framstår detta påpekande som oerhört viktigt. Samtidigt kan man dock sakna en belysning av den «könsmässiga otakten» i utvecklingsfaserna i ljuset av just könsrelationen. Vi hävdar ju ofta att könen (också) blir till i eller genom själva relationen. I hur pass hög utsträckning är «otakten» ett resultat av just denna (köns-) relation?

Identitetsschemat eller fyrfältstabellen som sammanfattar att *autonomi* för flickor uppnås genom heterosexuell relation medan det för pojkar uppnås genom markering av skillnad samt att *intimitet* för flickor uppnås genom upplevelse av likhet medan det för pojkar uppnås genom heterosexuell relation, förefaller ha ett högt förklaringsvärde. Det visar att könen använder olika «medel» för att uppnå samma mål (autonomi och intimitet) i formandet av identiteten. Och *inte* att könen har helt olika identitetsstrukturer. Därmed blir könen också mer «existentiellt lika» och olikheten mer gripbar. Vi är inte olika väsen...

Det man kan undra över är dock i vilken utsträckning «generella» förståelser,

begrepp och faser som; individuerig, separation och autonomi, verkligen är generella och inte främst uttryck för en maskulin (vit, väst) erfarenhet. Jag vet inte i vilka begrepp man annars skulle tänka men det förhindrar inte att jag har en misstanke om att utvecklingspsykologins «generella» begrepp utgår ifrån den manliga erfarenheten. En frågeställning som ej tas upp i Harriet B-N.s och Monica R.s bok.

Ovanstående «misstanke» innebär inte ett frågasättande av en psykoanalytisk utgångspunkt i sig. Tvärtom tycker jag att denna lyst med sin frånvaro inom övrig norsk kvinnopsykologi. Och det har därför varit intressant att se vilka reaktioner som deras angreppssätt har väckt inom olika kretsar. I en rescension i den danska kvinnoforskningstidskriften «Kvindeforskning» (Nyhetsbrev nr 1/90) får boken och dess perspektiv ett översvallande mottagande. Helt i linje med att danska kvinnoforskare alltid varit mer öppna för psykoanalytiska angreppssätt – mer «kontinentala» – än vad kvinnoforskare i de övriga nordiska länderna varit. Som helhet har boken blivit mycket väl mottagen i Norden överhuvudtaget (den har rescenserats i Norsk Pedagogisk tidskrift nr 4/91, Materialisten nr 2/3-90, Nordisk psykiatrisk tidsskrift nr 44/5-90, Nordisk psykologi nr 4/90, Nordisk Pedagogik nr 3/90 og Krut nr 57/90) men de invändningar man har haft har gällt just det psykoanalytiska angreppssättet. Anklagelsen att det är en teori som förklarar allt men endast genom tolkning av effekter, som symptom på något som ej kan studeras direkt utan endast avläsas som effekter, är «gammal nytt». Och en anklagelse som på sin tid också riktades mot marxismen – åtminstone detta att den gör anspråk på att kunna förklara allt. Själv tycker jag inte att en strävan efter att kunna förklara allt är så illa. Är inte deras strävan efter sammanhang också en avspiegling av

det vi alla strävar med dagligen – att se sammanhangen och förstå våra liv? Vad är det som säger att det är ett *fel i sig självt* när det gäller vetenskaplig kunskapsproduktion? Är det inte upp till motståndarna att visa var teorin brister? I dessa postmodernistiska tider har det också blivit en ny sanning att man varken kan eller ska eftersträva helhetssammanhang. I en form som ger intryck av öppenhet – bla. så skrives frågetecken istället för punkt efter olika påståenden – producerar postmodernisterna minst lika bastanta «sanningar» som Harriet B-N. och Monica R. gör. Med rikligt och slumpmässigt inslängda frågetecken hade deras text kanske varit lättare att smälta?

Nu tror jag dock att deras bok kunde ha vunnit på att de också tog upp det som de inte hade svar på och/eller synliggjorde det tvetydiga mer. Det är en historia om det «normala» och heterosexuella mönstret. Avvikelsearna står inte i fokus och därmed försvinner kanske också några av möjligheterna att se det «normala» och hur vanligt det egentligen är. Samtidigt tycker jag dock inte att deras bild förhindrar läsaren att göra sig andra bilder. Tvärtom kan deras påståenden bidra till att provocera fram invändningar och avvikelser. Jag har själv deltagit i flera animerade diskussioner med läsare av boken som hävdade att «min pojke inte alls är sån». Att överhuvudtaget tänka i utvecklingsfaser, har för mig varit en hjälp i relationen med mina barn. Och så tror jag att boken fungerar för de flesta läsare. Vi får några «knaggar» att hänga upp vår förståelse på, men får själv finna ut om och när de är användbara.

I likhet med tidigare rescensenter slås jag av hur mycket det är som stämmer – för egen del, när det gäller mina och andras barn – och som «faller på plats». Olika slags empiri, varvat med författarnas egna erfarenheter och reflexioner i en ton fylld av humor och värme, inbjuder läsaren till identifikation; man minns och känner igen

sig. När de skriver om pojkar i småskolan att «de er det gitte publikum for Guinness rekordbok» så får deras tidigare förda resonemang en extra dimension och man vet precis vad de talar om. Att de aldrig intar en moraliserande, förlöjligande eller fördömande ton beror säkert till stor del på den psykoanalytiska utgångspunkten; könets «irrgångar» är könsrationella. Men det beror, tror jag, lika mycket på att de själva verkligen är glada i barn och nyfikna på dem. För mig är det just det som deras form och ton förmedlar, något som också smittar av sig på läsaren. Barn och deras könsmässiga identitetsutveckling blir till något spännande och ej till något problematiskt. Man blir helt enkelt glad i barn och ungdom när man läser deras bok. Jag tycker sålunda att blandning av empiri, egna erfarenheter och reflexioner gör boken lättläst och spännande. Samtidigt kan jag dock också önska att jag kunde särskilja deras «personliga» iakttagelser och reflexioner från vad som är sk «empiriskt» belagt. Inte minst när jag ska använda resonemangen i min egen forskning. Jag måste då veta vad som bygger på vad. Detta är ett dilemma i all forskning där vi vill öppna för olika slags empiri och för våra egna erfarenheter och reflexioner. Här tror jag att vi skulle kunna arbeta mer medvetet och experimentera med själva formen i vetenskapliga texter. På det sättet skulle vi kanske kunna uppfylla både kraven på sk vetenskaplighet (distans) och på forskarens närvaro.

Harriet B-N. och Monica R. har skrivit en spännande och provocerande bok. En bok som kan användas som «lärobok för föräldrar» och som avstamp för vidare forskning för kvinnoforskare. För egen del är det framförallt två teman som jag skulle viljat gå vidare på. För det första en utvecklingspsykologi som fortsätter med det vuxna livets faser. Jag har ett intryck av att kvinnor genomgår fler faser än män i vuxen ålder och att innehållet i vår könsidentitet

fortsätter att variera fram tills döden tar oss. Stämmer detta? Är det isåfall kanske också så att medlen för att uppnå autonomi och intimitet förändras för kvinnor i vuxen ålder? Och att viktiga utvecklingsfaser kommer sent i kvinnors liv? Jag tror med andra ord att det utvecklingspsykologiska perspektivet bör dras fram ända tills ålderdomen. Könsidentiteten är något vi aldrig blir klara med, åtminstone inte vi kvinnor?

För det andra skulle det varit spännande att koppla empiriska undersökningar av innehållet i olika utvecklingsfaser till samhällets könsstruktur och syn på kvinnlighet och manlighet vid den tidpunkten och sålunda belysa samvariation eller brott

mellan «inre» och «yttre» faktorer. Det är krävande men inte en omöjlig uppgift som man skulle kunna ha i bakhuvudet vid planeringen av framtida undersökningar på detta fält.

Det ska bli spännande att se hur Harriet B-N. och Monica R. själva går vidare efter detta arbete. Förfining eller nedbrytning? Vi får dock hoppas att de ej överger psykoanalysen, för här har de verkligen något att bidra med i ett norskt sammanhang.

Harriet Bjerrum Nielsen & Monica Rudberg:

Historien om jenter og gutter
Universitetsforlaget, Oslo 1989.

Omsorg som arbeid

Ved Anne Britt Flemmen

Boka *Gender and Caring* er et resultat av en konferanse som ble holdt for britiske og skandinaviske akademikere, som hadde studert og teoretisert omkring begrepet «omsorg» («caring»). Ungerson gir oss i sitt introduksjonskapittel et innblikk i likhetene og forskjellene mellom landene når det gjelder å utvikle perspektiver på omsorg. En vesentlig forskjell mellom de skandinaviske landene og Storbritannia er forskjellen i bruken av omsorgsbegrepet. I Skandinavia skilles det ikke mellom omsorg for barn og omsorg for avhengige mennesker som ikke er barn. Britene reserverer derimot omsorgsbegrepet til å referere til omsorg for mennesker som er avhengige fordi de er gamle eller har et handikap. En annen forskjell er at de skandinaviske landene, spesielt Danmark og Sverige, har utviklet «verferdsstater» der det sentrale begrepet er borgerskap («citizenship»). Borgerskap innebærer i dette tilfellet rettigheter heller enn plikter og ansvar, og det finnes en antakelse om at det er gjennom statlig handling at disse rettighetene kan og skal bli sikret.

Ungerson redegjør også for de økonomiske og sosiale tendensene som angir en felles bakgrunn for alle de nord-europeiske landene. Dette er forhold som aldrende befolkning, høye skilsmisserater, lave fødselsrater og en relativt høy og økende økonomisk aktivitet blant kvinner.

Begrepet omsorg

I kapittel 2 diskuterer Ungerson hvordan det snakkes om omsorg. Hun redegjør for debatten omkring det problematiske skillet mellom formell og uformell omsorg, der det ligger implisitt at den uformelle omsorgen foregår i den private sfære. Hun tydeliggjør videre at denne måten å snakke om omsorg på vanligvis inneholder noen antakelser om at den uformelle, private omsorgen er kvalitativt bedre enn den formelle omsorgen. Ungerson tydeliggjør hvorfor det blir problematisk med denne typen kategorisering, og peker på det fruktbare i å se de to kontekstene i sammenheng for å forstå deres likheter og forskjeller. Spesielt vanskelig blir det i den britiske konteksten fordi begrepet omsorg stort sett refererer til uformell omsorg, som igjen pr definisjon bare eksisterer i den private sfære. Konsekvensen av dette er at omsorgsgivere da blir mødre og husmødre. De britiske analysene av omsorg dreier seg derfor i hovedsak om studier av den kjønnsbaserte arbeidsdelingen med hensyn til omsorg i hjemmet. I de skandinaviske landene har en kryssset den begrepsmessige grensen mellom offentlig og privat, hevder hun, og refererer til Kari Wærness' begrepsapparat som et alternativ. Når Wærness snakker om omsorg skiller hun mellom tre former: Personlige tjenester, omsorgsgivende arbeid og spontan

omsorg. Vekten legges altså på hva som gjøres og relasjonen mellom omsorgsgiver og den som mottar omsorg, og ikke på om omsorgen ytes i den offentlige eller den private sfære. Med et slikt begrepsapparat blir det lettere å diskutere spørsmålet om lønn for omsorgsarbeid, hevder Ungerson, fordi omsorg som arbeid blir overordnet kjærlighets-aspektene ved relasjonen.

Statens rolle som politikktutformer

Alle bidragene i boka fokuserer på statens rolle som politikktutformer, og ser denne politikken i forhold til et feministisk perspektiv. Artiklene tar utgangspunkt i forskjellige problemstillinger som tydeliggjøres gjennom eksempler fra ulike sider ved den offentlige omsorgen; desentralisert omsorg («community care»), eldreomsorg og barneomsorg. To av artiklene sammenligner utviklingen i Storbritannia og de skandinaviske landene (Siim og Borchorst). Siim (kap 5) fokuserer på forholdet mellom kvinners posisjon som mødre og lønnsarbeidere, og deres aktivitet som samfunnsborgere. Hennes poeng er at organiseringen av den sosiale reproduksjonen har hatt store konsekvenser for kvinners posisjon i samfunnet, og at det på dette punktet har vært viktige forskjeller mellom Storbritannia og Danmark. Utgangspunktet for Borchorst (kap 8) er de politiske aspektene ved morskapet («the political motherhood»). Hun er opptatt av hvordan de ulike landene former morskapet gjennom lovgivningen, og hvordan grensene mellom offentlig og privat blir trukket i forhold til barneomsorg. Gjennom sin historiske og komparative tilnærming til utviklingen av barneomsorgstilbudene i Storbritannia og Skandinavia, vil hun evaluere konsekvensene av politiske beslutninger på morskapets vilkår.

Det politiske morskapet er tema også for

Leiras artikkel (kap 7). Med politisk morskap mener hun det ansvaret som legges på kvinner for den primære sosialisering og oppfostring av barn. Dette politiske morskapet er et sterkt element i kvinners underordnede posisjon, hevder hun. Leira er opptatt av hvilke strategier familiene utarbeider for å «løse» problemene med manglende utbygd offentlig barneomsorg i Norge f.eks. dagmammamarkedet. Det hevdes av Brochorst og Siim at forholdet mellom kvinner og velferdsstaten i Danmark er preget av et partnerskap. Etter Leiras oppfatning preges forholdet mellom lønnsarbeidende mødre og staten i Norge mer av ambivalens og motsetninger såvel som gjensidig avhengighet.

Punktering av myter

Både for Qureshi og Wærness er det viktig å trenge bak mytene som omslutter begrepene formell-uformell omsorg. Utgangspunktet for begge er omsorgsarbeid i forhold til eldre. Qureshi (kap 4) angriper de implisitte antakelsene om at uformelt/privat/ulønnet omsorgsarbeid pr definisjon er kvalitativt «bedre» omsorg. Hun hevder at det å lønne denne typen omsorgsarbeid ikke synes å ødelegge det eksisterende uformelle forholdet mellom omsorgsgiver og mottaker. Wærness (kap 6) belyser i sitt bidrag med empiriske data at de bakenforliggende oppfatningene i den nye politikken for desentralisering av omsorg («community care») baserer seg på myter. Det eksisterer myter både med hensyn til den situasjonen de eldre er i og deres preferanser. Politikken baserer seg dessuten på en utdatert oppfatning av kvinners rolle i familie og samfunn, hevder hun. Eksempler på myter er f.eks. at en økende andel av de eldre blir tatt vare på i offentlige institusjoner, og at det derfor er rom for å flytte mer ansvar fra offentlig til privat sektor. En annen myte er

at mer offentlig omsorg betyr mindre privat omsorg, og omvendt.

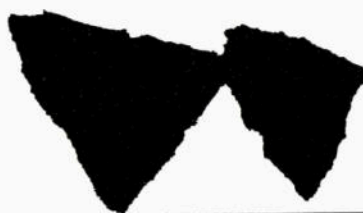
Lønn for uformelt omsorgsarbeid?

Understrekingen av omsorg som arbeid er gjennomgående i boka, og diskusjonen om lønn for uformell omsorg tas opp av flere av bidragsyterne. Denne diskusjonen relaterer seg både til lønn i forbindelse med omsorg som ytes til eldre og handikappede, og i forhold til barn. Det gjøres i Storbritannia forsøk med å utbetale lønn for uformell omsorg som ytes av «vanlige mennesker» til hjelpetrengende i nærmiljøet – de såkalte «community care schemes». Problemer med lave lønninger, ingen arbeidstakerrettigheter osv, gjør at Ungerson karakteriserer dette som utbytting av omsorgsyternes (les kvinnes) arbeidskraft.

Dersom jeg skulle ha en innvending mot boka måtte det være at den ikke fører diskusjonen om lønn for uformelt omsorgsarbeid

langt nok. For å gå inn i den diskusjonen er det kanskje også nødvendig å relatere den til omsorgsyrkene og spørsmål som relaterer seg til mulighetene for å yte omsorg i omsorgsyrkene. Dette er imidlertid ikke tema for denne boka. Faren for profesjonalisering og byråkratisering av omsorgsarbeidet berøres i boka, men avfeies etter min oppfatning litt for lett. I en interessant artikkel om eldreomsorgen, kvinners arbeid og velferdsstatens krise går f.eks. Eliasson inn på noen av de innebygde dilemmaene mellom det hun kaller omsorgsrasjonalitet og lønnsarbeidets rasjonalitet (i Häften för Kritiska Studier nr 1/91). Det knytter seg selvsagt også mange andre problemer til diskusjonen om omsorgslønn, og mange av dem er diskutert i boka.

Clare Ungerson (ed.):
Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia.
 Harvester Wheatsheaf,
 Hertfordshire 1990

LITTERATUR-

KOMMENTARER

Women and environment in the third world

Irene Dankelman and Joan Davidson have made a book on women and environment in the third world. The aim of the volume is threefold: first, to examine the relationships between women and their natural surroundings; secondly, to show how women deal with the environmental crises they face; and thirdly, to look at the response of international and government agencies.

The first part of the book explores women's involvement in the use and management of natural resources – their role in agriculture, water supply, forestry, the collection and use of fuelwood and the development of other energy sources. The special problems women face in human settlements are also discussed here. Examples and case studies illustrate the effects of environmental degradation on women and the initiatives they take.

In the second part of the book, the position of women in environmental conservation is examined, with an emphasis upon their practical activities and their role in education and training, family planning and local organizations. The activities and

policies of international agencies are described and a final chapter sums up the picture and presents a strategy for action.

To restore and conserve the environment, a worldwide reorientation of development towards sustainability is needed at all levels of society – from the grassroots to international action. Women are among the most important and best experienced actors in bringing about that sustainability.

Irene Dankelman and Joan Davidson:

Women and environment in the third world. Alliance for the future.

Earthscan publications Ltd, London 1989

Kvinneperspektiv på miljøvern?

Miljøverndepartementet har utarbeidet et Handlingsprogram for likestilling. Et notat utgjør rapporteringen fra Virkemiddelprosjektet, som er et av prosjektene som inngår i handlingsprogrammet.

Siktemålet med handlingsprogrammet er å utvikle et kvinneperspektiv på miljøvernpolitikken, for derved å fokusere sterkere på kvinners interesser og prioriteringer. Bakgrunnen for denne målsettingen er tredelt. Det er tatt utgangspunkt i at:

- menn og kvinner, som grupper, har forskjellig livssituasjon og oppgaver og derfor rammes forskjellig av ulike miljøproblemer.
- menn og kvinner, som grupper, antas å stå for ulike verdier og prioriteringer når det gjelder samfunnsutviklingen. Det å ta utgangspunkt i kvinners interesser vil følgelig gi mulighet til å fokusere på nye problemstillinger og løsninger.
- dagens miljøpolitikk er mannsdominert. En sterkere kvinneretting av miljøpolitikken vil være positivt, både ut fra et rettferdighetssynspunkt og som et virkemiddel til å utvikle en bedre miljøpolitikk generelt.

I notatet fra Virkemiddelprosjektet er hovedtemaene:

1. Mål: Hva er «kvinneperspektiv på miljøvern»?
2. Virksomhet: Hva har skjedd i forbindelse med handlingsprogrammet for likestilling og hvordan er likestillingsmålsettingen nedfelt i Miljøverndepartementets øvrige virksomhet?
3. Virkemidler for videre utvikling: hvordan kan arbeidet med å styrke kvinneperspektivet innenfor miljøvernpolitikken videreføres?

Ingeborg Lund:

Kvinneperspektiv på miljøvern? Miljøverndepartementets virkemidler i forhold til Handlingsplan for likestilling.

NIBR-Notat 1989:135

Arbeid, familie og fritid

Kvinnens og menns tidsbruk ved inngangen til 1990-åra

De nye kjønnsrollene vies mye oppmerksomhet i mediene: kvinner presenteres som ambisiøse yrkeskvinner og menn som omsorgsfulle fedre.

Den sterke veksten i gruppen utarbeidende yrkeskvinner er en av de store samfunnsmessige endringene som har funnet sted de siste tiårene. Denne veksten og de problemer den medførte, som f.eks å kombinere familieliv med yrkesaktiv liv, har rettet oppmerksomheten mot den betydning tidsbruk har for utformingen av folks liv.

Arbeidsnotatet retter søkelyset mot kvinners og menns tidsbruk på 1980-tallet. Et sentralt spørsmål er om tendensen til forholdsvis markerte tidsbruksendringer som ble registrert på 1970-tallet har fortsatt, flattet ut eller stoppet opp i løpet av 1980-årene. Notatet tar også for seg tidsbruk i ulike grupper av kvinner og menn. Det inntrykket man får når man studerer kjønnsforskjeller generelt, kan forandres når man undersøker tidsbruk blant for eksempel småbarnsforeldre eller blant personer i ulike sosio-økonomiske grupper. Forfatteren diskuterer til slutt i notatet muligheten for likestilling i framtiden.

Analysene er basert på data fra levekårsundersøkelsene i 1980 og 1987, og fra arbeidstidsundersøkelsen 1985.

Ykesaktive kvinner, hjemmearbeidende menn?

Langt flere kvinner er i jobb ved inngangen til 1990-årene, enn i begynnelsen av 1980-årene. Ulike undersøkelser viser imidlertid at menn fremdeles har lengre ukentlig arbeidstid enn kvinner. Bare en av tre voksne kvinner jobbet heltid i 1989, mens det samme var tilfelle for to av tre

voksne menn. Men her er det viktig å peke på den store forskjellen i arbeidstid vi finner mellom ulike kvinnegrupper. Kvinnelige høyere funksjonærer arbeider mer heltid og mertid enn kvinnelige arbeidere. Selv når både far og mor jobber heltid, er det bare et lite mindretall av mennene som deler husarbeidet likt med sine koner. Kjønnsforskjellene er fortsatt store, også blant heltidsarbeidende kvinner og menn. Blant menn er det bare registrert en svak økning i tiden som brukes til husarbeid.

Tidsnyttingsundersøkelsen i 1971-72 og 1980-81 viste en betraktelig reduksjon i den tiden kvinner brukte på husarbeid. Analysen i arbeidsnotatet viser ikke store endringer i kvinners husarbeid generelt i løpet av 1980-årene, men kvinner utenfor arbeidslivet og kvinner som jobber deltid har redusert sin tid på husarbeid, slik at den likner mer på de heltidsarbeidendes husarbeidstid.

Resultater fra andre undersøkelser tyder på at menn bruker mer tid på barna sine nå enn tidligere. Våre analyser viser i tillegg at det har vært en sterkere økning i husarbeidstid blant småbarnsfedre enn blant menn generelt, og at småbarnsfedre noe oftere enn andre menn deler husarbeidsoppgaver likt med sine ektefeller/samboere. Selv om småbarnsfedre er blant dem som ofte har lang arbeidstid, gjør altså småbarnsfedre mer husarbeid enn andre menn.

Dette kan på den ene siden være et uttrykk for at menns lange arbeidstid ikke nødvendigvis har negative konsekvenser for hvordan likestillingen praktiseres i hjemmet. På den annen side kan det bety at far må bidra mer i huset, fordi mor er opp-tatt med omsorgsarbeid.

Fritid

Har menn og kvinner like mye fritid? En del undersøkelser har vist at menn har mer fritid enn kvinner. Enkelte har hevdet at

menns reduserte lønnsarbeidstid har ført til at menn har mer fritid, ikke til at de deltar mer i hus- og omsorgsarbeid.

Resultatene i denne analysen viser noe annet: menn og kvinner har omtrent like ofte muligheten til sammenhengende fritid.

Når vi studerer fritidsmulighetene i ulike kvinne- og mannsgrupper, kommer imidlertid kjønnsforskjellen fram. Det viser seg at heltidsarbeidende menn har oftere minst to timer sammenhengende fritid enn heltidsarbeidende kvinner. Blant småbarnsforeldre er forskjellen enda mer markert: Fedre som jobber mer enn 45 timer i uka har faktisk mer fritid enn mødre som jobber deltid!

Hva med framtiden?

Så langt har ikke analysen i dette notatet bekreftet mediebildet av de «rolledelende» kvinner og menn. Den kjønnsbestemte arbeidsdelingen eksisterer fortsatt. Analyser av folks holdninger til arbeidstidsreformer gir heller ikke grunnlag for å anta at det vil skje store endringer i den kjønnsbestemte arbeidsdelingen i nærmeste framtid. Folk ønsker i større grad reformer som letter deres problemer i dagliglivet. Det betyr blant annet at tendensen til å ønske seg *lengre ferie* er sterkere jo yngre man er. Tendensen til å ønske seg *lavere pensjonsalder*, er sterkere jo eldre man er. Det er først og fremst småbarnsforeldre, eller rettere sagt småbarnsmødre, som ønsker reformer som kan lette problemene med å kombinere barn og yrkesliv. Det at småbarnsfedre bare i liten grad prioriterer slike reformer, kan sees som et uttrykk for at det kan ta atskillig tid å oppnå store endringer i fordelingen av lønns- og omsorgsarbeidet i familien.

Tone Fløtten:

Arbeid, familie og fritid. Kvinners og menns tidsbruk ved inngangen til 1990-åra

ISF-Arbeidsnotat 91:5

Børnekår – en monografi

Børnekår er den første store undersøgelse i Norden af børn og unge, der sammen med deres mor er flyttet på krisecenter for voldsramte kvinder. Undersøgelsen er baseret på oplysninger fra 394 børn.

Undersøgelsen viser, at så godt som samtlige børn har været udsat for passiv psykisk mishandling i form af, at de har overværet mishandlingen af deres mor, eventuelt har overværet at hun er blevet truet på livet. Kun et mindretal af børnene har været udsat for aktiv fysisk mishandling, det drejer sig om 6–10%.

Børnene har på flere måder i høj grad erfaret at være midt i volden. Halvdelen af mødrene oplyser, at volden mindst een (og oftest flere) gange er blevet udløst af uenighed om barnet. Volden er ikke nødvendigvis begrundet med uenigheden, men der har været et tidsmæssigt sammenfald.

Undersøgelsen viser også, at mange – især af de større børn – blander sig i volden ved at forsøge at gå imellem eller at aflede voldsmanden.

Trods børnenes viden om volden og trods deres involvering i volden er der en meget stor del af familierne, hvor moderen ikke har talt med barnet om volden og hvor barnet heller ikke har stillet spørgsmål.

Den voldelige mand er i de fleste tilfælde identisk med barnets biologiske far. Der er ofte tale om langvarige samlivsforhold, hvor volden har været til stede det meste af tiden. For en del børn er der tale om, at mishandlingen af moderen er fortsat også efter forældrenes skilsmisse.

Undersøgelsen viser, at flertallet af børnene kun har uspecifikke reaktioner eller symptomer på familiens problemer. Det er de færreste børn/familier, der før indflytning på krisecenter har været i kontakt med samfundets forskellige hjælpetilbud til børn og deres forældre. Undersøgelsen understreger dermed krisecentrenes

væsentlige rolle som det første sted, hvor volden bliver et tema, der kan tales højt om og som det første sted, hvor det er muligt også at fokusere på barnets placering i, følelser for og oplevelse af volden.

Børnekår – en monografi

Nordisk Psykologisk skriftserie nr. 3/91
Akademisk Forlag, Store Kannikstræde
6-8, DK 1002 København K

Mannen som norm i statistikken?

Da Mark Twain i sin tid lot falle de nå så berømte ord om at det finnes tre slags løgn: løgn, forbannet løgn og statistikk, gjorde han seg til talsmann for et nokså vanlig syn på statistikk. Alle som har opplevd å få sine meninger og synspunkter rokket av en motstander under henvisning til statistiske fakta, har nok mer en én gang vært tilbøyelig til å si seg enig med Twain. En *vet* hvordan det er, og at det må være statistikken det noe galt med. På den andre siden er det klart at det ikke nytter å hamle opp med statistiske fakta, og det er nettopp her statistikken har sin styrke.

For de mer seriøse finnes det imidlertid muligheter for å teste den statistiske dokumentasjonen og eventuelt komme med kritikk av forutsetningene eller beregningene. På den måten kan det forhåpentligvis oppstå en fruktbar debatt som forbedrer og finjusterer de statistiske instrumentene og stiller nye spørsmål. Produksjon av statistikk er uunngåelig hvis vi vil skaffe til veie holdbare kunnskaper om samfunnet.

Produksjon av statistisk materiale berører i dag nesten alle områder i samfunnet: helse, kriminalitet, familiemønster, utdanning, inntekt, fritid etc. I planleggingen av

konferansen «Mannen som norm i statistikken?» fikk arrangørene problemer med å velge hvilke områder de ville dekke, uten å spre seg for mye. Til slutt ble en enig om å velge et område med strategisk betydning for kvinnes stilling i samfunnet: Forholdet mellom betalt og ubetalt arbeid, og de forskjellige konsekvenser dette har for kvinner og menn.

Sten Johansson innledet konferansen med foredraget «Makten over statistiken». Han snakket bl.a. om hvordan totalitære samfunn til alle tider har motarbeidet en uavhengig statistikkproduksjon. Årsaken er at slik produksjon influerer på offentlighetens virkelighetsoppfatning, og den som styrer denne eier en vesentlig del av makten i samfunnet. Dette privilegiet tilhører imidlertid ikke bare diktatorer og deres like, men finnes i en mer diffus form overalt hos dominerende grupper og klasser. Det er deres virksomheter som lyskasterne rettes mot, det er deres gjøren og laten som analyseres, måles og veies.

De følgende foredragene illustrerte hvordan en ved å endre innfallsvinkelen, bidrar til å endre vår virkelighetsoppfatning og gi nye kunnskaper. Virksomheter utenfor rampelyset – halvt skjult – er bl.a. alt uregistrert arbeid, og her utgjør husarbeid og omsorg for barn en vesentlig del.

Anita Nyberg viste i sitt foredrag at gifte kvinner, først og fremst kvinner av arbeiderklassen, i stor utstrekning har arbeidet både ute og hjemme. Når statistikken viser en bratt stigende kurve mht gifte kvinners inntektsgivende arbeid på 1900-tallet, er dette først og fremst en forvrengning av virkeligheten, basert på hva som til enhver tid oppfattes som hensiktsmessig eller ikke, av kvinners arbeid utenfor hjemmet.

Anita Stark har tatt for seg internasjonale økonomiske sammenligninger basert på statistisk materiale. Hun illustrerer på en overbevisende måte hvordan en mannlig tolkningsmodell kan gi et feilaktig bilde av

kvinners virkelighet, og dermed blir den også uinteressant som målestokk for mannens situasjon. Den gjennomsnittlige vesttyske familien – industriarbeider med hjemmeværende kone og to barn – er f.eks. ikke særlig typisk i de nordiske landene. (I Sverige svarer mindre enn en halv prosent av familiene til denne beskrivelsen.) Anita Nyberg og Agneta Stark viser oss med andre ord hvordan virkeligheten forandres når en bytter fra mannsperspektiv til kvinnersperspektiv i statistiske modeller og beregninger.

Mannen som norm i statistiken?

Rapport från ett seminarium den 31 oktober 1990.

JÄMFO-rapport nr. 20/januar 1991.

Delegationen för jämställdhetsforskning, Stockholm.

Kvinnens kropp og sunnhet – en samfunnssak?

Ved Center for kvindeforskning, Universitetet i København, ble det i 1990 holdt en forelesningsrekke over temaet «Kvindens krop og sundhed – en samfundssag?». Temaet ble valgt fordi en ser det som viktig å få belyst kvinnekroppens rolle og plassering i samfunnet noe mer. I samfunnsvitenskapene er det en tendens til å plassere kroppen hos det enkelte individ som et privatanliggende. Samtidig er kroppen en integrert del av alt mennesket foretar seg, og derfor også en viktig dimensjon i det kollektive, samfunnsmessige liv: I behandling og helse, i arbeidsliv og arbeidsmiljø, i mote, porno og prostitusjon, i reproduksjon og i sport og gymnastikk.

Det finnes sunne kropp og syke kropp, det er arbeidende kropp og kropp

som føder barn. Det finnes kroppar i bevegelse og handling, eller kroppar fremstilt som handelsvarer og utstillingsobjekter. Kroppen er derfor i aller høyeste grad politisk, og den er underlagt en rekke lover, institusjoner, normer og forandringer.

Samtidig eksisterer det meget forskjellige betingelser for kvinners og menns utfoldelse av kroppen, Det finnes forskjellige normer for hva som er tillatt for hhv. den kvinnelige og den mannlige kropp.

I løpet av 80- og 90-tallet har en blitt mer bevisst kroppens betydning, særlig blant kvinner, og kravet om bedre betingelser for kroppen har økt. Dette nummeret av SAM-KVINDs Skriftserie er et bidrag til diskusjonen om kvinners kroppslige rettigheter og utfoldelsesmuligheter – også som grunnleggere av nye kroppskulturer på et annet verdigrunnlag.

Kvindens krop og sundhed – en samfundssag?

SAMKVIND Skriftserie nr. 7

Center for kvindeforskning, Københavns Universitet.

Kjønnsperspektivet og betydningen dette har som vitenskapelig kategori

På 1980-tallet har vi vært vitne til en eksplosiv internasjonal utvikling av feministiske teorier som har påvirket forskningen.

Et seminar om kjønnsperspektivenes betydning som vitenskapelig kategori er i seg selv et dristig foretagende intellektuelt sett. Står ikke vitenskapen over kjønnspølematikken som sådan? Hvis vitenskapelige resultater påvirkes av hvem som har kommet fram til dem, eller hvilke spørsmål som blir stilt, er det da vitenskap? Bak slike spørsmål ligger forestillingen om en «hard

core sciene», f.eks. teoretisk fysikk og beslektede emner. Naturligvis påvirkes ikke tyngdekraften eller Einsteins relativitetsteori, laserforskningen eller ulike kjemiske reaksjoner av forholdet mellom kjønnene. Men går en til det «utenomvitenskapelige», dvs. hva en anvender forskning til, og på hvilke områder en satser, er betydningen av kjønn åpenbar.

Et felles budskap i bidragene til denne rapporten er enigheten om kjønnsperspektivets betydning som vitenskapelig teori i den forstand at det sanne bilde som vitenskapen forutsettes å gi ikke er sant, fordi kvinnene eller det kvinnelige savnes. Den eksisterende forskningen er ikke kjønnsnøytral eller objektiv, og den styres av den mannlige virkelighets modell – en tolkningsmodell som har sin rot i maktforholdet mellom kjønnene. Mona Eliassons artikkel om forskning innen de psykologiske vitenskapene, gir et realistisk bilde av dette forholdet. Ebba Witt-Brattstrøms, Joan B. Landes og Anne Marie Berggrens artikler viser det samme.

I resonnementet over anklages den ikke-feministiske forskningen for å være subjektiv fordi den har utelatt kvinnene. Med andre ord, den feministiske forskningen må settes på dagsordenen og resultatene bli en naturlig del av vår bevissthet og vår generelle kunnskap, for at forskningen skal bli kjønnsnøytral. Men en kan gå lenger. Det bør presiseres at feministisk forskning ikke er noen form for tilleggskforskning, men at den endrer grunnlaget for all forskning innen et område. Ebba Witt-Brattstrøm viser f.eks. at forskning om kvinner og kvinnelighet i litteraturvitenskapene har gitt et klarere bilde av hva maskulinitet er.

Anna Jonasdottir tar opp debatten om kvinnespespektivet i historieforskningen. Riktignok kan en studere kvinner som kategori i historien og undersøke deres levkår, men uten at det blir satt inn i den historiske

sammenheng som forklarer samfunnsutviklingen.

Som konklusjon understrekes det at all vitenskap er en sosial prosess som bygger på begreper. Derfor er det ikke mulig å unngå at kjønnsperspektivet setter sitt preg på den. Den vitenskapsteoretiske debatten innen kvinneforskningen kommer til å fortsette.

Könsrelationernas betydelse som vetenskaplig kategori

Rapport från ett seminarium den 24 och 25 november 1990.

JÄMFO-rapport nr. 21/mars 1991

Delegationen för jämställdhetsforskning, Stockholm 1991.

Kvinner og offentlighet

En annotert bibliografisk oversikt innen utvalgte emneområder

Denne bibliografien er utarbeidet for prosjektet *kvinner og offentlighet* som er finansiert av NAVFs kultur- og tradisjonsformidlingsprogram (KULT). Bibliografiens formål er å vise noe av bredden innen norsk kvinneforskning de siste 5–10 årene, med vekt på empirisk orienterte arbeider.

Fokus for den litteraturen som blir presentert har vært beskrivelser og analyser av kvinners liv og endringer i kjønnsbestemte handlingsmønstre.

Bibliografien er bygd opp rundt to hoveddeler. Den første delen er blitt kalt *Fra privat til offentlig deltakelse*. Emner vi har trukket fram knytter seg til innfallsvinkler omkring kvinners økede deltakelse i offentlig politikk, kvinners arbeidsdeltakelse i omsorgsyrkene, kvinner i mannsyrker, kvinner i forskningen og kvinnelige kunstnere.

Den andre hoveddelen heter *Endringer i*

kulturelle mønstre. Her er perspektivet formidlinger av kjønnsbilder og endringer av disse, kvinnes deltakelse er i denne sammenhengen et sekundært tema. Det er likevel, ut ifra enkelte av bidragsytternes oppfatning, et poeng at deltakelse av kvinner innen produksjon og formidling i massemediene er en forutsetning for at kjønnsbildene skal endres. Emneområdene er hentet fra litteratur som tar opp kvinnebildene i triviallitteraturen, ulikhet i kjønnsbilder innen fakta og fiksjon, og til slutt hvilke kjønnsbilder som dominerer i idretten og i medias formidling av disse.

Samlet har denne bibliografien to formål. For det første vil den kunne brukes som en oversikt over aktuell litteratur innen noen emneområder. For det andre kan bibliografien samlet gi et inntrykk av forskningen rundt kvinners liv det siste tiåret.

Mari Teigen:

Kvinner og offentlighet. En annotert bibliografisk oversikt innen utvalgte emneområder

ISF-Arbeidsnotat 91:1

Likelønn

Nordisk handlingsplan for likestilling ble vedtatt under Nordisk Forum sommeren 1988, og Nordisk Ministerråd har utpekt likelønn til å være det nye satsningsområdet i arbeidet med likestilling. Likelønn avløser dermed BRYT-prosjektet, der siktemålet var å få kvinner til å velge utradisjonelle yrker og utdanningsveier.

Sentralt i den nye orienteringen står Prosjekt lik lønn for kvinner og menn i Norden, som skal gå over en fireårs periode fra høsten 1990. Formålet med prosjektet er blant annet å bedre informasjonen om

lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i Norden, og utvikle strategier for å nå målet: Et samfunn der lønna blir bestemt uten hensyn til kjønn.

Leder av det norske prosjektet er Jorun Wiik, Barne- og familiedepartementet, med kontor plass hos Likestillingsrådet. Prosjektet er finansiert av Nordisk Ministerråd og Barne- og familiedepartementet.

Magasinet *Likelønn* blir utgitt i Norge og vil komme to ganger i året i tre-fire år framover. Ansvarlige redaktører er Jorun Wiik og Elisabeth Eide.

Nr. 1/91 av *Likelønn* ble utgitt i april og kan fås gratis fra

Prosjekt likelønn

Likestillingsrådet, Postboks 8036 Dep.,
0030 Oslo.
Tlf. (02) 34 25 79.

Växter på jorden

Växterna är grunden för människans existens. Från dem kommer direkt eller indirekt all vår föda, mediciner, njutningsmedel, byggnadsmaterial, bränsle med mera. Naturfolkens och våra förfäders måttliga utnyttjande av naturen har i våra dagar ersatts av en hänsynslös exploatering, som leder till utrotning av arter och ekosystem. Varför sker detta? Beror det på kortsiktigt ekonomiskt tänkande? Eller på bristande kunskaper?

Författarna Inga och Olov Hedberg skildrar i boken «Växter på jorden» hur långt vi hunnit i utforskningen av jordens flora och hur arternas mångfald under åramiljoners lopp har anpassat sig till en mängd olika ekosystem, vars balans inte tål hur stora ingrepp som helst. Genom sitt

absoluta beroende av växtvärlden är människan en del av dessa försvinnande ekosystem.

Forskningen och ideella organisationer försöker finna lösningar på problem som svält, överbetning och bränslekris. Det finns stora risker med den pågående utarmningen av genresurser, i synnerhet inom tropiska områden. Medel att motverka utarmning av floran kan vara att fridlysa, inrätta reservat, odla i botaniska trädgårdar eller att arkivera frön i genbanker, men framför allt gäller det att finna vägar för att bevara växter och ekosystem där de finns.

Inga och Olov Hedberg:

Växter på jorden – vår viktigaste naturresurs

Natur och kultur, Stockholm 1990.

Kvinner, miljø og utvikling – en konferanserapport

NAVFs sekretariat for kvinneforskning og Senter for kvinneforskning ved Universitet i Oslo arrangerte i dagene 12. – 14. november 1990 den nordiske forskerkonferansen *Kvinner, miljø og utvikling*.

Konferansen var initiert av NAVFs styringsgruppe for miljø og utvikling, og bakgrunnen var et ønske om å stimulere til at det utvikles kvinneperspektiver innen alle områder av forskning for miljø og utvikling. Kvinneperspektiver ble i utgangspunktet definert vidt, og favnet om kvinners engasjement i problemstillinger rundt miljø og utvikling såvel som kvinneforskningens faglige bidrag og utfordringer. Konferansen ble arrangert med finansiering fra NAVFs styringsgruppe for miljø og utvikling, Miljøverndepartementet og Nordisk Ministerråd.

Sekretariatet og Senteret har i fellesskap

publisert en rapport fra konferansen, som inneholder foredragene, deltakernes egne bidrag til gruppesesjonene samt oppsummeringer av plenumsdiskusjonene og gruppearbeidet. Åpningsforedragene og de faglige innledningene i plenum er trykket på engelsk. De tre hovedforedragene er også oversatt til norsk i dette nummer av NOK. Deltakernes egne bidrag i de tre gruppene «Kvinner og mat», «Kvinner og energi» og «Gen- og reproduksjonsteknologi» er trykket på skandinavisk språk.

Rapporten er gratis og kan bestilles fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Kvinner, miljø og utvikling

Rapport fra en nordisk forskerkonferanse
Arbeidsnotat 3/91 NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Arbeidsnotat 3/91 Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo

Kvinner, miljø og utvikling

Rapport fra en nordisk forskerkonferanse

Arbeidsnotat 3/91
NAVFs sekretariat for kvinneforskning
Norges allmennevitenskapelige forskningsråd

Arbeidsnotat 3/91
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Women, water and sanitation Annual Abstract Journal 1991-93

In recent years, many projects have involved women in preparation, implementation and maintenance of new water supply and sanitation facilities. Also, studies on the functions and effects of women's involvement have been carried out.

To ensure that this new information reaches a wide audience, the Norwegian Agency for Development Co-operation, NORAD, asked IRC to continue its bibliographic work on women, water and sanitation. The result is an annual abstract journal on women's participation, to be published in 1991, 1992 and 1993.

The journal builds on an earlier comparative study, «Participation of Women in Water Supply and Sanitation: Roles and Realities». This 1985 IRC study reviewed over 800 documents, most of which are written by authors from developing countries and report field experiences and research.

The three abstract journals are produced in close cooperation with PROWESS, UNDP's project for the Promotion of the Role of Women in Water and Environmental Sanitation Services. Each issue of the journal will contain a state-of-the-art summary and some 50 abstracts of selected books, reports and audiovisual materials.

Subjects to be covered in the 3 issues include:

- Traditional roles of women in water and waste management, maintenance, community hygiene and local learning systems.
- Women's involvement in project preparation and design.
- Participation of women in implementation projects: handpumps, piped water

systems, protected wells, rainwater harvesting, low-cost water treatment, low-cost sanitation.

- Involvement in maintenance: planning, training, work; effects on functioning, costs and status; problems to overcome.
- Management of local maintenance, finance, water use and hygiene, environmental aspects.
- Training local women for maintenance,

management, financing; training field workers to work with women; training policy makers, planners, managers and trainers.

- Water use and hygiene: studies, education materials, experiences and results.
- Benefits of water and sanitation projects; use of water and time gains; socio-economic impact studies; unwanted side effects of water and sanitation projects on women.
- Monitoring water and sanitation projects; role of women in community-based monitoring; monitoring of community participation and involvement of women.
- Tools on women's roles: policy papers, checklists, manuals, audio-visual materials.
- National donor policies, sector papers.
- Bibliographies and reviews.

More information from IRC, P.O. Box 93190., 2509 AD The Hague, The Netherlands

KOMMER

Energi og ressurshusholdning på kvinners vilkår Workshop

Nordplan, Stockholm, høsten 1991

Målsetningen med denne workshop er å legge grunnen for et tverrfaglig nordisk forskersamarbeid på feltet. En tenker seg et nettverk med en felles «overbygning», en «paraply» som over en 5-årsperiode skal sørge for kontinuitet i diskusjonene, sørge for årlige seminarer eller forskerkurs der problemstillinger og perspektiver av felles interesse kan tas opp og utdypes, få inn forskere fra miljøer internasjonalt som kan gi inspirasjon og korrektiv osv. Nettverket skal være åpent, med Nordiska institutet för samhällsplanering (Nordplan) som knutepunkt.

Denne første workshop i 1991 skal følge opp arbeidet fra den nordiske forskerkonferansen «Kvinner, miljø og utvikling» som ble holdt i Oslo høsten 1990. Vi vil utveksle og koordinere idéer, avklare perspektiver som kan være fruktbare å arbeide videre med, og generere idéer til nye prosjekter.

Programmet bygger på deltakernes «papers» om sine forskningsprosjekter

eller -idéer og et arbeidsprogram med utkast til «paraply» for nettverket, foruten en foreleser utenfra.

Mer informasjon fås ved henvendelse til Sigrun Kaul eller Liselott Happ-Tillberg, Nordplan, Box 1658, S-111 86 Stockholm. Tlf. 46-8-614 40 00, Fax 46-8-611 51 05.

Women, Society and Business Ownership

**Glasgow, Scotland,
September 25-27th, 1991.**

An increasing number of women are running their own businesses in Europe and the USA. What does this mean and what implications does it have for society, the economy and business owners themselves?

This Conference will provide a rare opportunity to discuss and debate current theories, policies, views, thoughts and research on women's business ownership and what this means for the 1990's.

The conference will focus on 3 themes:

- *Gender...* a practical and theoretical examination of how gender expectations in social and business institutions reflect and influence business ownership
- *Public Policy...* assessment of policies designed to promote small firm formation and growth and in particular those targeted to maximize the potential of women as business owners
- *Corporate Resourcing...* looking at the activities of large firms that have a direct/indirect effect on women's access to: entrepreneurial experience, self-employment, support funding and training.

For further details please contact Margaret Ferguson, Conference Administrator, Women, Society and Business Ownership, Scottish Enterprise Foundation, University of Stirling, Scotland, FK 94 LA, UK. Tel. 078 667353, fax. 078 650201.

World Women's Congress for a Healthy Planet

**Miami, Florida, USA,
8-12 November 1991.**

Women from all regions of the world will gather in Miami, Florida, USA, on 8-12 November 1991 for the World Women's Congress for a Healthy Planet. Women will organize for a more active role in policy-making, strengthen and expand networks and influence the UN conference on Environment and Development (UNCED), scheduled for 1-12 June 1992 in Brazil, through an Action Agenda to be used during the decade and beyond.

The World Women's Congress is open to all: individuals, grassroots and other organization representatives, government and legislative officials.

Plenary sessions will be conducted as a Tribunal with witnesses testifying on successes and failures of efforts to maintain a healthy planet. The Congress will make findings and recommendations for an Action Agenda that will be presented to a Summit of women heads of government, UN officials and other world leaders. The programme also will include workshops and provide opportunities for film and video presentations, cultural exhibitions and spontaneous activities.

Further information about the program and accommodations in Miami from International Policy Action Committee, Secretariat, c/o Women's Foreign Policy Council, 845 Third Avenue, 15th floor, New York, NY 10022, USA.

Telephone (212) 759-7982, Fax (212) 759-8647.

Children at Risk An Interdisciplinary Conference

Bergen, Norway, 13-16 May 1992

The conference intends to provide a forum for scientific discussion of children's life and development in the perspective of the UN Convention on Children's Rights. Participants wishing to present a paper at the conference are asked to submit an abstract intended for oral or poster presentation.

Officials in public work, politicians and members of international organizations that work for children are invited to take part in the conference to discuss practical and theoretical consequences of recent research.

The conference language is English.

Scientific programme

There will be plenary sessions with presentation of invited papers every morning.

The conference includes 5 parallel sections with the following topics:

1. Risk factors connected to nature and environment: children and the physical milieu.
2. Medical risk factors: nutrition, disease and disturbed development
3. Family and social network
4. The role of the public caretaking agencies
5. Culture, education and identity

These sections will be initiated by plenary lectures presented by invited speakers. Every plenary lecture will be followed by a presentation of accepted papers.

There will be an opportunity to present papers also in poster sessions.

Each day will have a closing session with discussions between researchers and officials on important papers from the day's presentations.

More information from Children at Risk, The Norwegian Centre for Child Research, The University of Trondheim, N-7055 Dragvoll.

Tel. (07) 59 62 40, Fax. (07) 59 62 39.

Alice in Wonderland First International Conference on Girls and Girlhood: Transitions and dilemmas

**Amsterdam, The Netherlands,
16-19 June, 1992.**

Background and objectives

Girls are coming more and more into focus. Since the establishment of Youth Studies

and Women's Studies at the universities, girls and girlhood have gradually been given a place on the academic map. Despite this expanding interest, these subjects have thus far not become a discrete category in scholarly discourse. «Girls» have not yet been fully acknowledged as a category different from adults, from men and women, and from boys respectively.

Alice in Wonderland will be the first international academic conference exclusively devoted to girls. One objective is to trace the extent and diversity of the scattered research currently being done. The conference will provide an opportunity for comparing and assessing methodology and theoretical perspectives as they have been evolving over the past fifteen years. A further aim is to locate and discuss the social policies and ideological strategies by means of which «girls» are defined and situated in society. Public debates suggest a growing concern with girls, especially in the context of family-violence, incest and unemployment. Judging by these debates, girls would seem to actually *coincide* with their problems. Without denying the existence or the urgency of such concerns, *Alice in Wonderland* intends to call into question the seemingly unproblematical equation of socio-political questions and the historical beings called girls. Girls, girlhood and girlishness are socio-historically and ideologically determined notions, and as such, subject to change.

The conference aims to analyze the shifting processes in which these notions obtain significance. The dual purpose of the conference will be to institute as well as to problematize «girls» as a distinct category of academic research.

Alice in Wonderland will focus on boundaries and their transgression: on historical, social, political, cultural, philosophical and, equally important, epistemological boundaries. The phrase *transitions and*

dilemmas indicates the thematic horizon against which the conference will take place. How and why are girls what they appear to be at a particular moment in a given society? Is it possible to conceive of «girlhood» other than as a preparatory stage for female adulthood? In what ways can and

do recently developed theoretical perspectives in all their variety shed light on such issues?

The programme consists of plenary lectures by international experts, presentations of papers on current research and debates. A social and cultural programme will also be offered.

The presentations will be organized in six sections:

*Eros, Sexuality and the Body,
Policy-Making and the State,
Imagination and Representation,
Education and Upbringing,
Youth Culture and Life-World,
Employment and Schooling.*

In addition, there will be a major intersection concentrating on *Theory and Epistemology*.

More information from Alice in Wonderland, First International Conference on Girls and Girlhood, Conference Service, Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam, The Netherlands. Tel. (31) 205 484656, Fax. (31) 20 472425.

Kjønn i kjempers fødeland

Forskerblikk på kultur og identitet

Konferanse på Norsk Folkemuseum, Oslo, 10.-11. oktober 1991

Konferansen setter søkelyset på kvinne- og kjønnsperspektiver i kultur- og tradisjonsformidlende forskning (KULT) som er et av innsatsområdene i norsk forskning. Hovedtemaene på konferansen blir *Et Norge med mange kulturer, Glimt fra det moderne Norge, Til gutt og jente skaper vi dem og Kjønn og kommunikasjon*. I alt 28 forskere vil presentere sin forskning i løpet av de to dagene konferansen varer. Det vil bli holdt fem plenumsforedrag - de resterende foredragene vil foregå i parallelle sesjoner hvor publikum selv har anledning til å velge hvor de vil være tilhørere.

*

Ved siden av det rent faglige vil musikalske innslag stå på programmet.

Det blir også utstilling og salg av kunst og kunsthåndverk.

*

Konferansen er et samarbeidstiltak mellom Norsk Folkemuseum, Rådet for humanistisk forskning v/KULTFORMIDLING og NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

*

Deltakeravgiften er kr 500 for begge dagene (inkl. lunsj og kaffe) og kr 250 for én av dagene. Påmeldingsfrist innen 27. september. Endelig program med påmeldingsslipp vil foreligge medio august og kan fås fra

NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Sandakerveien 99

0483 Oslo

Telefon: 02-15 70 12

Telefax: 02-22 55 71

*

**Hold av dagene torsdag 10. og fredag 11. oktober allerede nå
og bli med på høstens begivenhet!**

Fram mot Miami-konferansen: INSTRAW-prosjekt om kvinner, miljø og bærekraftig utvikling

Ved Institute of Social Studies (ISS) i Den Haag jobber Sabine Häusler og Eva Charkiewicz-Pluta med et INSTRAW-initiert forskningsprosjekt om kvinner, miljø og bærekraftig utvikling. Prosjektets tre hovedbestanddeler er *paperet* «Women, the Environment and Sustainable Development. Towards a Theoretical Framework», en *tilstandsrapport* over feltet (forskning, miljøer, begivenheter m.v.). Og en *annotert bibliograf*. Prosjektet skal legges fram på «World Women's Congress for a Healthy Planet» i Miami i november 1991.

Teoretiske rammer

For å få innspill i sitt arbeid med paperet, inviterte Eva og Sabine til en workshop i Den Haag 28. mai 1991. Det var ca. 40 deltakere, blant dem Elisabeth Gulbrandsen og Anne K. Haugestad fra Norge. Paperet er under avslutning i juni 1991, og en rapport fra workshop'en vil bli laget i september 1991.

En tilstandsrapport

I juli begynner Eva Charkiewicz-Pluta og Sabine Häusler ferdigstillingen av tilstandsrapporten. Bidrag her bør derfor komme raskt. I løpet av våren har de gjort et stort kartleggingsarbeid. De fokuserer på utviklingsprosessen, det vil si at de særlig ser på utviklingsinstitusjoners behandling av kvinner og miljø. Listen over begivenheter starter foreløpig med konferansen «Women and Natural Resources» i USA 1980.

En bibliografi

Den annoterte bibliografien vil spenne over et vidt spekter av fagområder og innfalls-vinkler. Stikkord er blant annet kvinner og utvikling, miljøstudier, dypøkologi, økofeminisme, feministisk teori, feministisk vitenskapskritikk og alternativ begrepssetting innenfor økonomi. Bibliografien vil bli endelig utarbeidet i august, og bidrag i form av referanse pluss to-tre linjer om en boks eller en artikkels innhold vil bli motatt med takk. Den foreløpige bibliografien kan fås ved henvendelse til Anne K. Haugestad, Skoleveien 37, 1458 Fjellstrand. Tlf. (09) 91 85 38.

Anne K. Haugestad kan også videreformidle bidrag til tilstandsrapporten og bibliografien, eller man kan ta direkte kontakt med Sabine Häusler og Eva Charkiewicz-Pluta, Institute of Social Studies, Women and Development Programme, P. O. Box 90733, NL-2509 LS Den Haag. Tlf. 31-70-35 10 346/35 10 100. Telefax 31-70-35 49 851.

Kvinner, utvikling og miljø – rapport fra et utredningsarbeid

Forskningsstiftelsen ved Universitetet i Tromsø (FORUT) påtok seg høsten 1990 arbeidet med å framskaffe en oversikt over hvem som gjør hva innen forskningsfeltet «Kvinner, utvikling og miljø». Medarbeidere i prosjektet var Ann Therese Lotherington, prosjektleder; Anne Britt Flemmen, prosjektmedarbeider; Anne Gerd Ekeland, forskningsassistent; Toril Skarsgard, bibliotekar. NORAS' program «Kvinner og utvikling» ønsket en slik oversikt som et grunnlag å gå videre på i eventuelle framtidige forskningssatsinger. Oppdraget gikk ut på å gå igjennom aktuell nasjonal og internasjonal litteratur, samt å få en oversikt over forskningsmiljøer og nettverk som arbeider med dette temaet. Begrensningene var at vi skulle konsentrere oss om forskning og at den skulle være u-landsorientert. Vi hadde fire månedsverk til rådighet.

Hva kan vi rekke over i løpet av fire måneder, tenkte vi, og følte det som den strengeste begrensningen vi skulle forholde oss til. Vi bestemte oss for å avgrense litteraturstudien til én teoretisk tilnærming, nemlig økofeminisme, og ett aktuelt forskningstema, nemlig energi, hvor vi ville

bruke den teoretiske tilnærmingen. Vi foretok imidlertid også generelle søk i databaser. For å finne fram til aktuelle forskningsmiljøer som arbeider med dette temaet, var det mest hensiktsmessig å bruke egne og andres nettverk. For hver person eller institusjon vi var i kontakt med, ba vi om å få navn på andre personer og institusjoner. Gjennom direkte kontakt med disse, fikk vi en viss oversikt over forskningsfeltet. Den resterende delen av metoden var deltakelse på kvinneforum i Bergen i mai 1990 og i NAVFs nordiske forskerkonferanse om kvinner, miljø og utvikling i november 1990.

Etter å ha snakket med folk i ulike forskningsmiljøer i Norge, lett i tilgjengelige kataloger og deltatt på de to konferansene som er nevnt foran, fant vi at vi måtte lete etter forskningsmiljøer også utenfor Nordens grenser. Det har vi blitt kritisert for, med kommentarer som at det er typisk at vi undervurderer våre egne bidrag. I ettertid kan vi til dels være enige i den kritikken, for det er svært begrenset det vi har funnet utenfor Nordens grenser også. Kanskje skulle vi derfor heller ha brukt tid og krefter på å klemme ut mer informasjon om miljøaspektet i nordisk u-landsrelatert kvinneforskning? Det generelle inntrykket vi sitter igjen med er nemlig at det er få større miljøer, både i Norge og ellers i verden, som er inne på temaet «Kvinner, utvikling og miljø». I vårt materiale er det bare unntaksvis at institusjoner har målsettinger og strategier for forskning på dette området. De har i tillegg også nylig fått det. I hovedsak finner vi enkeltpersoner innenfor institutter som har engasjert seg. Dette henger bl.a. sammen med at det var først på 1980-tallet at vi kan si at den forskningen som kopler kvinner, utvikling og miljø kom i gang, og først etter 1985 at den har fått noe særlig omfang. Nå kan det selvsagt innvendes at mye av den kvinneretta utviklingsforskningen som ikke eksplisitt handler om

miljø, også kan klassifiseres som det. Og motsatt, at u-landsorientert miljøforskning som ikke eksplisitt handler om kvinner eller kjønn, også handler om det. Vi valgte imidlertid å avgrense vårt arbeid til forskning som eksplisitt både i temavalg og begrunnelse for forskningen kopler mellom kvinner, utvikling og miljø. Kanskje var det det vi ikke skulle ha gjort?

Grunnen til at vi ville gå spesifikt inn på økofeminismen, var en tanke om at vi her hadde en teoretisk retning som var utviklet nettopp for å forstå forholdet mellom kvinner og miljø. Vi lurte på hvordan dette perspektivet, eller teorien, ble anvendt på empirisk materiale, eller om det overhodet var mulig å anvende et slikt perspektiv i praksis. Vi fant mye litteratur om økofeminisme og den var svært mangfoldig. Det som er felles er helhetstankegangen, dvs at en må forstå totaliteten og ikke bare de enkelte delene. Opphevelse av all dominans, det være seg basert på kjønn, klasse, etnisitet eller over naturen, er et annet fellestrekk. Økofeminismen er anti-hierarkisk. Komplementaritet og gjensidig avhengighet betraktes som grunnleggende. Forskjellighet uten rangering er en måte å karakterisere økofeminismen på.

Når det kommer til forklaringer er det imidlertid riktigere å snakke om retninger innen økofeminismen enn å se den som en enhetlig tilnærming. Vi finner særlig ett viktig skille mellom retninger. Det er på den ene siden de som hevder at kvinner i kraft av sin biologi er nærmere knyttet til naturen enn menn og at utbytting av kvinner og av natur er to sider av samme sak. De mener at kvinner er bedre forvaltere av naturressurser og har større egeninteresse i å bevare naturen. Problemet med biologiske forklaringer er imidlertid at de er statiske, dvs at endring blir umulig. På den andre siden finner vi derfor dem som er kritiske til biologistene og hevder at forholdet mellom kvinner og natur må forklares ut

fra historiske, økonomiske og kulturelle forhold, for det er ikke alltid slik at kvinner er nærmere naturen enn menn, – kvinner er ikke en ensartet gruppe.

Generelt sett har vi funnet at de økofeministiske bidragene i liten grad har vært opp tatt av forskjellighet mellom kvinner. Debatten har også i liten grad spesifikt relatert seg til tredje verdens problemer utover det å si at all form for undertrykking er uakseptabel. Økofeminismen kan på den måten skjule de ulike typene virkelighet kvinner lever i, f.eks at vestlige kvinner er undertrykkere så vel som undertrykte eller at kvinner har komplekse sett av lojaliteter. Skillet mellom biologiske og sosiologiske forklaringer blir derfor viktig når det gjelder anvendbarheten for forskning, særlig med tanke på u-landsstudier og urbefolkningsstudier.

Da vi valgte å se på energi som ett aktuelt forskningstema, var det på bakgrunn av at samtidig som energi er et av de viktigste elementene for overlevelse, er det også en av de viktigste årsakene til miljøproblemer verden over. Videre ville vi forsøke å anvende et økofeministisk perspektiv på analysen av kvinner og energi. Oppsummert ble det som følger: Fattige kvinner i u-land rammes hardere av energikrisa enn fattige menn og rikere kvinner og menn, pga deres materielle livssituasjon. I tillegg har kvinner kunnskaper som er nødvendige for en omlegging til bærekraftig ressursforvaltning. Denne kunnskapen er ervervet gjennom deres rolle som forvaltere av energiressursene. Energiforskrift og miljødelegelsene forøvrig fratar kvinnene muligheten til å forvalte ressursene slik de har gjort før, f.eks bidrar avskogingen til at muligheten til å sanke tørr nedfallsved minimaliseres og at andre energikilder som kanskje bidrar til videre miljøforstyrrelser må tas i bruk. På lengre sikt fører det til at den opprinnelige kunnskapen om bærekraftig forvaltning forsvinner. Det (makt-)politiske

problemet er dermed for kvinnene å få anledning til å anvende sin kunnskap før den går tapt. Studier av kvinner og energi kan grovt sett deles inn i to. For det første er det de som fokuserer på hvordan kvinner rammes av energiproblemene. Mange av disse er også opptatt av å avlive mytene om at det er kvinners aktiviteter som er årsak til miljøproblemene. For det andre er det de som arbeider med mulighetene for at kvinner skal kunne bli ressursforvaltere igjen og med hvordan den udokumenterte kunnskapen kvinnene har skal kunne kodifiseres og anvendes.

Det mest gjennomgående trekk i det generelle materialet vi har på området kvinner, utvikling og miljø er da også en fokusering på kvinner og naturressursforvaltning. Det er flere innfallsvinkler til dette, men utgangspunktet for de fleste studiene er at kvinner tradisjonelt har spilt sentrale roller i forvaltning av ressurser, særlig på lokalt nivå. Innenfor dette er noen opptatt av hvordan økonomiske og sosiale forskjeller mellom menn og kvinner påvirker interessen for og muligheten til ressursforvaltning, mens andre tar utgangspunkt i at fattigdommen, som resultat av global og regional politikk, undergraver kvinners kunnskaper om miljøet og dermed deres mulighet til å forvalte ressursene på en bærekraftig måte. Noen er også opptatt av hvordan kvinner får, eller ikke får, adgang til og kontroll over ressurser. Noen har feministisk tilnærming til stoffet, andre er bare opptatt av at kvinner representerer en gruppe menneskelige ressurser som det er viktig å utnytte hvis vi skal lykkes i en strategi for bærekraftig utvikling. Så langt vi har sett, er det ingen som eksplisitt bruker en økofeministisk tilnærming, men det ser ut til at mange har en implisitt økofeministisk tenkning som grunnlag for sitt arbeid. Ut over dette finner vi få fellestrekk i vårt generelle materiale. Det er en sterk tematisk spredning. Forskerne er opptatt av alt

fra vann- og sanitærforhold, hygiene og helse, mat, jordbruk, skogbruk, brenselkrisa, gjeldskrisa, husholds- og overlevelsesstrategier som følge av miljøødeleggelser, utviklingsplanlegging, til kvinners deltakelse i plan- og iverksettingsprosesser.

I rapporten fra utredningsarbeidet gir vi en oversikt over de institusjonene vi i løpet av prosjektperioden fikk respons fra. De varierer fra «rene» forskningsinstitusjoner, til organisasjoner eller nettverk som driver med utrednings- og rådgivingsoppdrag, og til private organisasjoner som engasjerer forskere til å gjøre forsknings- og utredningsoppdrag. Siden vi skulle fokusere på forskning, henvendte vi oss i første rekke til universiteter og andre rene forskningsinstitutter. Her var det lite å finne. Det som ofte skjedde var at det bare var ett menneske på en institusjon som kunne gi svar på spørsmålene våre. Vi var derfor prisgitt vedkommendes tilgjengelighet. Da vi begynte å bevege oss over i det halvoffentlige/private organisasjonslivet, ble bildet noe annerledes. Det er bl.a en rekke organisasjoner som er opprettet med utgangspunkt i miljøspørsmål generelt eller kvinner, miljø og utvikling spesielt. Problemet her er at disse bare delvis driver forskning. Noen driver forskningsformidling, andre er bare nettverk. I det internasjonale bistandssystemet, FN-organisasjoner og private organisasjoner som vi såvidt har vært innom, ser det ut til at det skjer noe mer. Det er kanskje mest på bistandssiden, men forsknings- eller særlig utredningsarbeider utføres gjerne i forbindelse med bistandsprosjekter.

FN-systemet arbeider også med kunnskapsoppbygging på feltet miljø og utvikling, og arrangerer en global konferanse i Brasil 1992. Det er initiert internasjonal forskning hvor koplinger mellom kvinner, utvikling og miljø belyses på ulike måter. Blant annet er det satt igang en studie som er svært lik vår i Nederland. Noe av denne

forskningen skal presenteres på Brasil-konferansen. Parallelt arbeider flere internasjonale nettverk som har forskere tilknyttet, for å synliggjøre kvinneperspektivet på denne konferansen. De arbeider også mer bredt for å mobilisere kvinner til å bidra med sin kunnskap i arbeidet for bærekraftig utvikling.

Vår endelige konklusjon på utredningsarbeidet er at «kvinner, utvikling og miljø» er et relativt nytt forskningsfelt der mye er ugjort, både teoretisk og empirisk. Vi har ikke funnet noen «etablerte eksperter» på noe spesialfelt og de fleste er i en søkende fase. Temaet består langt på vei av utforskede områder, men stadig flere melder nå sin interesse for å gjøre dem utforsket.

Rapporten «Kvinner, utvikling og miljø» kan bestilles fra FORUT (SP-avdelingen), postboks 2806 Elverhøy, 9001 Tromsø.

*Ann Therese Lotherington og
Anne Gerd Ekeland*

Kvinneforskning på swahili

Også i Tanzania er det viktig å kunne legge fram kunnskap om kvinnes situasjon for beslutningstakerne. Vi bruker vårt fag for å skape utvikling også for kvinner, sier en gruppe kvinnelige forskere ved Universitetet i Dar Es Salaam. De forsker på kvinner og utdanning, de er produktive og de blir lyttet til.

Birgit Brock-Utne, som i fire år har undervist på pedagogisk institutt ved universitetet, er en av initiativtakerne til nettverket av kvinneforskere. Hun har skapt et levende forskermiljø sammen med tanzanianske medsøstre.

Kvinneforskning

Birgit skaper tillitt ved å snakke flytende swahili. Styremøtene i kvinneforskergruppe WED – Women, education and development, foregår også på det språket. Men forskningsrapportene er på engelsk, for å kunne nå flere. Birgit har vært sekretær for gruppa siden starten i mai 1989. Bare aktive forskere på feltet kvinner og utdanning kan være med. Etter to års virksomhet har de allerede gitt ut fem rapporter og arrangert en konferanse/seminar om kvinner og utdanning. –Utgangspunktet er at forskningen skal tjene kampen for kvinnes rettigheter, sier Birgit. En kvinnelig student som begikk selvmord på grunn av sexpress, gjorde et dypt inntrykk på oss. En av våre undersøkelser har derfor tatt opp de problemer kvinnelige studenter møter på universitetet.

Forskningsprosjektene

Det første forskningsprosjektet som ble utført av Birgit Brock-Utne og Mwajabu Possi tok for seg elevers forventninger til framtidig liv, utdanning og jobb. De flinke jentene var nok opptatt av jobb, men nesten alle ville bli leger. Kvinneforskerne anbefaler yrkesveiledning for å få større spredning på yrker. Tanzania trenger også kvinner som er utdannet for jordbruk eller tekniske yrker.

Et annet prosjekt tar opp holdninger og kunnskap om AIDS blant jenter fra 13–19 år. Resultatene skal bli brukt i undervisning.

Et tredje prosjekt tar for seg effekten av å innføre skolepenger. Privatisering av utdanning har vært en del av verdensbankens politikk for å komme ut av det økonomiske uføret. Skolepenger vil imidlertid føre til at guttene blir prioritert. Jentene er overbelastet med husarbeid hjemme, får liten tid til lekser og gjør det dårligere på

Kvinnene i forskergruppa ved universitetet i Dar Es Salaam bruker forskningen som redskap for utvikling. En gruppe sterke kvinner som gjør en stor innsats for sine medsøstre.

skolen. På internatskoler for jenter derimot, er resultatene gode.

Språket

Birgit Brock-Utne satset på å lære seg swahili for å kunne leve og arbeide Tanzania. Det er grunnlaget for all kontakt og forståelse. Men i Tanzania foregår all videregående utdanning på engelsk. Det er ikke bare språket som er fremmed, mye av innholdet i lærebøkene kommer også fra utlandet. – Dette er ren kolonialisme, sier Birgit. Regjeringen vedtok for mange år siden at det felles språket swahili skal brukes, men det er ennå ikke gjennomført i praksis. Jeg er skuffet over at NORAD ikke støtter bruk av swahili. Engelskmennene blander seg inn til fordel for engelsken ved å gi bort lærebøker på engelsk.

Egen kultur

Birgit har gjort en innsats for at undervisningen på universitetet skal ta utgangspunkt i Tanzanias egen kultur og samfunn. – Ironisk nok var jeg den første som tok eksempler fra deres eget samfunn i sosialpsykologien, forteller hun. – Lærerne, som ofte er utdannet i utlandet, er ofte «mer katolske enn paven selv». Innholdet i det elevene lærer, er utviklet i Vesten, lite er på egne premisser. Dessverre er det slik at egen kultur blir nedvurdert.

Hun satte studentene igang med å samle inn stoff fra sine egne stammer om sosialpsykologiske fenomener. De ble forbauset da de fikk kunnskap om forhold i andre stammer i sitt eget land; et sted er det f.eks. kvinnene som bærer ved, et annet sted er det regnet for mannsarbeid.

Universitetet

Av de førti ansatte lærerne på pedagogisk institutt er det to kvinner. Birgit Brock-Utne er den ene. Den andre er lederen av kvinneforskningsgruppa, Naomi Katunzi. – Her ser du kvinnediskrimineringen i et forstørrelsesglass. Det er den samme latterliggjøringen og usynliggjøringen av kvinner som hjemme. Her må jeg slåss for afrikanske kvinnelige kolleger. Som hvit blir jeg satt i en spesiell kategori, mens en sterk afrikansk kvinne er mennene redd for. Du skal være sterk og tøff for å overleve.

Levekårene for universitetsansatte er vanskelige i Tanzania. Du kan ikke leve av lønnen. Du må ha ekstra inntekter, enten det er som konsulent eller som griseoppdretter. – Når en tenker på den store usikkerheten folk lever under, er den innsatsvilje som kvinneforskerne i WED har vist, utrolig, avslutter Birgit Brock-Utne.

Margrete Wiig

Evalueringsrapport

INSTRAW, FNs internasjonale forsknings- og opplæringsinstitutt for fremme av kvinners stilling, er blitt evaluert. Initiativet til dette kom fra utenriksdepartementene i Finland, Nederland og Norge.

INSTRAW ble opprettet som et resultat av kvinnekonferansen i Mexico i 1975, og har som oppgave å virke som katalysator for å fremme kvinneperspektiver i utviklingsprosessen. Gjennom forskning, opplæring og spredning av informasjon skal instituttet bidra til å belyse hvordan kvinner kan integreres i den utviklingen som skjer.

Evalueringen har hatt som formål å vurdere virkningene av og effektiviteten i

INSTRAWs aktiviteter og å komme med forslag til forbedringer.

Evalueringsrapporten viser til at INSTRAWs mandat har vært for bredt og uspesifisert og at det er vanskelig å avgrense INSTRAWs rolle og funksjon. Dette har medført at instituttet har spredt sin virksomhet over for mange felt og ikke har vært godt nok samordnet med andre FN-organer. Likevel har INSTRAW gjennom forsknings- og opplæringsprogram allerede gitt betydelige bidrag til å fremme kvinners stilling i utviklingsland blant annet ved å synliggjøre kvinners økonomiske innsats. Instituttet er viktig for kvinners utvikling og har bygd opp potensialer som kan nyttiggjøres i enda større grad i framtida.

Evalueringsrapporten ser det også som viktig at en i framtidige forskningsprogram og -aktiviteter bruker kjønn som analytisk kategori. Videre – at en også inkluderer menn i målgruppen for INSTRAWs programmer og aktiviteter; menn som politikere, som forskere, som medlemmer av grasrotbevegelser som kvinner må samarbeide og forhandle med.

I det videre arbeidet anbefales det at INSTRAW knytter opplæringsvirksomheten bedre til egen forskning og at instituttet gjør bedre bruk av sitt internasjonale kontaktnett via sine «focal points», som i Norge er NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

INSTRAW er plassert i Santo Domingo og dette blir av evalueringsgruppen ansett som problematisk og som et mulig hinder for at instituttet kan fylle sitt mandat. Hva som blir INSTRAWs videre framtid, lokalisering og aktiviteter vil bli besluttet i de ansvarlige styringsorganene i FN-systemet.

Kopi av evalueringen av INSTRAW kan bestilles fra NORAD, Postboks 8034 Dep, 0030 Oslo 1.

Tlf. (02) 31 44 53.

Kvinneperspektiv på miljøvernforskningen

Arni Hole, plansjef i NLVF og styreleder i Senter for teknologi og menneskelige verdier (TMV-senteret), filosof av bakgrunn, arbeider på deltid for TMV med et utredningsprosjekt knyttet til den nye perspektivanalysen fra Nasjonalkomiteén for miljøvernforskning (NMF): Føre var og etter snar. Perspektivanalysen tar til orde får å følge opp stortingsmelding om miljøvernforskning fra 1987 når det gjelder kvinneperspektivet i denne forskningen. Det handler både om å presisere hva et kvinneperspektiv eller en kjønnsdimensjon i miljørelatert forskning er, og hvordan en skal formidle dette til forskere og forskningsmiljøer, samt brukere av kunnskap. Hole vil ferdigstille en utredning i løpet av høsten 1991, bl.a med reisestøtte fra NMF.

I arbeidet er det nær kontakt mellom Arni Hole, Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo og NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Kvinneinitiativ foran Brasil-92

I juni neste år vil alle verdens ledere og representanter for folkelige organisasjoner møtes i Rio De Janeiro i Brasil til det mange mener vil bli historiens største og viktigste FN-konferanse. Sammen og hver for seg vil de diskutere og forhandle om «jordas skjebne»: hvordan løse de alvorlige miljø- og utviklingsproblemene som truer «Vår Felles Framtid». Kvinneorganisasjoner verden over er nå i ferd med å engasjere seg aktivt i prosessen fram mot Brasil-konferansen. I Norge har Senter for Internasjonale Kvinnespørsmål stilt seg den ambisiøse målsetning å kanalisere kvinners engasjement.

Senter for Internasjonale Kvinnespørsmål ble opprettet i mars 1990 av kvinneorganisasjonene bak TV-aksjonen-89 ut fra et ønske om å følge opp informasjonen om kvinners situasjon i den tredje verden. Senterets første store oppgave var å arrangere et to dagers Kvinneforum om kvinner, miljø og utvikling i forbindelse med den regionale FN-konferansen i Bergen i mai i fjor. Kvinneforum samlet omlag 100 deltakere og var det eneste av de mange arrangementene under miljødagene i Bergen som fokuserte spesielt på kvinner. En rapport med utdrag fra foredragene på Kvinneforum kan fåes ved henvendelse til Senteret.

Satsningen i Bergen ble høsten -90 fulgt opp med kampanjen «Kvinneinitiativ foran Brasil-92». Siktemålet er å bidra til at kvinner kan spille en aktiv rolle i forarbeidet til FNkonferansen i Brasil (UNCED) i juni 1992. Som representant for kvinneorganisasjonene har Senteret en plass i den norske forberedelseskomiteén for UNCED-konferansen. Gjennom deltakelse i komiteén har kvinneorganisasjonene til en viss grad hatt anledning til å påvirke utformingen av den norske nasjonalrapporten. Men først og fremst har kvinnerepresentanten som oppgave å fungere som pådriver og korrektiv når det gjelder å fremme kvinneinteresser i en sterkt mannsdominert komité.

Senteret opprettet høsten -91 fem tema-grupper som arbeider innenfor følgende emner: Befolkningsproblematikk/gene- og reproduksjonsteknologi, matvareproduksjon, fred/nedrustning, ny økonomi/ressursfordeling og urbefolkning. Temagruppene er primært arbeidsgrupper, der kvinner fra ulike miljøer deltar. Gruppene arbeider for tiden med et utkast til et eget alternativt Kvinnedokument med fokus på kvinners nøkkelrolle som forvaltere og brukere av naturressurser, spesielt i den tredje verden.

20.-21. september i år planlegger Senteret en konferanse i Oslo, der innledere fra

Sør vil bli invitert. Det er også planer om lignende seminarer og konferanser rundt om i landet i samme tidsrom. Aktuelle temaer er befolkningsspørsmål, fattigdom og ressursfordelingen i verden.

Den viktigste internasjonale kvinnekongressen foran Brasil går av stabelen i Miami 8.-12. november i år under navnet «World Women's Congress for a Healthy Planet». Bak kongressen står 40 framtre-
dende kvinner fra alle deler av verden. Det

ventes omlag 1000 deltakere, og man vil her forsøke å komme fram til en «Verdens kvinners handlingsplan» som så vil bli presentert i Brasil seks måneder senere. Senteret har påtatt seg oppgaven som europeisk knutepunkt for kongressen, og ytterligere informasjon om Miami-kongressen kan fås ved henvendelse til:

Senter for Internasjonale Kvinnespørsmål,
Fridjof Nansens plass 6, 0160 Oslo.

Tlf. (02) 42 62 45, Fax. (02) 42 32 05.

Ellen Gleditsch's stipendiefond

Ellen Gleditsch's stipendiefond kunngjør utlysning av stipend på kr 40.000,- for kvinner – fortrinnsvis medlemmer av International Federations of University Women – til dekning av seks måneders videregående studium/forskning i løpet av 1992. Opphold ved utenlandsk eller norsk universitet/forskningssenter.

Søknadsfrist: 1. september, 1991.

For nærmere opplysninger kan interesserte henvende seg til: Anne Christine Johannessen, Avd. for oral patologi og rettsodontologi, 5021 Haukeland sykehus. Tlf. (05) 97 32 30.

Stipend til kvinnelige miljøvernforskere

Najonal komité for miljøvernforskning (NMF) har blant annet som formål å initiere og koordinere samarbeid mellom

forskningsrådene og Miljøverndepartementet for å sikre en helhetlig nasjonal forskningsinnsats innen miljøvernforskning.

Komitéen deler ut stipend til kvinner som vil kvalifisere seg til forskere ved miljøforskningsinstitutter, og som således ønsker å arbeid med sentrale miljøvernproblemstillinger enten ved slike institutter eller ved universiteter og høyskoler.

Stipendene kan gis til kvinner som har avlagt embetseksamen. Søkeren må være tatt opp som doktorstudent og arbeide med oppgaver som er sentrale innenfor sitt institutts arbeidsfelt. Det forutsettes normalt at institusjonene bidrar med toppfinansiering av stipendene.

En oversikt over pågående prosjekter gis i Prosjektkatalog 1990 for stipend til kvinnelige miljøvernforskere.

Søknadsfrist er 1. oktober 1991.

Prosjektkatalog og nærmere opplysninger om stipendet kan fås ved henvendelse til fagkonsulent Per Backe-Hansen, Nasjonal komité for miljøvernforskning, NAVF, Sandakerveien 99, 0483 Oslo. Tlf. (02) 15 70 12.

PUBLIKASJONER

Bøker

Tone S. Borchgrevink, Helen Johnsen
Christie (red.):

Incest

Psykologisk forståelse og behandling.
Universitetsforlaget, Oslo 1991.

Sidsel Vogt:

Kvinnernes sosialhistorie

Kvinnernesyn og kvinneliv i England,
Frankrike og USA ca. 1650-1920.
Universitetsforlaget, Oslo 1991.

Jone Salomonsen:

Når gud blir kvinne

Blant hekser, villmenn og sjamaner i
USA.

Pax Forlag A/S, Oslo 1991.

Birgitta Ahlmo-Nilsson (red.):

Romantikens kvinnor

Studier i det tidlige 1800-tallets litteratur.
Hammarström & Åberg, Sverige 1990.

Even Lærum, Per Fugelli:

Forskningsveiledning

Universitetsforlaget, Oslo 1990.

Susanne Thorbek:

Slumkultur og køn

Et studie i kvindeliv fra Colombo og
Bangkok.

Forlaget Politisk revy, København 1990.

Anne Hellum, Aslak Syse, Henriette

Sinding Aasen (red.):

Menneske, natur og fødselsteknologi.

Verdivalg og rettslig regulering

Ad Notam forlag A/S, Oslo 1990.

Birgit Petersson:

De falske guder

Om lægevidenskab, sygeliggørelse og
etik.

Munksgaard, København 1991.

Tidsskrifter

Naistutkimus/Kvinnoforskning, nr.
1/1991.

Signs, Volume 16, No. 3/Spring 1991.

The Women's Review of Books, Volume
VIII, No. 8, May 1991.

Women's Studies International Forum,
Volume 14, No, 1/2-1991.

Mannsforskning, Nyhetsbrev for
«Nettverk for forskning om menn», nr. 3,
mars 1991.

Instraw News, No. 15/Winter 1990:
«Women and Credit».

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Mette Vedelsby:
«Myter og Realiteter»
Kvinder i naturvidenskabelige og
teknologiske uddannelser.
Forskningspolitisk Råd, København 1991.

«Evaluation Report INSTRAW (United
Nations International Research and
Training Institute for the Advancement of
Women)», by Constantina Safilios-
Rothschild (Team Leader).
The Ministries of Foreign Affairs of
Finland, the Netherlands and Norway.

Ebba Wergeland, Kitty Strand, Eli
Heiberg Endresen:
«Gravid i Norge ved inngangen til
nittiårene»
Graviditet og Arbeid, rapport nr. 1,
Universitetet i Oslo 1991.

Kitty Strand (red.):
«Graviditet og Arbeid»
Artikler fra en forelesningsrekke.
Graviditet og Arbeid, rapport nr. 2,
Universitetet i Oslo 1991.

Eli Heiberg Endresen:
«Stormarkedet som arbeidsplass»
Graviditet og Arbeid, rapport nr. 3,
Universitetet i Oslo 1991.

Kristin Elnæs, Ragnhild Bø (red.):
JURK (Juridisk rådgivning for kvinner),
«Årsrapport 1990».

Cecilie Due:
Kvinnerettslige arbeidsnotater/nr. 45,
«EF, Norge og likestillingsretten»
Universitetet i Oslo, Avd. for kvinnerett,
mars 1991.

Kvinnerettslige arbeidsnotater/nr. 46,
«Årsrapport 1990»
Universitetet i Oslo, Avd. for kvinnerett.

Institutt for samfunnsforskning:
«Sammendragsserie nr. 2/1991», Oslo
1991.

«Barn» – Nytt fra forskning om barn i
Norge, nr. 1/1991.
Norsk senter for barneforskning,
Universitetet i Trondheim.

Norsk senter for barneforskning,
Universitetet i Trondheim:
«Årsmelding 1990».

Eli Åm:
«Sesam for norske barn»
Reaksjoner i møte med et nytt TV-
program.
Norsk senter for barneforskning, rapport
nr. 21/mars 1991.

Ellen Brandt:
«Continuing Education for Managers and
Engineers»
From a Study of Norwegian Firms and
Course Providers.
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 2/91.

Hans Skoie og Per O. Aamodt (red.):
«Søkelys på høyere utdanning i Norge»
En del utviklingstrekk med vekt på
1800-tallet.
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 3/91.

Institutt for samfunnsforskning, Oslo:
«Årsmelding 1990».

Institutt for samfunnsforskning, Oslo:
«Målsetting for virksomheten 1991-93.»

Ingeborg Lund:
«Kvinneperspektiv på miljøvern?»
Miljøverndepartementets virkemidler i
forhold til Handlingsplan for likestilling.
NIBR-notat 1989:135
Norsk institutt for by- og
regionsforskning, Oslo 1989.

«Technology and Everyday Life:
Trajectories and Transformations»

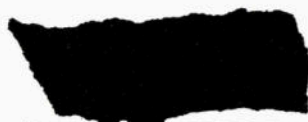
Report no. 5: Proceedings from a
Workshop in Trondheim, May 28-29,
1990.

NAVF/NTNF/NORAS.

Tove Hjørungdal:
«Det skjulte kjønn»
Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i
arkeologien belyst med fokus på en
jernalderkontekst.
Acta Archaeologica Lundensia, Series
(altera) in 8°, nr. 19, Lund 1991.

Institutt for allmennmedisin, Universitetet
i Bergen:
«Årsrapport 1990.»

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 5/79:
Lønnet og ulønnet omsorg.

Arbeidsnotat nr. 2/81:
Kvinner, overgang og aldring.

Arbeidsnotat nr. 1/83:
Humanistisk konferanse om
kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:
Kvinneforskning for
samfunnsplanlegging. Rapport fra et
seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:
Kvinner og arbeid 1750-1914 i England og
Frankrike. En oversikt over
kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:
Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.-23.
februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:
Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt.
Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat 2/85:
Kvinner i medisinsk forskning.
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:
NAVFs støtte til kvinnelige forskere og
kvinneforskningen. Oppgaver og
organisering etter 1986. *Opptrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/87:
1. norske seminar i medisinsk
kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:
Oversikt over samfunnsvitenskapelig
forskning om kvinner. Litteratur og
prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:
Oversikt over humanistisk forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 6/88:
Rekruttering av kvinner til forskning
innen matematikk og fysikk. Rapport fra
arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/89:
Makt og medvirkning.
Kvinneperspektiver i forskning om
ledelse, organisasjon og styring (LOS).
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
Karriereveier for kvinner i medisinsk
forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra
en nordisk forskerkonferanse.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia –
inntrengere i en mannskultur?* 1988.
Kr 85,–

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
Aase Sørensen, Gro Hanne Aas: *På
kvinner vis – med kvinners råd. Nye
perspektiver på forskningspolitikken.*
1988. Kr 85,–

*Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner
i medisinsk, naturvitenskapelig og
teknologisk forskning i universitets- og
høgskolesektoren 1974-1987.* NAVF,
NTNF, 1990.

*Aasta Hansteen. Tyve aars kamp. Tilbake-
blikk og fremsyn.* Red. Elisabeth Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og
forskning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og
forskning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved
henvendelse til NAVFs sekretariat for
kvinneforskning.

Vi har bøkene til

★ Patricia Hynes ★ Carolyn Merchant ★
★ Vandana Shiva ★ Marilyn Waring ★ Judith Plant ★
★ Margaret Kennedy ★ Irene Diamond ★
★ Gloria Orenstein ★
og andre internasjonale feminister/økofeminister.

Stort utvalg i litteratur om

★ Kvinner, miljø og utvikling ★ EF-spørsmål ★ Energi ★
★ Distriktpolitikk og kommunalt miljøvern ★ Bevisst forbruk ★
★ Helse og miljø ★ Genteknologi ★ Forurensningspolitikk ★
★ Landbruket og miljøet ★ Naturfilosofi ★ Helse- og sosialspørsmål ★

BOKFORUM AS

Ledende landsdekkende fagbokhandel

avd. Helse-
og sosial-
bokhandelen

★ Helse- og sosialfag
★ Kommunalpolitikk
★ Miljøspørsmål

avd. Tordenskiolds soldater
(miljøspørsmål)

★ Produserer temalister
★ Deltar på konferanser og seminarer
★ Har en godt utbygd postordreavdeling
★ Har faglig dyktige medarbeidere

BOKFORUM AS · NKSH · TJERNVEIEN 12 · 0957 OSLO (02) 16 08 33
For nærmere informasjon/bestilling – ring vår ordretelefon

FORUM

NR. 1
1991

for utviklingsstudier

- **Vandana Shiva:**
A Search for Science for Sustainability
- **Ingrid Eide:**
WID: A 10-Point Framework of Analysis
- **Kristi Anne Stølen:**
The Social and Cultural Context:
Women and Aid
- **Marianne Skjortnes:**
Hvorfor er kvinnerettet bistand viktig?
- **Merete Lie and Ragnhild Lund:**
Women as Industrial Workers and
Providers
- **Astrid Nypan:**
Changes in Rural Women's Position
in Tanzania
- **Nina Berg:**
Norsk kvinnerettsteori og dens relevans
i Afrika
- **Grete Brochmann:**
The Significance of Gender Relations in
International Migration
- **Debatt**
Terje Tvedt svarer tre kritikere
- **Bokspalte**

NORSK UTENRIKSPOLITISK INSTITUTT
NORSK FORENING FOR UTVIKLINGSFORSKNING

Redaksjonens adresse:
Forum for utviklingsstudier,
Postboks 8159 Dep.,
0033 Oslo.
Telefon: (02) 17 70 50
Telefax: (02) 17 70 15

SENTER FOR KVINNEFORSKNING

UNIVERSITETET I OSLO
POSTBOKS 1040 BLINDERN • 0315 OSLO 3
ULLEVÅLSVEIEN 105 • OSLO
TELEFON (02) 45 43 70 • (02) 45 43 71 • (02) 45 47 11
TELEFAX (02) 45 66 01

KONTORPLASSER 1992

Senter for kvinneforskning har som mål å fremme kvinneforskning. Som et ledd i dette skal Senteret arbeide for at kvinneforskningen utvikles faglig gjennom egen forskning, veiledning og initiering av forskning og egen seminar- og møtevirksomhet. Senteret skal også arbeide for at kvinneperspektiver integreres i alle sider av virksomheten ved andre enheter ved Universitetet i Oslo. Ved siden av å være en miljø- og kontaktskapende institusjon for kvinneforskere og kvinnelige forskere i og utenfor Universitetet i Oslo, uavhengig av fagområde, skal Senteret gjøre kvinneforskningen kjent både for vitenskapelige miljøer og for allmennheten.

Senteret er tverrfaglig og organisert som en frittstående enhet ved Universitetet i Oslo. Vi holder til i Ullevålsveien 105, et eget hus som ligger i gangavstand fra universitetsområdet på Blindern. Senteret ble opprettet for en prøveperiode som løper ut 31.12.91, og er for tiden under evaluering. *Plassene for 1992 utlyses derfor med forbehold om at virksomheten fortsetter etter prøveperiodens utløp.*

Senteret har i 1991 en faglig leder (engasjement), en daglig leder og en kontorsekretær (engasjement). I tillegg rommer huset åtte kontorplasser fordelt på fem kontorer. Disse kontorplassene fordeles til forskere og forskerrekrutter ved og utenfor Universitetet i Oslo og til hovedfagstudenter etter utlysning. Studentene deler kontor med andre, det er derfor en fordel å være en prosjektgruppe som søker plass sammen. Du kan regne med å få disponere en personlig datamaskin. Det er en forutsetning at de som tildeles plass holder på med kvinneforskningsprosjekter og at de tar del i virksomheten ved Senteret etter nærmere retningslinjer.

Plass tildeles normalt etter skriftlig søknad for et halvt til to år ad gangen. Det hender imidlertid at vi på kort varsel får ledige kontorer for kortere tid. Har du behov for et «fristed» noen uker, ring og spør om vi kan hjelpe. Senteret vil ha noen ledige plasser fra 1. januar 1992. Søknadsfrist er 15. november 1992, men vi mottar gjerne søknadene i god tid på forhånd.

Søknad skrives på eget skjema, som fås tilsendt ved henvendelse. Ytterligere opplysninger fås også ved henvendelse til daglig leder Frida Eeg-Henriksen, tlf. (02) 85 43 70 eller 85 43 71, eller skriftlig til Senter for kvinneforskning, postboks 1040 Blindern, 0315 Oslo.

KvinneMinneBok

til

Ida Blom

60-årsdagen 20. februar 1991

Den 20. februar 1991 fylte Ida Blom 60 år, og i den anledning har Senter for humanistisk kvinneforskning stått for utgivelsen av et festskrift til hennes ære. Tittelen er *KvinneMinneBok*, og skriftet er redigert av Bente Gullveig Alver og Lisbeth Mikaelsson, begge ved Universitetet i Bergen. Tittelen henspiller på en gammel pikegenre, minneboken, med dens blanding av glansbildeestetikk, poesi og livsvisdom.

Alle artikkelforfatterne (og dikterne) er kvinner, og de har også skrevet om kvinner og kvinnelighet. Bidragsyterne gjenspeiler Ida Bloms store tverrfaglige kontaktflate, for de representerer kvinneforskning innen sosiologi, litteraturvitenskap, teatervitenskap, folkloristikk, religionsvitenskap og selvfølgelig historie. Felles for bidragsyterne er at de har, eller har hatt, nære faglige relasjoner til Ida Blom.

Festskriftet koster kr 100 (pluss frakt kr 20), og kan bestilles på Senter for humanistisk kvinneforskning, Herman Fossgate 12, 5007 Bergen. Tlf. (05) 21 24 71 (2).

Tidligere numre av *Nytt om kvinneforskning*

- 5/86: Kvinner i ledelse – til hvilken pris? *Kr 35,-*
- 1/87: Ufrivillig barnløshet – det vanskelige tema. *Kr 35,-*
- 2/87: Kjønn og makt – Humanistisk kvinneforskning. *Kr 35,-*
- 3/87: Kvinner i helsevesenet: Leger – pasienter – ledere. *Kr 35,-*
- 4/87: Nye bilder – ny virkelighet: Utviklingstrekk i samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. *Kr 35,-*
- 5/87: Fra skattkammeret: Om kunnskapsproduksjon, litteratur, studenter og jubileum. *Kr 35,-*
- 1/88: Teologi, religionsvitenskap: Kvinners plass i tradisjonsformidlingen. *Kr 35,-*
- 2/88: Brundtland-kommisjonens rapport – en feministisk kritikk. *Kr 35,-*
- 3/88: En mer kvinnerettet bistand – forskning som grunnlag. *Kr 35,-*
- 4/88: Kvinner i primærnæringene – reindrift, fiskeri og landbruk. *Kr 40,-*
- 5/88: Teknologi: Flere kvinner – en annerledes vitenskap? *Kr 35,-*
- 1/89: Forskningspolitisk debatt og kvinneforskningens framtid. *Kr 35,-*
- 2/89: Språk, kjønn og kvinnelighet. Kvinneforskningens bidrag. *Kr 35,-*
- 3/89: Forholdet mellom kjønnene: Mer likestilling – nye motsetninger? *Kr 35,-*
- 4/89: Kvinner og idrett – forskning, perspektiver og utfordringer. *Kr 35,-*
- 5/89-1/90: Grunnleggende medisinsk kvinneforskning – kjønn, helse og omsorgstjenester. *Kr 40,-*
- 2/90: Grunnlagsproblemer i kvinneforskningen – møte mellom humaniora og samfunnsvitenskapene. *Kr 40,-*
- 3/90: Spor etter ord – kvinne og mann i europeisk litteraturhistorie *Kr 40,-*
- 4/90: Kvinneforskningens mangfold: Bidrag fra humaniora, samfunnsvitenskap og naturvitenskap. *Kr 40,-*
- 5/90: Kvinner og tekst: Feministisk litteraturanalyse. *Kr 40,-*
- 1/91: Feministisk kritikk i naturvitenskapene. *Kr 40,-*
- 2/91: Likestillingsforskning: Forskere –formidlere – brukere. *Kr 40,-*

Øvrige numre er utsolgt!

Bestilles fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning,
Sandakerveien 99, 0483 Oslo.
Tlf. (02) 15 70 12.

Bidragstere

Anna J. Avdem, NAVF-stipendiat, 5890 Lærdal. Tlf. (056) 66 602.

Gunvor Berge, antropolog, Senter for utvikling og miljø, Avdeling for miljøforskning, Universitetet i Oslo, Boks 1116 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 45 44 88.

Anne Britt Flemmen, universitetsstipendiat, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 9000 Tromsø. Tlf. (083) 44 586.

Elisabeth Gulbrandsen, doktorand ved Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Göteborgs Universitet. Adresse i Oslo: Erlingsgate 10, 0196 Oslo. Tlf. (02) 57 19 67.

Anne K. Haugestad, hovedfagsstudent ved Institutt for kultur- og samfunnsfag, avd. for idéhistorie, Universitetet i Oslo. Privat adresse: Skoleveien 37, 1458 Fjellstrand. Tlf. (09) 91 85 38.

Randi Hjorthol, forskningsleder, cand. sociol., Transportøkonomisk institutt, Postboks 6110, 0602 Oslo. Tlf. (02) 57 38 00.

Britt Hveem, biolog, Senter for utvikling og miljø, Avdeling for miljøforskning, Universitetet i Oslo, Boks 1116, 0317 Oslo. Tlf. (02) 45 44 88.

H. Patricia Hynes, Director, Institute on Women and Technology, P.O.Box 338, North Amherst, Massachusetts 01059, USA. Tel. 413 367-9725.

Kari Melbye, forskningsleder, Senter for kvinneforskning, AVH, Universitetet i Trondheim, 7055 Dragvoll. Tlf. (07) 59 17 28.

Inger Nordal, professor, Biologisk institutt, Universitetet i Oslo, Boks 1045 Blindern, 0316 Oslo. Tlf. (02) 45 46 64.

Vandana Shiva, Director, The Research Foundation for Science and Technology, 105 Rajpur Road, Dehra Dun 248001, India.

Torbjørn Sikkeland, professor, Institutt for fysikk, Universitetet i Trondheim-NTH, 7034 Trondheim. Tlf. (07) 59 34 49.

Borghild Sundan, gårdbruker, 7965 Lund. Tlf. (077) 98 935.

Marilyn Waring, Dr., Department of Politics, University of Waikato, Private Bag, Hamilton, New Zealand. Tel. 071 62-889.

Karin Widerberg, professor, Institutt for rettssosiologi, Universitetet i Oslo, St. Olavs gate 29, 0166 Oslo. Tlf. (02) 11 10 52, linje 881.

Reidunn B. Aalen, forsker, dr.scient., Laboratoriet for molekylær plantebiologi i NLVF, Postboks 51, 1432 Ås-NLH. Tlf. (09) 94 94 82.

Gro Hanne Aas, hovedfagsstudent ved Institutt for kultur- og samfunnsfag, avd. for idéhistorie, Universitetet i Oslo. Privat adresse: Schwachs gate 4, 0360 Oslo. Tlf. (02) 69 97 34.

Adresse:

Returadresse:
NAVFs sekretariat
for kvinneforskning
Sandakerveien 99
0483 OSLO 4

Kvinner, miljø og utvikling

Rapport fra en nordisk forskerkonferanse

Arbeidsnotat 3/91
NAVFs sekretariat for kvinneforskning
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Arbeidsnotat 3/91
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Arbeidsnotatet fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning,
tlf. (02) 15 70 12.

Nytt om kvinneforskning nr. 3/91